

प्रवेश सं० १७८९९

विषय: धर्मशास्त्र

क्रम सं०

नाम प्रायश्चित्तसूत्र भाष्य

ग्रन्थकार नीलकण्ठभट्ट

त्र सं० १-१२०

लोक सं०

अक्षर सं० (पंक्तौ) ५०

पंक्ति सं० (पृष्ठे) ५०

माकार: १२२ x ४.७

लिपि: देना

आधार: ५०

वि० विवरण सं०

१३४७१

सं० १२६०

पी० एम० यू० पा०--५५ एम० सी० ई०--१९४१--४० ०००

नं० ३५१५

२०७

प्रायश्चित्तमयूरवस्त्रपुस्तकं नागरपिशुनरा
वासोपाश्वेदयानाश्रमस्य

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ श्रीनीलकण्ठो ह मद्य प्रकुर्वे ॥ स्मृतापदेशानुगुणं शंकरस्य विनिर्णयपविश्रुद्धि
हेतुं ॥ १ ॥ पापविश्रुद्धि हेतुत्वप्रायश्चित्तस्याहं प्राह बल्यः ॥ विहितस्याननुष्ठानान्निहितस्य च सेवनात् अनिग्रहाच्चैदियाणो नर
पतनमव्यति तस्मान्नेनेह कर्तव्यं प्रायश्चित्तं विश्रुद्धय इति ॥ अनिग्रहादिति पर्युदाससं प्रहार्थं ॥ विहिताननुष्ठाननिधि इत्येव
नमिनित्रे विहितं कर्म प्रायश्चित्तं प्रारब्धपापनाशार्थं तु कर्मणि तत्प्रहं गौणं ॥ प्राधवविज्ञाने श्रवणमेव यन्तुश्रुत्वप्राणीय
योऽएनंदयोः ॥ पापनाशनं कर्म प्रायश्चित्तमिति तन्न ॥ तुलापुत्रव्यादावतिष्ठात्रेः ॥ कृत्वा भवेयं प्रायश्चित्तैः ॥ अग्निश्च स्वप्रा
यश्चित्तपदस्य लब्धेत्येवमप्रायश्चित्तं प्रायश्चित्तमिति ॥ प्रायोनामतपः प्रोक्तं चित्तनिश्चय उच्यते ॥ तपोनिश्चयस्य युक्तं प्रायश्चित्तमिति स्म
तमिति ॥ यन्तुपरुधमिभ्रमकूपाध्याययेऽएनंदकृतः ॥ प्रायः पापं विज्ञानीयाच्चित्तं तस्य निरोधनमिति पेदुः तत्राकर
श्चित्तं ॥ इदं च प्रायश्चित्तमिति तत्रैविधानात्रैमिन्निकं पापनाशकतपाकास्यं च ॥ अतएव ह्यहमिति ॥ प्रायश्चित्तं यत्कि
पते तत्रैमिन्निकमुच्यत इति ॥ जाबालः ॥ अतः कास्यं नैमिन्निकं च प्रायश्चित्तमिति स्थिति रिति ॥ एवं च सर्वगोपसंहा एसा
मर्षेऽप्यधिकारो विरुद्धः ॥ अत्राधिकारश्चैव एव नानावद्विद्वत्वाद् प्रतिषिद्ध एव ॥ श्रुद्वाप्याह तुः श्रुत्वा लिखितौ ॥ १

राम १

आणिदिज्ञातीनामेव नावरस्पकामं धर्मस्योपपत्तिविद्ः साधारणो हि धर्मे निपमश्चेति कृद्वाणिकामानि ॥ धर्मस्योः प्रायश्चित्तार्थिनः ॥
पात्रबल्योपि ॥ श्रुदोधिकारहीनोपिकालेनाने शुध्यतीति ॥ अधिकांहीनो जपहोमाधिकारश्च ॥ कालः प्रायश्चित्तधिकरण ॥ तस्य
विशेषमाहो गिः ॥ तस्माच्छ्रुद्वाप्याह सदाधर्मपदे स्थितं ॥ प्रायश्चित्तं प्ररातव्यं जपहोमविद्वर्जितमिति ॥ स एव ॥ श्रुद्ः कालेन शु
धेतो गे ब्राह्मणहि ते रतः ॥ होमैर्वाप्युपवासेर्वादिजपश्रुद्वाप्यायतयेति ॥ यन्तुमितास्तएवोस्मृत्यतरे ॥ कृद्वाप्येतानि कार्याणि सदाव
र्ण्यमेतानु ॥ कृद्वाप्येतानि कार्याणि सदावर्ण्यमेतानु ॥ कृद्वाप्येतानि कार्याणि सदावर्ण्यमेतानु ॥ कृद्वाप्येतानि कार्याणि सदावर्ण्यमेतानु ॥
नास्याधिकारो धर्मस्ति न धर्मात्प्रतिषेधनमिति ॥ तदर्थमाह नेधातिथिः ॥ द्विजाधिकारिकमसाभ्युपगच्छन् प्रकरणात्तु नादिभ्रूलोपाप
नास्ति ॥ विहितविवाहाद्यतिरिक्तसंस्कारं च नार्हति ॥ उपवासादिवेव तस्य नित्योधिकारः तदकरणात्प्रत्यवेति ॥ तस्मादेव धर्मादस्य
प्रतिषेधनमपि नास्ति ॥ करणोभुदयोस्तेवेति वदंति केचिद्विद्वांसः ॥ स्त्रीणां श्रुद्वाप्येतानि कार्याणि सदावर्ण्यमेतानु ॥ श्रुद्वाप्येतानि कार्याणि सदावर्ण्यमेतानु ॥
र्माणाः सर्वे पदं सजाः स्मृता इति स्मृतेः स्त्रीणां व्यभिचारजातो बाधिका ॥ अतएव प्रायश्चित्तमपि श्रुद्वाप्येतानि कार्याणि सदावर्ण्यमेतानु ॥ विद्मः विद्मः
सकनंदेयं पारी नं ज्ञानिये स्मृतं ॥ वैश्वे धर्मादशेषस्तु श्रुद्वाप्येतानि कार्याणि सदावर्ण्यमेतानु ॥ यन्तुकरपः ॥ विप्रार्थं ज्ञानिये स्मृतं तदर्थं वै

अपजातिषु तदर्थमेव श्रुत्वा एतावद्विदुर्बुधा इति तद्वक्तृत्वमविवक्षितमिति भावः ॥ यत्त्वंगिरः पर्वथा ब्राह्मणानां तु सारहां द्विगु
लमना ॥ वैश्यानां त्रिगुणमोक्ता पर्वद्वचत्रतस्मत्प्रतिभिव्ये ॥ चतुर्गुणानुश्रुत्वाणी पर्वद्वक्तृत्वमनाभिः ॥ पर्वद्वचत्रतमोक्ते श्रु
द्वये पापकर्मणामिति ॥ एतच्च ॥ प्रतिलोमापवादेषु द्विगुणस्त्रिगुणोदमइति याज्ञवल्क्योक्तेर्द्विगुणानुमितरीषगौरवात्प्रतिलो
मकृतचतुर्विधसाहसपरं ॥ द्विगुणं त्रिगुणं चैव चतुर्गुणमप्यपि च ॥ सत्रविद्विद्वद्वद्वज्जातीनां ब्राह्मणस्य वधे त्रतमिति प्रजा
पत्युक्ते विप्रवधपरं च ॥ आश्रमिणां विशेषमाहांगिरः ॥ गृहस्थो ह्यग्निपापानि कुर्वन्माश्रमिणो यद्वि ॥ शौचवद्व्यो धनमोक्तं
मर्वाकु ब्रह्मनिर्द्वीना तु इति शौचवत्तद्विगुण इति तथा च मनः ॥ एतच्चैव गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः ॥ त्रिगुणं तु वनस्थानां
यतीनां च चतुर्गुणमिति ॥ गृहस्थोक्तिः स्नातकोपलक्षिका ॥ अन्यथा विधुर्देः प्रायश्चित्तमेव न स्यात् ब्रह्मनिर्द्वीनं न त्व
ज्ञानं स्नानोत्पत्त्यनंतरं तत्पत्रे पापं हानेनैव नाशयते ॥ ज्ञानाग्निः सर्वकर्मणि भस्मसात्कुरुते तर्जुनेति भगवद्गीतोक्तेः ॥ ब्रह्म
चारिणो द्वैगुणोक्तिः ॥ शौचश्रवणध्यायः शौचश्रवणध्यायं तत्त्वाहांगिरः ॥ अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यनवोऽशः ॥ प्रायश्चित्त एव
नार्द्धमर्हति स्त्रियो रोगिण एव चेति ॥ आदित्यपर्वणि ॥ आचतुर्दशका ह्यर्धत्रयं भविष्यति पातकं ॥ परतः कुर्वता मेवंदोष एव न

विष्यति ॥ अंगिरः ॥ अर्वाकृतुद्वादशाहर्षादशीतेरुर्ध्वमेव वा ॥ अर्द्धमेव न वेत्युसां तुरीयं तत्र यो धितमिति ॥ अत्रोच्चावचावधिता
रतस्यं शक्तिरित्येयं ॥ शौकः ॥ उनेकादशवर्षस्य पंचवर्षात्परस्य च ॥ प्रायश्चित्तं चरेत्तथा तापिता र्वयः सुहृज्जनः ॥ अतो बालतरस्य
स्य नापराधो न पातकं ॥ एतदंशो न रातः ॥ प्रायश्चित्तं त्रिविद्यते इति ॥ कुमारः ॥ मध्यमूत्रपुरीषाणां भूतलोनालिकश्चन ॥ शेषत्वा
पंचमाहर्षादूर्ध्वपि त्रयोः सुहृदुरिति ॥ गोतमः ॥ प्रागुपनयनात्कोमचारका मभद्रा इति ॥ सुरणाननिबध्नस्तु ज्ञात्याश्रय
इति स्थिति रितिकुमारवाक्यादनुपेतस्तयो बालो मध्यमो हात्विदेति कृत्तुत्रयगुरुः कुर्यान्महाभ्राता तथा पितेति स्म तेश्चानु
पेतसरो बो ल्येवेति विज्ञाने श्वरः ॥ एतद्वचनद्वयस्य पंचमवर्षमद्वत्युत्तरपरतयाप्युपपत्तेस्तजानुपेतसरोषः ॥ दर्वचतुष्टय
पर्यंतं न रोष इति तु युक्तं ॥ यत्तु सत्यं तरे ॥ जातमात्रशिशुत्वाद्यवदष्टौ समावयः ॥ सहिर्गर्भसमो ज्ञेयो यत्किमात्रमर्हतिः
॥ भद्राभस्मे तथा ज्ञेये वाचावाच्ये तथा नृते ॥ तस्मिन्काले न रोषः स्यात्सयावत्रोपजीवत इति तन्मद्येतरपि चयं ॥ इदं चार्ध
पादादिष्टमौलिकद्विष्टिकाद्यपे स्य पर्वतं तेन तुरुत्रिपादिनिमित्तकं द्वैगुणाद्यपे स्यात् ब्रह्मचारितादिनिमित्तकं द्वैगुणा
द्यप्येवं ॥ अर्द्धपादद्वैगुणत्रैगुणादिविधीनामुपजीव्योपजीवकभावाभावेन परस्य एनालोचनयामौलिकविधिमात्रालोच

नेनेवप्रवृत्तेः॥प्रयोजकादीनांफलमाहापलंढः॥प्रयोजयितानुमंताकृतीचेतिस्वर्गनरकफलेषुकर्ममुभाभिर्नइतिपैरीनसिः
॥हंतामंतोपदेशाचतथासंप्रतिपादकः॥प्रोत्साहकःसहायश्चतथासर्गनिदेशकः॥आश्रयःशास्त्रादीनांचभक्तृताविकर्षि
णः॥उपेक्षकःशक्तिमांशेदोषवक्तानुमोदकः॥अकार्यकारिणस्तेषामप्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्॥हंतासाक्षाद्भूतामंतानुमंताप्र
वृत्तप्रवर्तकः॥उपदेशमर्षोद्घातनादिरुतसंप्रतिपादकःपलायमानममित्रमुपहंनृपरेभ्योहंतांयोरिति॥प्रोत्साहकःसा
वकःसहायःसहगताअनुमोदकोहंतुर्हर्षमनुयोदयति॥भक्तपदमोषधादेरप्युपलक्षकं एतेचनिषिद्धक्रियोदेशेसत्तेन
दोषभाजोनामयातयाचयाज्ञवल्क्यः॥ओषधंस्तहमाहारंरुद्रकोडासरोद्विजः॥रीयमानेविपत्तिःस्यान्नसपानेनलिप्यते॥त
थादाहलैश्चिह्नैर्भेदप्रयोगैरुपकुर्वंतोद्विजानांमोहितार्थंनुप्रायश्चित्तंनविद्यते॥पराशरः॥कूपखातेचधर्माध्यैहहरी
चयामता॥ग्रामराहेतथाघोरेप्रायश्चित्तंनविद्यतइति॥ओषधदानेविशेषमहोष्णिः॥ओषधेनुनदोषोलिखेच्छयातुपि
वेद्यदि॥अस्यथादीपमानेनुप्रायश्चित्तंनविद्यतइति उद्देशुर्मरणफलकमन्यूत्यादनेतुविष्णुः॥आकुल्लाडितोवापिध ३
नेर्वापिदियोजितः॥यमुद्दिश्यत्यजेत्प्राणैर्लमाहुर्ब्रह्मघातकइति॥तथाज्ञातिमित्रकलत्रार्थमुद्धृत्यैत्रार्थमेववा॥उ

त्तार्द्धतरेव॥अयंचाक्रोशकादिनिमित्रीत्युच्यतइतिनिबंधकृतः॥तेननिमित्रीपादमादध्यादितिपादप्रायश्चित्तमेवतस्यभवति॥
यातुसंबंधेनविनादेवमुक्तवारेनकोपि नइतिवार्थिकप्रायश्चित्तं प्रकल्पमविष्योक्तिःसापरिहासकृताक्रोशपराभिव्ये॥पुत्रः
शिव्यस्तथाभार्याशासतश्चेत्यनइतिनशास्त्रातत्रदोषेणलियतेएजसत्तम॥इदंचपुत्रादीनुपक्रमप्राप्तापराधालाग्राःस्यु
रन्वावेणदत्तेनवा॥एष्टतस्तुशरीरस्यनोत्तमोगेनवसृष्टिःअतोमथानुग्रहरूचोरस्याप्रोतिकिल्बिमितिमनूकायांशा
लोकेपं॥अधिकशासनेतुरोषएव॥निमित्रीदोषमपवदतिविष्णुः॥उद्दिश्यकुपितोविप्रलोचितःआवयेत्तुनः॥तस्मिन्नेतनदोषो
लिहयोरुद्धावरोकृते॥तोषितोनिमित्रीना॥द्वयोरुद्धावरोकृतेनदोषइतिसंबंधः॥द्वयोरित्यनेकोपलक्षणां॥मदनस्तयस्यक
सविडुक्कावरोकृतेद्वयोएकोशकात्मघातयोर्दोषोनास्तीत्याहविष्णुः॥असंबंधेनयःकश्चित्द्विजःप्राणान्मृत्युंजेत्र॥त
स्येवतद्वैत्तापंनतुयंपरिकीर्तयेत्॥बृहस्पतिः॥आकुल्लयदोकोशताडितःप्रतिताडयन्॥हत्वाततायिनंचेतनूनातता
पीभवेन्नरः॥याज्ञवल्क्यः॥कृच्छ्रयंगुरुःकुर्यात्प्रियतेमहितीयरीतिःअत्रसंप्रतिपादकात्मानुग्राहकस्यव्यापारबाहु
ल्याकोलिकमेवपादोनआज्ञापार्थनादिनाप्रयोजकस्याईप्रवृत्तप्रवर्तकस्यानुमंतुःसाईपादंप्रयोजयितानुमंताकृती

चेति स्वर्गनरकफलेशु कर्मसु भागिन्येभ्यः आरभते तस्मिन्फलविशेष इत्यापस्तु बोक्ते ॥ एतेषां प्रायश्चित्तैः यत्रायां तु ग्रंथका
एव प्रमाणं ॥ सुखं तु ॥ तिरस्कृतो यदा विप्रो हृत्वात्मानं मृतो यद्वि ॥ निर्गुणः सहस्रक्रोधा तु गृहसंज्ञादिकारणात् ॥ त्रैवर्षिकं
कृतं कुर्यात्प्रतिलोमी सरस्वती ॥ गच्छेद्वापि विमुक्त्यर्थं तस्यापसेति निश्चितं ॥ बृहस्पतिः ॥ नाततापिवधे हंता किञ्चिदप्रा
पुपात्कचित् विनाशार्थं न मापां तं घातयन्नापराधं यात ॥ वसिष्ठः ॥ अग्निरो गरश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः ॥ सैत्रराणहरश्चैव
वडे ते ह्याततापिनः ॥ अपराधैर्कायसः ॥ उघातास्त्रिविधानि च शपो घातकरं तथा ॥ आयुर्वर्णेन हतारं पिशुनं चैव राजसु ॥
भार्यातिक्रमणं चैव विद्यात्सनाततापिनः ॥ यशोदितहरान्गानां कुर्यमार्थं हरकान् ॥ कात्यायनः ॥ अनाहारितपूर्वेष्वप्यप
राधेष्वनृतैः ॥ प्राणैर्द्वयपराधे च प्रहृतस्माततापिता ॥ अनाहारितेन प्रकृतः तेन पूर्वकृतापराधस्य प्रमाणं घृतं सनात
तापि तेति तद्दोष एव आततापिवधे दोषभावश्च गोविप्राततापिभिन्नविषय इति मिताह एष एकीदो ॥ नाततापिवधे
दोषो न्यत्र गोब्राह्मणदिति सुमंतुक्तेः कल्पतरो तस्मात्तापि न्यदोषो न्यत्र गोब्राह्मणत्वं यदा हस्यात्प्रायश्चित्तं न स्यादिति पा
ठः ॥ अत्र पुनोत्तरं युद्धे विप्रवधे प्रायश्चित्ताभावः ॥ युद्धे विनाहनने तु प्रायश्चित्तं ॥ कलौ नु युद्धे पिह न ने प्रायश्चित्तं ॥ आततापिहि ४

जात्याणां धर्मे मुद्गेन हिंसनमिति कलिनिधिद्वेषु पाठान् ॥ प्रपंचितं चैतत्त्राह चरणैः ॥ कलिर्वर्त्मनिर्णये स्माभिश्च व्यवहारम
सूचि ॥ आततापिवधे प्रायश्चित्तैर्न विष्ये ॥ हत्वा तु प्रहरं तं वै ब्राह्मणं देवपार्ष्णिकामनश्चैव रेक्षीरक्षार्क्षश्च ॥ त्वमुत्तममिति ॥
अथ कामाकामकृतपापप्रायश्चित्तव्यवस्था ॥ बृहस्पतिः ॥ कामाकामकृतं त्वेव पातकं द्विविधं स्मृतं ॥ पुरुषापेक्षया चैव नि
कृतिर्द्विविधा स्मृतेति ॥ यत्पुपातवल्क्यवाक्ये ॥ प्रायश्चित्तैरेपैते नो यद्दानं कृतं भवेत् ॥ कामतो व्यवहार्यत्वं वचनादिह जाय
ते ॥ इत्यज्ञानपदं तस्य कामपदं ॥ अतएव तत्प्रतियोगीरूपं कामतः पदं संगच्छते ॥ एववाकांतरीयाणि बुद्धिज्ञानाभि
संधिपदानि कामपराणि ॥ अबुध्यज्ञानाभि संधिपदानि चाकामपराणि ॥ तेन बलात्कारिते पापे संप्रसविज्ञाने न द्विगुणं प्रा
यश्चित्तं तत्प्रपोजकाभावात् ॥ अत्राकामकृतपापव्यवहारनिरोधिकानरकजनिका चेति शक्तिद्वयमपि नश्यति प्रायश्चि
त्तेन ॥ कामकृतस्य तु व्यवहारनिरोधिके वनस्पतिन तु नरकानुक्लेते विज्ञाने अण्डयोनिबंधकृतः एतच्च ये साहस्य
व्यवहारे निषिद्धस्तत्परं नानिचार्यो तमः ॥ ब्रह्महत्यापराधं तत्स्य गमात्पितृभ्यो निषंधागलेन नास्तिकनिर्दिष्ट
कर्मप्राप्तिपतितात्प्राप्यपतितापिगिनः पतिताः पातकसंयोजकाश्चेति ॥ एतेष्वेव व्यवहारे निषिद्धो नाम न्यत्र ॥ एनस्त्रिभिरेभि

लिङ्गैर्नीर्घीकिंचित्समाचरेदितिमानवीयमेनस्त्रिपरमपिब्रह्महादिपरमेवइतरथायेषुतुनरकानुकूलापिनाश्रुते॥सर्वरहस्यपा
पेषुतुब्रह्महादिप्रकाशेषुमरणान्तिकमापमिहेचैवं॥अवहारनिरोधनाभावेनतदनुकूलशक्त्यभावात्॥श्रीशंकराचार्योक्त
कामतोयवहारपस्त्रिसकारप्रपञ्चेणार्हयाज्ञवल्क्यवचोबहिसूत्रयथापिस्मृतेएचाएचेतिस्मृते।कृतप्रायश्चित्तनैष्ठिकब्रह्म
चार्यादिपरं आरूढोन्नैष्ठिकधर्मपस्तमचवतेयुनः॥प्रायश्चित्तनपश्यामियेनशुध्येत्सआत्महेति।आरूढपतिर्तिविप्रं
मंडलाच्चविनिःसृतं॥उद्धृष्टकृतिदृष्टचष्टष्ट्वाचोदयणं चरेदितिचस्मृते।रितिपेनशुद्धेष्टवहारयोप्योभवत्तन्मायश्चि
तंनपश्यामीति।कृतप्रायश्चित्तमपिआरूढपतितादिकंस्ष्टष्ट्वाचोदयणं कुर्वादितिवाक्यद्वयार्थइत्याहुः।तत्सूत्रेवाचं
स्पतिमिआरूढवालघादिपरमप्राहुः॥वालघांश्चकृतघांश्चविशुद्धानपिधर्मतःशरणागतहंतहंतंस्त्रीहंतंश्चन
संपिबेदितिस्मृतेःनसंपिबेन्नयवहरेत्॥अतएवयाज्ञवल्क्यः॥शरणागतवालस्त्रीहिंसकासंविशेन्नतु।चीर्णाव्रता
नपिमतःकृतघाःसहितानिमान्॥तेनाचार्यमतः२वकीर्णैर्नैष्ठिकादिभिर्वालघादिभिश्चकृतेप्रायश्चित्तनैरका
नुकूलाशक्तिर्नाश्रुते॥अवहारनिरोधिकाअस्येवइतरापेषुकामकृतेशपिशक्तिद्वयमपिनाश्रुतेद्विगुणाप्राप

एम.

श्चित्तन॥तदाहंगिरःविहितंयदकामानांकाभात्रहद्विगुणंभवत्॥महापापेतुकामकृतमेमरणमेवातथाचसह॥पःकाम
तोमहापापंनःकुपीत्यचंचन।नतस्मिन्कृतिर्दृष्टाभ्यन्निपतनादृते।तथाप्राणीतिकंतुयत्तीकं प्रायश्चित्तमनीधिभिः॥
तत्कामकारविषयंविज्ञेयंनान्नसंशयः।आसः।कामतोब्राह्मणवधेनिष्कृतिनीलित्रीविनः।यस्तुसर्वपरित्यज्यावज्जीवं
चरेद्धर्त॥सविभुःशुभान्तेलोकान्विमोग्हेन्नसंशयः॥अथतंत्रप्रसंगौ॥तजानेकमिभित्तेशुप्राजापत्याहीनांसजा
तीयानांप्रायश्चित्तानांदृशकालकत्रैक्येतंत्रं॥तंत्रेचैकस्मिन्मिभित्तेशुप्राजापत्यद्वयमेकत्रैकमितिनिविशेषग्रहणेद्वयमेव
कार्यं॥तेनैवैकप्राजापत्यकार्यमपिस्थितंतीप्रसंगसिद्धिः।पद्यागोतमः।द्वेपरहारेत्रीणिश्रोत्रियस्येति।सामान्यतःपर
सारमात्रगमनेश्रोत्रियपत्नीगमनेचश्रोत्रियपत्नीगमननिमित्तकत्रैवार्षिकमेवकेवलंकार्यंतेनैवद्वैवार्षिकसिद्धिः।वा
ल्लिखितौ॥गुप्तापांवेद्यापामवकीर्णःसंवत्सरंविषयगमननुतिष्ठेत्तत्रविषयाद्येववैद्यासृणांत्रीणिवर्षाणीति।अ
त्रतिस्वयंवकीर्णेषुब्राह्मणीनिमित्तकत्रैवार्षिकमेवकार्यमितिनिमित्तानांआप्यपकृताभावेपिआप्यनिमित्तनमा
पकृतिमित्तसंप्रसंगतःसिद्धिः।यथा॥अवगूर्यचरेत्कच्छेअतिकृच्छ्रेनिपातने॥कृच्छातिकृच्छ्रेस्म्यातेकृच्छ्रोमंतराशो

वः सामोक्तिर्यथाहः अथथाहः स हत्यापानसमेधुमिथ्योक्तर्षोक्तिवेदनिर्दादिष्वपि द्वाद्वादशाष्टं स्यात्कचित्तद्वितीयेन
 दुष्पदरूपेण ननु नार्चाद्याणां हि स्वप्रायश्चित्तानां तदस्मान्नाच्चेति तदपि न। मिथ्योक्तर्षोक्तिवेदनिर्दादिषु द्वाद्वादशाष्टं येषु पा
 र्षेष्टत्वात्॥ मन्त्रोक्तप्रायश्चित्तस्य नीचमनुष्मापहारपरत्वाच्च॥ ॥ इत्यतिदेशः॥ ॥ अथ पापिनामनुतापार्थकर्मविपाक
 उच्यते॥ पमः॥ पतितैः संप्रयुक्तश्च कृतज्ञो गुरुतत्पगः॥ एते पतितसर्वेषु नरकेषु नु सर्वशः॥ महापातकसंप्रयुक्तयुगति संसृ
 धीमुखाः॥ ऐरवेकूटसाहाचयश्च मिथ्याभिर्शंसकः॥ कुलग्राहे पृथ्वीसंवाप्यत्रयते नरः॥ कुलग्राहे कुलसंदेहे म्रएव॥ न्या
 सापहन्ती कुमतिर्विषमोपश्च दृष्टिषु॥ तद्वर्कं नैस्वर्गाग्रीगोघोरजनभयश्च ये॥ एतन्मया एतन्मलेनोपद्रवकाः॥ महाज्वाले दु
 हितरंस्तुलांगत्वाचमातरं॥ अजाविकः शौकरिकस्तेनश्चक्रो धनो नरः॥ रंगोपजीवी पशुहाशकुनी पशुपोषकः॥ वांता
 स्तुक्तो हेमाद्रौ विष्णुना देशगोत्रकुले विद्यामन्त्रार्थयोनिवेद्येत्॥ वैवस्वतेषु धर्मेषु वांता शिसप्रकीर्तितः॥ सर्वज्ञावय
 मित्येवमभिमानरतानरः॥ वांताशिनः परित्याज्याः श्राद्धेन चले पटाः॥ देहविक्रयिणो ये च के शविक्रयिणस्तथा॥ वैदना
 दूषका ये च समयानां च दूषकाः॥ दूषका धर्मशास्त्राणां हेतुवादकुतूहलाः॥ एते विहंगमे घोरे पञ्चते पापकारिणः॥ सप्त

यानां दूषकाः संसृज्यन्वदस्यापि तार्थमिति क्रमकारिणः॥ सर्वविक्रयकर्त्तारैर्मित्राणां मेदकारकाः॥ निर्मर्यादाः क्रोधनाश्च कर्षेयश्च
 संयुताः॥ कोटरविनिपात्यते बंधुभ्रात्राश्वणिजाः॥ बंधुभ्राताः बंधुपीडकाः॥ विमुखे पतिते धोरे मर्यादां यश्च लंघति॥ शाखा मृग
 घोरो घ्राश्च क्रिमिभंसं व्रजंति ते॥ विमुखः युद्धादिषु पराशुखः पतिते युद्धावेति शेषः॥ एकाकामिष्टमश्रातिवंचयित्वा सुक
 तुतान्॥ दारभ्रस्येति धिंश्चैव तथा संबंधिवंधवान्॥ उत्सन्नपिहरे वेषः पशुघाती च यो हृत्वा॥ लालकेनरके घोरे दुर्गंधे
 पात्यनेनरः॥ मानकर्त्ता कुलालश्च स्वर्णकारश्चिकित्सकः॥ पतितनरके धोरे कूटकर्त्ता विशेयतः॥ देवद्रास एविदेषागुह्य
 श्चावमस्यते॥ अवाक्क्षिणः प्रपद्यते रत्नदूषयते च यः॥ मीसं मद्यं सुगन्धां गंधान्दस्त्रं घृतं पयः॥ विक्रीणति य एतानि
 सत्तुष्ट्या बहं व्रजेत्॥ अगा एमदारी च दुष्टः पाषण्डदेवच॥ पतितरुधिरा ईतुरुत द्वादी भिकानरः॥ अद्रहस्यो तु यः कु
 र्यात्तथा योगुरुदूषकः॥ सीधुरुन्मधुकुं द्रीकर्मकारे निरुहतिः॥ दंडी निषिद्धं दंड्याह॥ कर्मकारः कर्मकार धिष्ठाता॥
 निरुहति रसाध्यायः॥ अति तीक्ष्णश्च दृष्टिरुपघातशठः॥ रथेन जीवीकालहिकः पुत्रे पाध्याय एव च॥ दूतसंयवहारी च
 प्राणिहिंसारताश्च ये॥ वैतरिणो निपात्यंते येन एबंधुघातकाः॥ अति तीक्ष्णाः असुप्रः॥ चंडहृतिः वधबंधादिहृतिः॥ उ

पद्यातपरः परेषहतिप्रवणः॥ शोभायावीकालहिकःकलही॥ पुत्रोपाध्यायः॥ पुत्रउपाध्यायोयस्सतथा॥ असत्यतिप्र
हीतारत्नद्येवायाज्ययाजिनः॥ न सृजेजीवतेयश्चसोधकारंप्रपद्यते॥ अप्राप्तदमकोयश्चब्राह्मणोदृषलीपतिः॥ गोश्वोद्ध
स्तिदमकोमित्रधुक्स्वचकलया॥ अक्षिपत्रवनेघोरैरपंत्यौरभिकानराः॥ अप्राप्तदमकोऽयोपदमकः॥ गोश्वोद्धस्तिदमकः
सादृतिर्यस्यसतथोक्तः॥ औरभिकामेषाज्ञाजीविनः॥ दृष्ट्याप्रव्रजितोयश्चसेतुभेताचस्तृचकः॥ आप्राप्तयतिनोयश्चसो
प्रिज्वालंतंप्रपद्यते॥ कृत्याकणनिरुसंतंनराअनतवादिनः॥ एनाचश्रुतिलोपीचसंदंशंनरत्तंजनेत॥ मृगव्याधस्तमो
कोरंकूरकर्माचवार्धुषिः॥ भसंतेरुपामशब्दलेलीह्मातुंडेश्चवायसेः॥ ब्रविक्रयिणोयेचब्रह्मवाक्रियतेचयैः॥ क्रय
विक्रयकर्ताचवार्धुषिंसोमविक्रयी॥ गुरुश्चयेदमसंतंवाक्तरैलर्जयतिव॥ विकर्माणःपापरताः शोचाचारविवर्जि
ताः॥ अगोत्रारःकुलद्रव्याःपरस्त्वानांचनाशकाः॥ कम्पानीदृषकाश्चैवसमयानांचदृषकाः॥ क्रोधनाःपापशीलाश्च
लुब्धायेकहृगामिनः॥ स्तंरंतेचदिवास्वप्नेत्रतिनोब्रह्मचारिणः॥ सर्वेतेनरकेघोपास्यंतेपापकारिणः॥ अगोत्रारेवश्य एम
रक्षणीपानामितिशेषः॥ कुलद्रव्याःव्यलेनार्जितधनाःकृष्णगामिनः॥ अक्षरगतस्त्रिवर्णिकाः॥ मनुः॥ बह्वर्च्यगलान्धो

एवमनूक्तान्प्राप्य तत्कृणुत ॥ सहा एतत्तिपद्यते प्रहापातकिनस्त्वह ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ मगश्च शूकरेष्वाणां ब्रह्महायो निमज्जति ॥ खरपुल्कसवेनो नो सुहृदो नात्र शयः ॥ पुल्कसवेनो चंडालविशेषो ॥ कृमिकीटपतंगत्वं स्वर्णहारी स माप्नुयात् ॥ तदा गुलतात्वं च क्रमशो गृह तत्सगः ॥ स एव ॥ ब्रह्महात्परेणीयात्कृणुयाद्वर्तकः ॥ हेमहारी तु कुनत्वी दुश्चामी गृह तत्सगः ॥ यो येन संवसत्येषां स तद्विगो भिजापते ॥ फलविशेषां यो तरेत वे स्याः ॥ ॥ अथ पर्वतः ॥ ॥ लघुपराशरः चत्वारो वात्र यो वापि वेद्वं तो प्रि होत्रिणः ॥ ब्राह्मणो न स मर्याये पर्वतमेहि विधीयते ॥ अनाहिता मयो पे मे वेद्वं वेद्वं पादरागः ॥ पंचत्रयो वा धर्मज्ञाः परिषत्स प्रकीर्तिता ॥ वेद्वं तेषु कृता नाम कोपि परिषत् भवेत् ॥ यमः ॥ एको द्वौ वात्र यो वापि यद्भूयुधर्मपाठकाः ॥ स धर्म इति विज्ञेयो ने तरेषां सहस्रशः ॥ मनुः ॥ त्रैविद्यो हे तु कलकी नैह को धर्म पाठकः ॥ त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वपर्वद्वेषादशावरा ॥ हे तु को मीमांसकः ॥ अंगिराः ॥ एकविंशति संख्याते मीमांसान्यायपारागैः ॥ वेदंगकुशले रैव पर्वतं तु प्रकल्पयेत् ॥ धर्मविद्वतो ॥ पातके युशतं पर्वतसहस्रं महर्षिषु ॥ उपपापापेषु पंचाशत्सहस्रं स्वस्मात्तथा भवेत् ॥ पराशरः ॥ अज्ञात्वा धर्मशास्त्राणि प्राप्य श्रितं दहाति यः ॥ प्रायश्चित्ती भवेत्ततः किं त्विदं परिषत्त्रजेत् ॥ पर्वदुपस्था

नमाहंगिरः॥ सचेलं वाप तस्मात्वाक्लिन्नवासाः समाहितः॥ क्षत्रियो वापि वैश्यो वाप्यर्हं सुपतिष्ठति॥ अधिकारिमात्रोपल
क्षणाभिः॥ उपस्थापततः श्रीधर्मक्षिमा नृधरांगीतः॥ गत्रैश्च शिरसा चैव न च किंचिदुदाहरत्॥ पणशरः॥ पापं विख्याप
येत्पापी हृत्वाधेनुं तथादृष्यं॥ इदमुपपातकविषयं महापापादिद्विधकं कल्पमिति मिताक्षरायो॥ अत्यपापे क्षपितत्रै
व॥ तस्या तद्विज्ञः प्राप्तापायः सहस्राक्षुस्तवारिणि॥ विख्याप्य पापं वक्तुमर्हः किंचिद्वत्तात्र तं चरेत्॥ किंचित् दत्त्वा पापं वि
ख्याप्य त्र तं चरेत् इत्यन्वयः विद्वत्ः॥ पण्डिते वत्सराज्ञानं कृत्वा ईदं तैलकाचनं॥ पादहीने तु गामे कांठे गे मियुनं स्मृतं॥
अत्र सर्वधर्म विवेकादस्मादिप्रार्थनापर्वत्परिहृण च वसुते पश्यतौ॥ देवलः॥ पापकृत्स्नं तं पापं कृत्स्नमाख्याय
हंसदि॥ तत्र स्नानेन याचेत निष्कृतिं तस्मै कर्मणः॥ अंगिरः॥ कृत्वा पापं नृभुञ्जीत त्रिगत्रमहरे ववा॥ कुर्याद्वा स्नानं
श्रूयामाप्रदानात् तत्र तस्मिन्॥ एतच्च पर्वदुपस्थानं प्रकाशप्रापश्चित्र एव न रहसि॥ विख्यातशेषः कुर्वीत पर्वदोनुप्रतं
त्रतं॥ अनभिख्यातशेषस्तु रहस्यं तमाचरेत् इति पातवल्कोक्तेः॥ प्रकाशे पितृपर्वदं संभवे स्वयमेव कुर्यात्॥ मनुः॥ एम.
मतिपूर्वमनुद्देशं प्राणांतिकमिति स्थितिः मतिपूर्वमयं प्रकरणार्थेष्टं तीति ज्ञात्वा॥ अंगिरः॥ तत्तस्मै प्राणिपातेन ९

दृष्टांतं समुपस्थितं॥ दृष्टाः पृच्छन्ति किं कार्यमुपविश्यामः स्थितं॥ किं ते कार्यं वरास्माभिः किं वा मृगयसे द्विजा॥ तत्त्वतो श्रू
हितं सर्वसं हि गतिरात्मनः॥ अस्माकं चैव सर्वेषां सत्यमेव परं बलं॥ यदि चेद्भूतस्य सत्यं नियतं मास्यते मुनेः॥ यद्यगतो स
सत्येन न तं श्रुधसि कर्हि चित्॥ एवं तैः समनुज्ञातः सर्वं ब्रूयादशेषतः॥ विश्वामित्रः॥ ज्ञातिशक्तिगुणपेक्षं सहस्रं द्विहृतं
तथा॥ अनुबंधादि विज्ञाय प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्॥ उपदेशश्च पर्वदं तर्गतं न पर्वदनुप्रत्याकेन विवर्तयः तथा
चांगिरः॥ आहूय श्रावयेद्रेकः पर्वदशो नियोजितः॥ उपदेशश्च त्रिः कार्य इति मदनः॥ पितामहचरणश्च॥ स एव ब्राह्म
णो ब्राह्मणानां नृक्षत्रिपाणां पुरोहितः वैश्यानां याजकश्चैव प्रायश्चित्तं समादिशेत्॥ अगुरुः क्षत्रियाणां यो वैश्यानां चा
प्ययाजकः॥ प्रायश्चित्तं समादिश्य तत्र कृच्छ्रं त्र तं चरेत्॥ स एव तथा श्रूयं समासाद्य सार्धमर्चपुरःसरं॥ प्रायश्चित्तं
प्रदानं यजप होम विवर्जितं॥ जप होमौ चांगप्रधानरूपाव विशेषात् पर्वदं तर्गतं तस्योपदेशकत्वे प्रायश्चित्तमाह हा
रीतः॥ प्रायश्चित्तं तु निर्दिष्टकथं पापात्प्रमुच्यते॥ पत्यवित्रं विज्ञानी पाज्जपेद्वावेदमातरं॥ अंगिरः॥ वचः पूर्वपुरा
हार्यं यथोक्तं धर्मकर्तृभिः॥ पश्चात्कार्यानुसारेण ज्ञात्वा कुर्यादनुग्रहं॥ वचः प्रायश्चित्तविधायकं॥ अनुग्रहः प्रा

यश्चित्तमनता। परशरः। दुर्बलेन ग्रहः कार्यः तथैव शिशुदृश्ये ॥ अतो मया भवेद्दोषस्तस्मात्तानुग्रही भवेत्। देवलः। प्रायश्चित्तं यद्योद्विष्टं अत्राज्ञातद्वशात्पुनः ॥ इष्यते नुग्रहश्चापि पूजानुग्रहकारणात् ॥ एकोनार्हतिस्तर्कनुमनानोपनुग्रहं ॥ धर्मशावहो विप्राः कर्तुमर्हन्त्यनुग्रहं ॥ त्वेहाद्यादिबालोभाद्वाप्यज्ञानतोपि वा। कुर्वन्त्यनुग्रहं ये तु तस्यापंत्येगुगच्छति। पूजाग्राह्यस्य पूज्यत्वं। अनुग्रहोदया। अनुग्रहरूपमनता ॥ अनुग्रहरूपमनतावधिमाहारीतः। तस्मात्कृच्छ्रमथाप्यर्धपादं वापि विधानतः ॥ ज्ञात्वा बलाबलं कार्यं प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्। किं विदुः शक्तौ कृच्छ्रं प्राजापत्यं। अधिकायां पादं। अधिकतत्पामर्धमनुग्रहं कृत्वा प्रकल्पयेदित्यनुग्रहं कृत्वा इत्यध्याहारेण योज्यं ॥ अथेतिकर्तव्यता ॥ विद्वक्तः। सर्वपापेषु सर्वेषां ब्रह्मनां विधिपूर्वकं ॥ ग्रहणं संभवस्यापि प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ द्विनां तेन खरेमाहीनप्रवाप्यस्नानमाचरेत्। भस्मगोमयमृदारिपंचगव्यादिकल्पितैः ॥ मलापकर्षणं कार्यं ब्राह्मणैश्च विदुष्ये ॥ इतधावनपूर्वेण पंचगव्येन संयुतं ॥ ब्रतं निश्चामुखे प्रात्यंबहिलारकर्द्दने। आचम्यातः परं मौनीध्यापनदुष्टतमात्मनः। मनः संतापनात्नीवमुद्धहेच्छोकमंतत इति ॥ रोममरनु। आदिना के शग्रहणं ॥ ब्रह्मणो च पापनिवर्हणं ॥ पंचगव्येनेति

एम.
१०

भस्मादिसमस्तस्यैव पंचगव्यादेरनुवादात्। भस्मादित्यानापेक्षया पितृ तधावनस्य पूर्वत्वसिद्धिः। आचारोप्येवं ॥ पितृमहचरणाश्च। ब्रतं होमावशिष्टपंचगव्यमाशनमिति। महार्णवादौ। प्रायश्चित्तसंकल्प इति माधवभूषणपाणी ॥ घृतप्राशनमिति कल्पतरुः ॥ मुष्पके शनखा नृपूर्वघृतं प्रापविशुध्यतीति शंखलिखितोक्तेः। पूर्वमिसस्याग्रेन घांस्नात्वा विशुध्यतीति वापाठः। तद्दानं घृतप्राशनं ॥ बहिर्ग्रीमात्। जाबालिः। आर्भे सर्वकृच्छ्राणां समाप्तौ च विशेषतः। आग्नेने वहिशालाग्नौ नुद्रुयात्प्राहतीः पृथक्। आर्द्रं कुयीद्वतीते च गोहिरण्यदिदक्षिणा ॥ स्त्रीणां होमो न दत्तमयः पंचगव्यं तथैव च ॥ आर्द्रं वैष्णवं। विधाय वैष्णवं आर्द्रं संकल्पं निजकामपाधिनुं दद्यात्। द्विजेभ्यो घटक्षिणां च खत्राति त इति। शातातपोक्तेः। ब्रतं तेषां पश्चिन्नां ते गोहिरण्यदिदक्षिणा देवैति संबंधः। तत्र विद्वक्तदेवतया पित्रादिदेवताबाधः। संकल्पत्वाच्चाध्यावाहनाग्नौ करणावने जनपिंडस्वधावाचनानां बाध इत्युक्तं मल्लतृकते आर्द्रमप्युच्यते ॥ समाप्तौ चेति। आर्द्रं कर्पादित्यत्राप्यन्येति। भूषणपाणिस्तु गोहिरण्यदिदक्षिणा मिति पाठः। तदा प्रायश्चित्तं तत्पदगोहिरण्यदिदक्षिणा कार्यं न रावित्यर्थः। स्त्रीणां शालाग्नौ होम एव न भवति तस्यैव प्रकृतत्वात् ॥ लौकिकेभ्यो नु भवत्येव। स च विप्रहारेतिकेचित्। उ

पवासोत्रतं होमतीर्थलानजपादिकं॥ विप्रैः संपादितं यस्य संपन्नं तस्य तत्फलमिति पराशरैर्कैः॥ तत्र॥ अस्य प्राते सुजय होमा
 दिषु अशक्तौ विप्ररूपप्रतिनिधिनिपममात्रार्थत्वात्॥ प्रापश्चित्तं गजपहोमयोक्तनिषेधादेवाप्राप्तेलवत्सामृद्धिः॥ पर
 पिवा एहे॥ अमंत्रस्य तु शूद्रस्य विप्रो मंत्रेण गृह्यत इति तस्यापि परिभाषात्वे पिप्राप्तयोरेव जपहोमयोः प्रवृत्तिः॥ एते न यम
 दनरत्नमहाणीवयोः स्त्रीविशद्वैर्विप्रद्वयसमंत्रकीजपहोमो भवत इति तत्परात्॥ पराशरः॥ स्त्रीशूद्रस्य तु मुध्यर्थं प्राजाप
 तं समाचरेत्॥ पंचगव्यंचकुर्वीत स्नात्वा पीत्वा मुचिर्ववेत्॥ स्त्रीणां पंचगव्यस्य विहितप्रतिषिद्धत्वादिकल्पः॥ शूद्राणां तु जि
 तं भवत्येव॥ शूद्रस्यापि विकल्प इति महाणीवे॥ तत्र॥ तस्य स्त्रीपदगर्भनिषेधाप्रवृत्तेः॥ पतु स्त्रीशूद्रास्तु सधर्मा इति तद्विशो
 षाभावे स्त्रीशूद्रयोः समानधर्मत्वप्रतिपादनार्थं॥ अलिवात्र शूद्रे पंचगव्यस्य विशेषविधिः पतु पंचगव्यं पिबेत् शूद्रो ब्रा
 ह्मणस्तु सुं पिबेत्॥ उभौ तौ तु सकमीणौ पूयात्मेन रके वसेत्॥ इति अत्रि वचनं शगप्राप्तप्राज्ञेन निषेधपरं॥ वपने वि
 शेषमाह॥ वसिष्ठः॥ रुक्मणां व्रतरूपाणां शम्भुके शदिवापयेत्॥ अहिरोमशिखावर्जमिति॥ कामरुक्मणोरौपवनं ने
 तिम दनपादिना ते॥ गोवधे तु पराशरः प्राजापत्यंचरेत् रुक्मं गोघाती व्रतमुत्तमं॥ सशिरवं वपनं कार्यं त्रिसंध्यं वगहन

मिति॥ विशेषमाह संवर्जः॥ पारंगरेम वपनं द्विपारे श्मश्रुलोपि च॥ त्रिपारे तु शिखावर्जं सशिरवं तु नियातन इति॥ सधवानो
 विशेषमाह॥ वसिष्ठः॥ केशानां नास्ति नारीणां वपनं व्रतयज्ञयोः॥ गोवधादिषु सर्वेषु छेदयेद्गुलह्वयं॥ सधवानां तु नारीणा
 मलंकायसर्वदा॥ केशसंधारणं प्रोक्तं प्रापश्चित्ते द्विजोत्तमैरिति॥ अंगुलत्रयमिति क्वचित्पाठः॥ अत्र सधवाय सदिध
 वानां सर्ववपनं॥ अत्र विशेषमाह पराशरः॥ वपनं नैव नारीणां नानुप्रत्याजपादिकं॥ नगो ह्येष पनं तासां नवसीरन्गवा
 जिनं॥ सवीनूकेशान्समुधृत्य छेदयेद्गुलह्वयं॥ सर्वत्रैव हि नारीणां शिरसो मुंडनं स्मृतं॥ वासिष्ठे आदिपदं प्रापश्चि
 त्तोत्तरपरं॥ तेन प्रयागादी मुंडनं वोषवासश्च सर्वतीर्थस्थयं विधिरिति देवलाद्युक्तेः॥ सर्वमुंडनमेव वेणीवेणी प्रहानेनेति
 लिंगादाचारश्च॥ तीर्थान्तरं न भवतीत्यन्यदेतत्॥ अपरा कं उद्गुः प्राश्रुलोवावपनं कारयेत् सुधीः॥ केशश्मश्रुलोमनखा
 नुद्गसंस्थानि वापयेत्॥ रुक्मिणीकरीमारेभ्यः कर्मार्थं पापसंचयं शिखीघ्नं नवसंस्कारेशिखाघ्नं तं शिरवयेत्॥ पापसं
 चयेत निमित्ते प्रापश्चित्ते॥ तैत्तिरीयके॥ आसुरं वपनं निर्दिष्टं देवैः क्रमउक्तः॥ देवाश्च क्रम्य उपपत्तावप्रे वपंत॥ अ
 थ श्मश्रूण्यथ के शानिति॥ मानुषे पितृवैव॥ मनुं प्रक्रम्य श्मश्रूण्यप्रे वपंत॥ अथोपपत्तावपथ के शानिति॥ अत्राधा

नेष्टि सोमेष्टु रैवं। तत्र तस्य विधानात्। प्रायश्चित्ते तु रैवमानुषे विकल्पेन। तत्राप्युक्तस्य ताये रक्षिणश्मश्रूपपक्षौ
वस्त्रावासाविति। इह च वपनं निषिद्धकालेपिकार्यं। होरनिमित्तिककार्यं निषेधस्य पिभुवं॥ पित्रादिमृतियात्रासु प्रा
यश्चित्ते च तीर्थक इति स्मृतं॥ निषेधाश्च॥ दृष्टगार्प्यः॥ रथारहो रिवा रेष्टु एत्रोपाते तत्र ते हनि। आद्राह प्रतिपदिका
भद्राः होरेष्टु वर्जयेत्॥ भद्राः द्वितीयाद्याः। न करणं तिथिसाहचर्यात्॥ आसः। न ह्यत्रे तु न कुर्वीत यस्मिन्नातो भवेन्नरः।
न प्रोक्त्यरहोः कार्यं नैवाग्नये तु भारत॥ रक्तलोषु तु सर्वेषु विकृता एतु वर्जयेत्॥ बारहस्पत्यः। सिंहे धनुषि मीने च स्थि
ते सप्ततुर्गमे॥ यात्रोद्वाह गृहार्थं होरकार्याणि वर्जयेत्॥ आसः। विवाहमौज्जी चूडासुवर्षमर्द्धतर्द्धकं॥ अंतर्वत्स्य
च जापार्थो नैष्यते केशवापनमित्याद्यनेक निषेधाः समग्रमपूखे उक्ताः॥ तथा जावत्पितृकेण पिकार्यं। मुंडं पिंड
दानं च मेतकर्म च सर्वशः॥ न जीवत्पितृकः कुर्यादुर्विणीपतिरेव चेति दृष्टीयं निषेधस्य एगमात्रविषयत्वादिधि
स्येन वकाशात्॥ वस्तुतस्त्विहं दृष्टुं स्मृतौ निषेधवानुपलंभान्निर्मूलं शीलः। एजावा एजपुत्रो वात्रासुलो वाव कुश्चा
तः। केशानां वपनं कृत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥ केशानां रक्षणार्थं नुद्दिगुणं तत्रमाचरेत्॥ दिगुणो व्रत आचीरो रक्षि

एत.

१२

णदिगुणा भवेत्। यत्रु। विद्वद्भिन्नपत्नीणां नैष्यते केशवापनं॥ अतः महापातकिनो गोहंतुश्चावकीर्णनरति। तत्र वि
ज्ञाने श्वरः। महापातकारिभिरिक्ते एजादीनां वपनं जाह्न्येव॥ महापातकारौ तु तेषां वपनानि कार्यादिगुणरक्षिणा स
हितं तत्र द्वैगुणमिति। अन्ये तु महापातकारौ निसं एजादे रपि वपनमेवाव्यत्र तु पवनानि कार्यां तत्र द्वैगुणविधिरित्या
हुः। इयं च वपनाद्येतिकर्तव्यतामाज्ञाप्य प्रभृतिष्वेव भवति न ततो म्येषु॥ तथा च पैवीनसिः। द्वादशाहे संश्लेषपन
मिति॥ वपनग्रहणं चेति कर्तव्यतां तस्मात्पुपलक्षणं॥ तथा च याज्ञवल्क्यः। कुर्याद्विषयवत्सामीकृत्वा चाश्रयणं तथा॥
पवित्राजपेतिं जानगाय आचाभि मंत्रयेदिति। निवर्तमानवपनसाहचर्यात् त्वं च गमादे रपि निवृत्तिः॥ अतएव नूने पाद्व
ते वस्त्रमिति वेस्त्रवे वस्त्रादिमात्रहानौ क्तेरपीदमवगम्यते॥ अथ पूर्वोक्तप्रस्मादिस्नानप्रयोगः॥ लेंगे॥ ईशानेन
शिरोदेशे मुखतस्तुल्येण तुल्यो देशमघोरेण गुह्यं वा मेन सुव्रत॥ सघेन पादौ सर्वांगं प्रणवेन तु शोधयेत्॥ अत्रे
शानादिपदेने शानः सर्वविद्यानामित्याह्यो मंत्रा उच्यंते। चतुर्थ्यं तानि नमो तानी शानादिपदाभ्येव मंत्रा इत्यमे॥ अ
ग्निरिति भस्म। जलमिति भस्म। स्थलमिति भस्म यो मेति भस्म सर्वहवा इहं भस्मेति पंचमं त्राईशानादि मंत्रवमंत्रा इ

त्यये॥ अग्निरिति भस्मा जलमिति भस्मा स्थलमिति भस्म व्योमेति भस्म सर्वं हवा इह भस्मेति यंचमंत्रा ईशानादि मंत्रस्या
न इत्यपरे॥ विष्णुः॥ अथ मयमिति स्मृत्या मानसी के नवा पुनः॥ गोमयेर्लेषये त्राज्ञः सोऽर्कैर्भीनुदर्शितैः॥ यो गीत्रिधा
कृत्वा मृदंतां तु गोमयं च विशेषतः॥ अधमोत्तममध्यानां अगानीं हालनं च तैः॥ कौर्म्ये॥ गोमयस्य प्रमाणं तु येनांगं लेप
येत्तत इति॥ अथ मृत्तिका स्नानं॥ जमदग्निः॥ अश्वक्रांतेति वैश्वक्रां मृत्तिका माहरेष्टु नैः॥ नमो मित्रस्येत्यादित्या
यदर्शयेत्सद्यैकैरौ॥ गंधद्वारा मिति जह्वा स्वायंगस्य नुलेषयेत्॥ शिवपुण्ये॥ अश्वक्रांत इति स्मृत्या मंत्रेणामं अ
मृत्तिकां॥ उद्धरेदुद्धता सीति मंत्रेण स माहितः॥ नमो मित्रस्येति कृत्वा दर्शयित्वा च भानवे॥ आहृत्येति वगात्राणि
समालभ्य द्वाचमेत्॥ अनुलेपने मंत्रांतरमाह योगी॥ आलभे तमदांगानि इदं विष्णुरिति स्मृत्वा॥ मत्परिमाणं
कौर्म्ये॥ मृत्तिका च समुद्दिष्टा तार्द्रमलकमात्रिकेति॥ क्रमउक्तो नारदेन॥ आपुष्कामः शिरोलेपमृदा कुपीत्
दिजः पुण॥ श्रीकामः पारयोः शौचं मृदा श्वंसमाचरेत्॥ पारस्करः॥ एकपातु शिरः स्नात्स्य द्वाभ्यां त्राभे सद्यो परि मृ
दिश्वति स्मभिः कार्यं धृष्टिः पापुतये वच॥ कटिवस्त्रं जंघाश्वपादौ च तिसृभिरुतः॥ तथा हस्तौ परिहात्य द्विचामे

एव.

१३

त्समाहितः॥ योगी॥ मृदिरादेः अगनीनाणि क्रमशः स्वदेजयेत्॥ श्रीर्षाघानाभि सर्वाणि स्मरन् विस्सृज्य मनामयं॥ क
टिवस्त्रं जंघे च चरणौ च॥ त्राभ्यां स्मभिः॥ तथैव हस्तावाचमनमस्तु त्वज्जलं ततः॥ पत्किंचेदमिति मंत्रेण नमस्ये
त्ययं तां जलिः॥ अत्र विष्णुर्हानी मृत्तिकादीनां यथाशाखं व्यवस्थेति हेमादि॥ ॥ इति मृत्स्नानविधिः॥ ॥ अनंतरं चतुर्थं
वारि स्नानमुक्तं॥ तत्र मंत्रो ब्रह्मांडपुण्ये॥ आपो अस्मानिति स्युक्ता भास्कराभिमुखः स्थितः॥ इदं विष्णुर्जपित्वा वप्रतिस्त्रो
तो मज्जति मर्हान्वेत्तु वैकल्पिको दोमंत्रा तुक्तौ इदं मंत्रमासे॥ सावित्राद् मापः प्रवहतेति श्रुक्॥ आपो हिष्ठेति त
चो वेति तत्र मूलं मय्यं॥ अनंतरं पंचगव्यस्नाना मुक्ताभिः॥ तत्र तद्गुह्यगयोगे मंत्रं गंधद्वारेति वैश्वक्रुत्॥ आपस्तेति चत्वारं
रथिक्तावोति वैदधि॥ तेजो सीति घृतं तद्देवस्य त्वेति चोर्दं कुशमिश्रं जपेद्दिक्षाम्यं च गव्यं भवेत्तत इति॥ पाणशये तु
तेजो सिष्णुकमि त्याज्यं देवस्य त्वा कुशोर्दं॥ पंचगव्यमचाशतं स्थापयेद्गमिसंनिधा विनिद्धितीयः श्लोकऽकः॥ देवस्य
त्वत्स्यं तं त्रमभिषिं चासीति वाक्यं शेषपूरणीय इति निबंधं कृतः॥ यद्यपि मास्ये देवमति द्वायां देवत्तनार्थं पंचगव्यं
होतृने मंत्रा उक्ताः॥ पाणशरेण च ब्रह्म कूर्चं प्रकरणे तथाप्युभयत्रापि कुशोर्दकसहितानां षष्ठांगो मूत्रादीनां पंचगव्यं

प्रवेत्तत इति पंचगव्यमवाप्तमिति च पंचगव्यमिति परिभाषेति गम्यते ॥ तस्याश्च प्रकरणेन नियताभावाद्यत्र पंचगव्यमिति
 नियोगस्तत्रैतदेवमंत्राद्यवर्गतं ॥ अथ पंचगव्यमिति तद्विषयगव्यमृगं तत्रादिहाधारणेन तेन। पिस्तानं न स्यात्। केचि
 नुमत्तापकर्षणं कार्ये वा स्य शौचोपसिद्धय इति ब्राह्मणशरीरमलशोधनमात्रार्थत्वात् मंत्रकाण्येव तानीत्याहुः। जमद
 ग्निः ॥ हिरण्यमृगं वरुणमित्यापोभिप्रपद्यते। सुमित्रा इत्यपः स्पृह्यादुर्मित्रास्तु बहिः क्षिपेत्। पदं पाकूरमित्यपस्त्रि
 एलो अतुपाणिना ॥ प्रायश्चित्ताचरणपर्यंतं धर्मानाह शंखः। प्रायश्चित्तमुपासीनो वाग्पतस्त्रिहपस्पृशेत्तु एकवासाईवा
 सा बालघ्नाशील्यं त्रिले शयः ॥ स्थानवीएसनीमौनीमौजी ईडकमंडलुः ॥ भैक्षवर्ग्यमिनिकार्यं च कृष्णं ईर्मुद्रपाहूतं ॥
 उपसर्गो ह्यनमित्यपराह ॥ दिवाः स्थितीरात्रौ चोपवेशनं वीएसनमिति विज्ञाने स्पष्टः। कुप्राधनाश्रयेनो होरात्र
 मुपवेशनमेवेति मूलपाणिः। कृष्णं ईर्मुद्रादेव वदते नमित्याद्यैः। मनुः। स्थानासनाभ्यां विहरेद्दशान्तो धः शयी
 तवा ॥ वसिष्ठः। महां व्याहृतिभिर्होमः सावित्रावाच हंस्यं ॥ कर्तव्यः पावनः सम्पूज्यं च तिलैस्तथा ॥ इत्या एम
 णं व्याहृतिगायत्रीश्च विकल्प इत्यपराह ॥ तत्रैव पुण्ये ॥ आपो हि ह्येति संज्ञं तु शुद्धवत्योद्यमर्षणं ॥ शं वसः स्वस्ति १४

मत्तश्च पावमास्योद्यमर्षणं ॥ सर्वत्रैव प्रयुंजीत हृष्टाद्विभ्रतमाचरन् ॥ वैशंपायनः ॥ ऋषभं विरजं चैवं शुद्धवत्योद्यमर्ष
 णं ॥ गायत्रीवाजपेदेवीपवित्रीवेदमातरं ॥ शतमष्टशतं वापि सहस्रमप्यवापरं ॥ स एव। स्नातोपतिष्ठेत्। ह्यिह सौरीभिस्त
 कृतां जल्लि ॥ गौतमः ॥ ऐरवयोधाजयेति त्वं प्रयुंजीत ऐरवयोधाजपेसामनी ॥ षड्विंशत्यंते ॥ जपहोमादिपक्वंचित्
 छौर्लसं प्रवेत्त चेत ॥ सर्वं व्याहृतिभिः कुर्यात्तृणाय आप्रणवेन वा ॥ हारीतः ॥ सूर्यायरेवताभ्यो वै निवेद्य ब्रतमाचरेत्। इति
 निवेदनमग्रे ब्रतपते ब्रतमित्यादि मंत्रेणोत्पराह ॥ पराशरः ॥ प्रायश्चित्तेषु सर्वेषु कुर्याद्ब्रह्मणो जन्तु ॥ शक्तावि
 तानुसारेण प्रायश्चित्तानुरूपतः ॥ आसह स्वाहा शताहं शतमथवाजपेत् ॥ ओंकाराद्यंतथा ब्रह्मण्यत्रीमथवा
 पुतं ॥ अशक्तो प्रायश्चित्तमथवापि कार्यमिति प्रायश्चित्तविवेके ब्राह्मे। ऐगीहृदस्तु योगं इः कुर्यादयैर्ब्रतं सदेति क
 र्यात्कारयेत् ॥ पराशरः ॥ आधिम्यसनि निश्चांते दुर्मिह्येतामरेतथा ॥ उपवासो ब्रतं होमो हि जसं पादितानि वै ॥ शुद्धि
 करणीति शेषः ॥ शमरं परचकारि। ब्रतं ते कर्त्तव्यतामाह ॥ पराशरः ॥ पंचगव्यं पिबेत्पूजो ब्रह्मकूर्चं पिबेत्तद्विजः
 ॥ एकद्वित्रिचतुर्गवीदद्यादिमाधनुकमात्। ब्रह्मकूर्चं प्रकाशे वस्यते ॥ शिष्टास्तु सर्वमेव ब्रह्मकूर्चं कुर्वति। यः

मः प्रायश्चित्तैव्यवसिते कर्त्तव्यविषयते। शुद्धस्वहरे वासाविहलीके परत्र चेति॥ अंगिरस्यपि॥ यो यदर्थं चरे धर्म म
 प्राप्य ध्रियते ब्रतं॥ स तन्मुष्णफलं मे त्रप्राप्नुय्यान्मनुरब्रवीत्॥ अंगिरस्येयः॥ पूर्वव्रतं यहीत्वा तु नाचरेत्ताममोहितः॥ जी
 वन्भवति चांशलो मृतः श्वाचाभिजायते। वायुवीये॥ लोभान्मोहात्प्रमादाद्वा ब्रतभंगो भवेद्यदि॥ उपवासत्रयं कुर्वाणं तत्कु
 र्याद्वा के शमुडनं॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव ब्रती भवेत्॥ वाशब्दः समुच्चये॥ अथ साधारणप्रयोगः॥ तत्र प्रायश्चित्त
 तं तावत्स्त्रीरेणिहृद्बालादिष्वर्द्धं। पंचवर्षी तूर्ध्वं बालः। षोडशवर्षी अधिकं ब्रह्मचारिणि द्विगुणं यतो चतुर्गुणं। सूत्रवि
 द्ब्रह्मणो पादपादहानिः॥ ब्रह्मवधेतु चतुर्विधसाहसं च तेष्वां द्वित्रिचतुर्गुणं॥ सर्वपापेष्वनुग्राहप्रयोजकानुमंत्रि
 णोपादपादहानिः॥ निमित्तिनः पादः॥ अनुलोमानां मातृमुलं प्रति लोमानां शूद्रमुलं॥ स्त्री शूद्रयोरेगमप्रधानजप
 होममंत्ररहितं प्रत्यास्नायाश्च। प्राजापत्ये धेनुरेकारेयातमूल्यं वा तच्चत्वारि॥ श्राम्ना बालरईतदर्थं वा हेमरूपं
 वेतावत्॥ पंचपुराणं त्रिपुराणं बाल्यं द्वात्रिंशजुजः पुराणः। द्वादशविप्रजीजनं॥ अयुतगायत्रीजपः॥ गायत्र्या रम-
 सहस्रतिलाकृतयः। संहितापापणं। पञ्चांतीर्धसंबंधियोजनगमनं॥ शुक्लकेशस्य द्वादशस्नानानि॥ प्राणायाम- १५

प्रशतद्वयं पावकेष्टिः॥ पावमानी चेति॥ एकस्मिंश्चांशय एव प्राजापत्यप्रत्यास्नायास्त्रिगुणं॥ अतिरुद्धे द्विगुणः॥ त्रिं
 शत्प्राजापत्यप्रमष्टमित्यादि। प्रायश्चित्तैव्यवसिते कर्त्तव्यविषयते। शुद्धस्वहरे वासाविहलीके परत्र चेति॥ अंगिरस्यपि॥ यो यदर्थं चरे धर्म म
 प्राप्य ध्रियते ब्रतं॥ स तन्मुष्णफलं मे त्रप्राप्नुय्यान्मनुरब्रवीत्॥ अंगिरस्येयः॥ पूर्वव्रतं यहीत्वा तु नाचरेत्ताममोहितः॥ जी
 वन्भवति चांशलो मृतः श्वाचाभिजायते। वायुवीये॥ लोभान्मोहात्प्रमादाद्वा ब्रतभंगो भवेद्यदि॥ उपवासत्रयं कुर्वाणं तत्कु
 र्याद्वा के शमुडनं॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव ब्रती भवेत्॥ वाशब्दः समुच्चये॥ अथ साधारणप्रयोगः॥ तत्र प्रायश्चित्त
 तं तावत्स्त्रीरेणिहृद्बालादिष्वर्द्धं। पंचवर्षी तूर्ध्वं बालः। षोडशवर्षी अधिकं ब्रह्मचारिणि द्विगुणं यतो चतुर्गुणं। सूत्रवि
 द्ब्रह्मणो पादपादहानिः॥ ब्रह्मवधेतु चतुर्विधसाहसं च तेष्वां द्वित्रिचतुर्गुणं॥ सर्वपापेष्वनुग्राहप्रयोजकानुमंत्रि
 णोपादपादहानिः॥ निमित्तिनः पादः॥ अनुलोमानां मातृमुलं प्रति लोमानां शूद्रमुलं॥ स्त्री शूद्रयोरेगमप्रधानजप
 होममंत्ररहितं प्रत्यास्नायाश्च। प्राजापत्ये धेनुरेकारेयातमूल्यं वा तच्चत्वारि॥ श्राम्ना बालरईतदर्थं वा हेमरूपं
 वेतावत्॥ पंचपुराणं त्रिपुराणं बाल्यं द्वात्रिंशजुजः पुराणः। द्वादशविप्रजीजनं॥ अयुतगायत्रीजपः॥ गायत्र्या रम-
 सहस्रतिलाकृतयः। संहितापापणं। पञ्चांतीर्धसंबंधियोजनगमनं॥ शुक्लकेशस्य द्वादशस्नानानि॥ प्राणायाम-

१६

एनेचकृतेवारत्रयंकार्षीति संप्रदायः । ततः कर्त्तृमासपक्षादिस्मृत्याममजन्मप्रभृत्यघपावदित्वादिसाध्याश्चित्र
 मित्येतत्पूर्वोक्तमुक्त्वा अहंकरिष्येति संप्रत्ययानि कानि च पापानि ब्रह्मसाक्षात्तत्वाच्च । के शानाश्चित्यति
 छंति तस्मात्के शान्वापापमहमिति मंत्रमुक्त्वा कृतोपस्थशिशिरावर्जक्रमेण ब्रह्मरूपसत्के शानुदकसंस्थान्वापये
 त् ॥ पतिविधवादीनां सशिवं वपनं ब्रह्मसादिष्वपि सशिवं सर्वगल्लोभ्यांच । सधवानां ध्यंगुलं के शाग्रदे दनं ॥
 एज तत्पुत्रबहुश्रुतविप्राणां मिथ्यावपनाभावः । तस्य च द्विगुणव्रतं । दक्षिणा च द्विगुणा । इत्थं वा पश्यत्वा युर्बल
 मित्यादिना चर्तुं धावनं कृत्वा दृश्यमानानि कुर्यात् । तत्र ब्रह्मसाक्षात्तत्वं । ईशानः सर्वविद्यानामिति शिरसि ॥ तत्पुरु
 षायेति मुखे । अधोरेभ्योऽधो । एष इति तद्विषयं देवायेति गुह्ये ॥ सद्योजाताय नमः पादयोः । प्रणवेन सर्वगोऽष्टौ
 तमिति पादयोः । प्रणवेन सर्वगोऽष्टौ ईशानाय नमः शिरसि । तत्पुरुषाय नमो मुखे । अधोऽष्टौ तमिति तद्विषयं
 देवाय नमो गुह्ये । सद्योजाताय नमः पादयोः । प्रणवेन सर्वगोऽष्टौ । अग्निरिति ब्रह्मा । जलमिति भस्मा । स्थलमिति भस्मयो
 नेति भस्मसर्वहवा इहं भस्मेति मंत्रैः कमाद्विरादिषु ॥ ततो गोमयमाशयन्निधा कृत्वा सूर्याय प्रदर्श्य अग्रमग्रं

चरंतीनामोषधानां वने वने ॥ तासां मधुप्रपत्तीनां पवित्रं कायशोधनं ॥ तन्मोहं गच्छ शोकोऽश्वनुद्गमो मम सर्वदेति मंत्रेणो को
नभागेन नाभेरधः परेण नामेरुर्ध्वमाकंठमनेन च शिरः ॥ तालपेत्तामानस्तोकेति वामंत्रः ॥ ततोऽश्वक्रांतैरथक्रांतैर्विल्लु
क्रांतैर्वसुंधरे ॥ मृत्तिकेह नमे पापं पन्मपादुक्कृतं हतमिति मृत्तिकामभिमंत्र्य ॥ उद्गतासि बहरेण कृत्स्नेन शतबाहुना ॥
मृत्तिके ब्रह्मसूत्रासिकाशे पेनाभिमंत्रिता ॥ मृत्तिके हरतत्सर्वयमयादुक्कृतं हतं ॥ मृत्तिके हे हि मे युष्टित्वयि सर्वं प्रतिष्ठितं
त्वया ह तेन पापेन जावभिशरं ॥ शतमिति ॥ ब्रह्मांडीयमंत्रेण खलितानामोभिवस्ये तिस्र्यं प्रदक्षत्रिधा हृत्कैकस्माद्गुणा
तद्यत्तत्तत्त्वो वा मृदः पादयोः ॥ जंघोरु कटि वक्षिषु प्रत्येकं च तस्य युत्वेष्ट ॥ उरः कुक्षि एष्टवत्सो हस्तं कंठेषु द्वे ॥ शिरस्ये
को ॥ मृत्युरिमां हामां प्रमलकमात्रं तत आषोऽश्वान्मातरः ॥ इदं विलुपि तैताभां देवस्य त्वेति येन वास्तात्वा गय आगोमू
त्रेण गंधद्वारेति गोमयेन आप्याय खलितुयेन दधिकासा इति दध्ना तेजो मिश्रुकमसं स्पृष्टमसि धामनामा सिधिर्य देवानां
मनामनाद्येष्यं देवपजनमित्याजेन ॥ देवस्य त्वेति च कुशोदकैः स्नायात् ॥ यदंता निरशापि स्नानाय मंत्रकाण्येव कार्या
णि ॥ ततो हिरण्यमृगं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि वाचितः ॥ पन्मया भुक्तमसाधूनी पापेभ्यश्च प्रतियहः ॥ यन्मया मनसा

वाचाकर्मणावाङ्मृतं कृतं तत्र इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनस्तु पुनः पुनरित्येताभ्यां तीर्थं प्रार्थ्यं ॐ नमो नारायणाय
 एतत्पश्चात्तरेण तीर्थं प्रकल्प्य ॐ भूर्भुवः स्व इति त्रिंशत् चम्पस कृत्वा त्रिंशत्पुण्याः प्रवृत्तये तया व्याहृतिभिर्गीयन्ती जल
 मभिर्मन्त्रापा मार्गद्वर्त्तकुरैः कां डा त्को डा इति द्वाभ्यां पातेन तेन चेति द्वाभ्यां प्रणवव्याहृतिगायत्री आपो हि द्वाभिर्मी
 र्जपित्वा तर्जले कृतं चेति तच्च जपित्वा त्रिंशत्तमस्य रेवर्षि पितृ न संतर्प्य शुक्लवासो धत्वा अधिकैर्विप्रै एवाहनाग्नेो क
 रण स्वधा वाच न रहितं पार्वण विधिना आहुं कुर्यात् तत्र सर्वेषु पि विप्रेषु विष्णो रेव रजा ॥ ततः स कां गां हिरण्यं च द
 त्वा व्याहृतिभिः ॥ शालाग्नौ अष्टाविंशत्यादि संख्यार्जकं मादग्नि वायु सूर्य प्रजापति देव तं कृत्वा ब्रह्म कूर्च होम
 मपि कुर्यात्वा एतत् ॥ तत्र तान्नेपाला शेषा मेवा पात्रे रूपायाः कृष्णाया बीणा मूर्त्तं पलमितं मष्टमावमिति तं वागायत्र्या
 रापश्चेताया अंगुष्ठमिति तं षोडशमावमिति तं वागोमयं गंधद्वारमिति तान्नायो हेम वल्लिवावपयः सप्त पलं द्वादशमा
 वमिति तगोमयाष्टगुणं गोमूत्रत्रिगुणं वाष्पायस्वेति रक्तापाः कृष्णायाः वार्धित्रिपलं द्वादशमावमिति तगोमया त्वं च गु एम.
 लमष्टगुणं गोमूत्रात् द्विगुणं वार्धिकाणा इति कपिला मानी लाया वा घृतमेकपलमष्टमावमिति तं गोमया च तु १७

गुणं वा ते जोषि शुक्रमितिकु शीर्षकं च पलमितं चतुर्मावमिति तं वार्धवस्वेति गल्ली पातु गोमूत्रादिका पिलं वा ग्राह्यं ॥
 अन्नाभेगम्यमात्रं ॥ एतन्मन्त्रां ते गल्ली मीति वाक्यशेषः ॥ तत आपो दिष्टेति हस्तेनालोडमानं लोक इति यज्ञिपकाक्षेन नि
 र्मथ्य सप्तावरैः कुरैः स्त्रिभिः पलाशपत्रैर्वानु कृपातु मंत्रास्तु ॥ ॐ इ ए व ती धेनु म ती हि भू तं ॥ ए धिया इ हं न म मेति त्वा
 गः ॥ इ हं विष्णुः विष्णव इ हं ॥ मानं लोके रुद्रप ॥ शं नो देवी अङ्गः अग्रये स्वाहा सोमाय स्वाहा ॥ इ हं व ते स्वाहा ॥ गायत्र्या
 सवित्रे ॥ प्रजापते न त्वरेताय न्यो प्रजापतय इ हं ॥ ॐ स्वाहा प्रजापतय इ हं ॥ अपंच ब्रह्म कूर्च होमो तं प्रणवान् ततः स्विष्ट
 रुद्रादि होम शेषं समाप्य तारकोदये होमावशिष्टं यंच गम्यं प्रणवेनालोडप्रणवेन निर्मथ्य प्रणवेन पीत्वा सम्यो परिष्टं
 संकल्पितं प्रायश्चित्तं साहाय्यासंभवप्रत्याज्ञापेन वारुत्वा पूर्ववद्वाहृतिभि रत्र्य होमं ब्रह्म कूर्च होमं विष्णु आ
 हुं च कृत्वा गोहिरण्यदिहृत्तिणां च रत्नाशिरसात्तणभारमानीय गोभ्यो हत्वा तान्निर्मज्जिते शुद्धे त ॥ ॥ इति श्रीसी
 मांसकशंकरभट्टात्मजभट्टनीलकंठ कृतं भास्करे प्रायश्चित्तमयुर्वेदसाधारणः प्रायश्चित्तप्रयोगः ॥ ॥ अथ कृष्ण
 छादिस्वरूपं पाठवल्गुः ॥ एकभक्तेन न क्तेन तथैवापाचितेन च ॥ उपवासेन वै केनलघु कृच्छ्रं दशहृत् ॥ पथ्या

कथंचिन्निगुणः प्राज्ञपत्यः स उच्यते ॥ एष एवातिरुद्धः स्यात्पाणिशरन्नभोजनश्रुतिः लघुहृद्धस्यैव शिशुहृद्धश्रुतिना मो-
 तः ॥ यथा कथंचित् ॥ अनुलोमः प्रतिलोमो दंडकलितवदृष्टः स्वस्थानविद्वद्भवा ॥ एतौ श्वतुरेपि पितृभ्यां स्मृतं तत्
 सिद्धान्त्या कथंचित्पदेनैव संज्ञाहयोगी ॥ ग्रासं ख्यामाहा पल्लवः ॥ सापं द्वाविंशतिग्रीवाः प्राज्ञः षड्विंशतिः स्मृताः ॥
 चतुर्विंशतिग्रीवाः परं निरुद्धं न स्मृतं ॥ कुक्कुटोऽप्रमाणः सूर्यद्यावांसं विज्ञोत्सुखं ॥ पाशार्थं तु ॥ सायं तु द्वादश
 ग्रीवाः प्रातः पंचदश स्मृता इति श्रुत्वा ध्वं चतुर्विंशतिमते तु ॥ प्रातस्तु द्वादश ग्रीवाः सायं पंचदशैव तु ॥ अयाचितं तु
 द्वादशैव परं वै माह ताश्रनश्रुतिः ॥ आसौ च संख्यानां शक्त्या विकल्पः ॥ अतिरुद्धे उपवासभिन्ननवदिनभोजनेषु पा-
 णिशरन्नविधिः ॥ पाणिशरमेकग्रासमितं ॥ एकैकं ग्रासमग्रीवात्सहाणित्रीणि पूर्ववत् ॥ अहं चोपवसेदं त्य-
 मतिरुद्धं न वरं न द्विज इति मनूक्तेः ॥ सांगं प्राज्ञापत्यमाह गौतमः ॥ हविष्यात्प्रातश्चाननुमुक्तातिस्त्रोऽग्रीवा-
 श्रुयात् ॥ अथापरं अहं नक्तं भुञ्जीताद्यापरं अहं नक्तं च नयाचेताद्यापरं अहमुपवसतिष्ठेदहनि एवावासीत एम-
 सिमकाप्रः ॥ सत्संवदेदनायेनैसंभाषेतैरैव यौधाजयेति संप्रयुञ्जीतानुसवनमुदकोपस्पर्शनमापोहिष्ठेति १८

तिस्रभिः पवित्रवतीभिर्भर्जयीत हरिणपवर्णाः श्रुचयः पावका इत्यष्टाभिरथोदकतर्पणं नमो हमापनमो हमायमंह-
 मायधुन्वते तापसापपुनर्वसवे नमो मौजायौमायसुविदाय वसुविदे सर्वविदापनमः परावसुविदे सर्वविदापनमः
 परावसुपरावपादाय पारथिववे नमो ह्रायपशुपतये महते देवाय अंबकापैकचराधिपतये हरये शर्वीपो-
 जनायौग्राय वज्रिणेष्टिने कपर्दिने नमः ॥ सूर्यादि सायनमोनील ग्रीवाय श्रुति कंठाय नमः ॥ कृत्वापि
 गलापनमोऽग्निष्टाय श्रेष्ठाय दृष्टायैश्वर्यशरिकेशायोर्ध्वरेतसे नमः ॥ सत्यापपावकाय पावकवर्णाय कामाय काम-
 रूपिणे नमो ह्रीन्नायारप्ररूपिणे नमः ॥ सौम्यापपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपुरुषाय ब्रह्मचारिणे नमः ॥ इलला-
 यपुरुतिवाससे नमः इति एतत्संवादिष्योपस्थानं एता एवाग्राः कृतयो द्वादश न स्योते बह्वंशपितृत्वेताभ्योऽनुद्विष्टी-
 यार्दनयेत्ताहोमाय ताहोमाभ्यो माभ्यामिंद्राभ्यामिंद्राय विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे प्रजापतये नमोऽस्तिष्ठत इत्येते ब्राह्मण-
 भोजनमतेनातिरुद्धो ग्राह्यता इति ॥ नमो हमायेत्यादयस्त्रयोदशमंत्रानमः ॥ पूर्वानमोताश्चेति हररुतः ॥ कौथुमब्राह्मणे
 वृत्तं वैवपाठः ॥ ॥ अथ रुद्धातिरुद्धः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ रुद्धातिरुद्धः पयसा दिवसानेकविंशतिमिति ॥ पयोजनं ॥ चरेत्

कृतिरुद्धं तु विवेतोपंतु शीतलमिति ब्रह्मा उपगणतः अथ परकः स एव। द्वाद्वाहोपवासे तु परकः परिकीर्तित इति। मा
 सोपवासं कुरुमाह जाबालः॥ अत्र श्रुत्वा समं कं तु महापातकनाशनमिति॥ पादकं कुरुमाह शंखः॥ गोपुरिषा तपवान्
 श्रुत्वा समं कं समाहितः॥ व्रतं तु पादकं कुरुमाह मनुः॥ तत्र कुरुमाह मनुः॥ तत्र कुरु चरन्दिप्रोजलहीरघतंति
 लात्। प्रतिग्रहं पिबेदुह्मासकृतो यीसमाहितः॥ परशरः॥ षट्पलं तु विवेदं मस्त्रिपलं तु पयः पिबेत्पलमेकं विवेत्सर्व
 सप्तलं द्वौ विधीयते। तत्र कुरु मुक्ताशं खलितितौ। एष एव शीतैः शीतकुरु इति। ब्रह्म कुरुमाह जाबालः॥ अहो एतौ
 विद्वान्। जौर्मासं विशेषतः॥ पंचगव्यं पिबेत्प्रातः ब्रह्म कुरु विधिः स्मृतः॥ प्रजापतिः॥ पालाशं प्रपन्नं वाताश्रं वा
 यद्विहस्यं॥ गृहीत्वा साहयित्वा च तथा कर्म समाचरेत्॥ परशरः॥ गोमूत्रं कुरु वरुणायाः श्वेतापाश्वेदगोमयं॥ पयश्च
 ताम्रवर्णायाः क्लृप्ताया गृह्यते दधि॥ कपिलाया घृतं ग्राह्यं सर्वं कपिलमेव वेतिस एवामूत्रमेकपलं दद्याद्गुणार्धं तु गोम
 यं॥ हीरं सप्तपलं दद्याद्दधि त्रिपलमुच्यते घृतमेकपलं दद्यात्पलमेकं कुशोदकं॥ गवां वर्णांतरस्य पंचगव्यपरिमाण एव॥
 स च बोधकवाक्यानि ग्रंथांतरे दृष्टानि। तदर्थं स्मरणयोगे स्माभिः संगृहीतः॥ परशरः॥ आपो हि ह्येति चालोऽग्रमान १७

लोकेति मयं येतु। स एव सप्तपलं यद्वर्मा अस्त्रिणाश्रः श्रुकलियः। तैरुद्धं च होतमं पंचगव्यं तथा विधीति। प्रजापतिस्तस्या
 पयित्वा यद्वर्मा पालाशैः पत्रकैरथ॥ तत्समुद्धृत्य होतमं देवताभ्यो यथाक्रमं॥ परशरः॥ इ एव तीर्त्तं विष्णुमानलोके च
 शंखती। एतामिदं श्वेदं होतमं कृतं शेषं पिबेत्तद्विज्ञः॥ प्रजापतिः॥ अग्नये वै वसो मायसावित्रा च तथैव च॥ प्रणवेन तथा कु
 र्वास्त्रिष्टु कृतं चैव च॥ मरीचिः॥ अग्नये साहा सोमा पसाहा इव ते इदं विष्कः॥ मानलोको गायत्र्या॥ प्रजापतेन त्वदेता
 नीत्याज्या कुतीरन्नी जुहुपात्। परशरः॥ आलो गृह्णवेते वनिर्मथ्य प्रणवेन तु॥ मरीचिः॥ पालाशेन च यज्ञेण विल्वपत्रेण
 वा पिबेत्। ततो यं ताम्रपात्रं वा ब्रह्मपात्राणि तानि वै॥ दृष्टपराशरः॥ पत्रस्त्रिंशं तं पापं देहेति ह्यतिमानवै॥ ब्रह्म कुरु चोद
 हेत्सर्वं श्रुक्मनि रिवेधनमिति॥ पानदिने चोपवासः॥ ब्रह्म कुरु चोपवासस्मरहस्यमि रिवेधनमिति परशरैः॥ अथ
 सोतपनं॥ शंखः॥ गोमूत्रं गोमयं हीरं रक्षि सर्पिः कुशोदकं॥ एक एवोपवासश्च कुरु संतोषनं स्मृतं॥ एतदेव अहास्यं संतो
 पति संतोषनं स्मृतं॥ महासंतोषनमाह पात्रवल्क्यः॥ एतद् कुरु संतोषनं द्रव्यैः षडहः सोपवासश्च कुरु संतोषनं स्मृतं॥ एत
 देव अहास्यं संतोषति संतोषनं स्मृतं॥ महासंतोषनमाह पात्रवल्क्यः॥ एतद् कुरु संतोषनं द्रव्यैः कः॥ सप्ताहेन तु कुरु पंचमहा

सांतपनः स्मृतः। यमः एतामेव च पेयानि एकैकं च द्याहं द्याहं॥ अति सांतपनं नाम श्रवणं कर्मपिशोधयेत्॥ द्वादशाहोयं॥ अहं
 विवेतु गोमूत्रं अहं वै गोमयं पिबेत्॥ अहं दधि अहं ह्रीं अहं सर्पिलतः शुचिः॥ पंच द्वादशाहोयं॥ जाबालः॥ एकैकमेतदेवं हि
 त्रिंशत्तुमुपयोजयेत्॥ अहं चोपवसेहं त्यमहासांतपनं विदुरिति॥ एकविंशतिरात्रोपं॥ वज्रहृत्पुमहांगिराः गोमूत्रेण स
 मायुक्तं पावकं वोपयोजयेत्॥ एकाहेन तु हृद्योपमुक्तं त्वंगिरसास्वयं॥ सर्वपापहरे हि मीनाम्ना वज्र इति स्मृत इति॥
 सर्वप्रज्ञांतपयो दधितक्रापेक्षया वा शब्दोक्तो विकल्पः॥॥ अथ तु त्नापुरुष हृत्पुः॥ शंखः॥ पिण्याकाचामनक्रावु
 सक्तूनां प्रतिवासरं॥ उपवासांत एभ्यासात्तुलापुरुष उच्यते॥ आचाम आह्न निह्वा बोमं उ इति यावत्॥ अथ चांशपरां
 ॥ यमः॥ वर्धयेत्पिंडमेकैकं शुक्ले हस्ते च द्वासेत्॥ एतच्चोदयणं नाम यवमध्यमं कीर्तितं॥ एकैकं हासयेत्पिंडं हृत्पु
 शुक्ले च वर्धयेत्॥ एतत्पिपीलिकामध्यं चांशपरां मुदाहृतं॥ त्रीनु त्रीन् पिंडान् समश्रीपात्रिपज्ञात्माहृतं ततः॥ हविष्यान्न
 स वै मासमृषिचांशपरां स्मृतं॥ चतुरः प्रातरश्रीपाच्चतुरः सापमेव च॥ पिंडानेन द्विबालानां शिशुचांशयणं स्मृतं॥ यमः
 पिंडान् द्वांसमश्रीपात्रासं मध्यं दिने रवौ॥ यतिचांशपरां ह्येतत्सर्वकल्मषनाशनं॥ पतिचांशपरां मितिसंज्ञां च॥ २०

तेन नयति मात्रस्यैवाधिकारः॥ किंतु सर्वेषां॥ एवं शिशुचांशपरां॥ पवपिपीलिकामध्यपोस्तिथिद्वौ द्वासे वाग्रासानामपि द्वा
 सद्वौ॥ तथा च विष्णुः॥ ग्रासानासा विकारमश्रापात्तं च कलाभिद्वौ क्रमेण वर्धयेद्वा नौ च द्वासे द्वा मावासापंचनाश्री
 यादिति एतेन पत्न्यतस्तु हृत्पुलाणी आहृतः॥ हृत्पुप्रतिपदि पंच द्वादशाहः॥ तत एकैकं हासयेत्मावासायामेको ग्राह्यः॥ शु
 क्तप्रतिपदादिषु द्वादशिरिति॥ तदप्राप्तं॥ अमावास्यां न भुंजात एष चांशयणे विधिरिति पशुशारे क्तेश्च॥ सामान्यचां
 यणमाह स एव॥ यथा कथं चिन्तितां तिष्ठोशीतिरश्मीपात्तामाय चांशपरा इति॥ प्रतिदिनं संख्या नियमानाहरे
 ण मासेन च त्वारिंशदुत्तरं शतद्वयं ग्रासानश्रीयादित्यर्थः॥ पिपीलिका पवमध्यमं चोदयणेषु दिनां तरे प्राप्नो
 नमत्रियद्येव॥ ग्रासपरिमाणमाह याज्ञवल्क्यः॥ तिथिद्व्याचरेत्पिंडान् शुक्ले शिख्यं उ संमितान्॥ शिखीमयूरः॥ चांश
 पराप्रकरणोपराशरक्तः॥ कुकुटोऽप्रमाणं तु ग्रासं वै परिकल्पयेत्॥ शंखस्तु॥ आर्द्रमलकमात्रास्तु ग्रासाहृतं तत्र ते स्य
 ता इति एतेषां च परिमाणानां विकल्पः॥ एकाहस्याहो नित्यमात्र उपवासस्तदावच्चांशयणविधिना गृह्यते॥ एतस्य ध
 र्माथं च चरेत्॥ तच्च द्वांसो नित्यलोकाभितिकाम्यत्वात् शुभमहत्सादिभिर्नैव विहितत्वेन नैमित्तिकत्वात्॥ काय

स्विकादृश्याद्युपवातोन्वहागकारणीयः॥प्रतिनिधिनाकृतैविफलप्राप्तेः॥कात्यायनादिभिरुक्तत्वात् वचनानित्वस्मत्कृते
 समयमयूखे इष्टानि॥अयं चैकादृश्याद्युपवासाधः सामान्यचंद्रापराभिन्ने द्वे॥तत्रप्रतिदिनंश्रासग्रहणानिप
 माभावात्॥गौतमः॥अथातश्चांशयणंतस्योक्तौविधिः कृत्वेवपनत्रतंचरेच्छुभूतां पौर्णमासीमुपवसेदाप्यायस्वसंतेपया
 सिनवोनवश्रुतिचैतामिसर्पणमाज्यहोमोहविषश्चानुमंत्रणमुपस्थानं॥चंद्रमसोयद्देवादेवहेडनमितिचतसृभिराज्यं
 जुहुयाद्देवकृतस्येतिचोतेसमिद्धिः॥ॐ भूःभुवःस्वःतपःसत्यं॥यशःश्रीः॥ऊर्कः॥इष्टः॥ओजःतेजः॥पुरुषः॥धर्मः॥शिवः
 ॥इत्येतैःश्रीसानुमंत्रणं॥मनसानमः॥त्वाहेतिवासर्वान्प्राप्तप्रमाणमास्याधिकारेण॥चरुभेदसक्तुकणयावकशकपयो
 रधिष्टतमूलफलोदकाभ्युत्तरेत्तरप्रशालानिपौर्णमासीपंचदशश्रासात्पुक्ताएकैकापचयेनापरपक्षमश्नीपात्॥अ
 मावास्यामासुपेक्ष्यैकोपचयेनपूर्वपक्षमितिबोधायनः॥अथातश्चांशयणकल्पंआख्यास्यामः शुक्लचतुर्दशीमुप
 वसेत्तुह्यचतुर्दशीवकिंशमश्रूलोमनखानिवापयित्वाश्रमश्रुण्येववेत्यादिभ्यः॥आयसंतैजसंयात्रंचक्रोत्यन्नं एम०
 विवर्जयेत्॥अत्रयासैरेवप्राणानिहोत्रमाहबोधायनः॥अश्रीयात्प्राणयेतिप्रथमं॥अपानायेतिद्वितीयं॥आना २१

येतिद्वितीयं॥उहानायेतिचतुर्थं॥समानायेतिपंचमं॥यसचत्वारस्तदाह्वांश्वर्वा॥यसत्रयस्तदाह्वांश्वर्वा॥यसद्वौत
 दाह्वामेवोत्तरमेकसर्वैरिति॥प्रासद्वयपक्षेप्रथममाघेहिभिरंत्यदाह्वामेकपक्षेसर्वैरेकमित्यर्थः॥॥अथप्रयोगः॥॥च
 तुर्दृश्याकृतनित्यकिंपूर्वाह्नेप्राणानापमसावृत्ताद्युत्थित्यश्रमकपापक्षयकामः श्रीकामोदेवताप्रीतिकामोरसाय
 नादिसिद्धिकामोवामुकचंद्रांशयणंकरिष्यइतिसंकल्प्यअग्रेत्रतपतेत्रतंचरिष्यामीत्यादिमंत्रैर्ब्रतमादित्यायनिवेद्यके
 शश्रमश्रूलोमनखानिश्रमश्रुण्येववावापयित्वातद्दिनउपोष्यपरदिनेमाचेत्तत्राष्टुपोष्यपौर्णिमाचेत्पंचदशश्रासान्
 भुंजीता॥ततश्चमोत्तरपक्षेउपचयः पौर्णिमोत्तरपक्षेचयोश्रासानां॥प्रतिदिनमुदितेचंद्रेआप्यायस्वलोमनर्त्ययामि
 नवोनवोचंद्रमसंतर्त्ययामिइतितर्त्ययित्वाज्येनैतैरेवमंत्रैर्लौकिकेनोक्तैर्नैरेवपात्रस्यहविःनुमंत्र्यैतैरेवचंद्रमु
 पस्थाययद्देवादेवहेडनमितिचतसृभिश्चप्रत्यक्षमाज्यंजुहुयात्॥सर्वज्ञानयेनममेतित्यागः॥ततोदेवकृतस्येतित्रि
 भिःसमिद्धयंजुत्वा॥ॐ भूःभुवःस्वःतपःसत्यंयशःश्रीः॥ऊर्कः॥इष्टः॥ओजःतेजः॥पुरुषः॥धर्मः॥शिवः॥इत्येतैःपंचदश
 भिरैकैकंक्रमेणपात्रस्यश्रासमुमंत्र्यमनसानमः॥त्वाहेत्युक्तासर्वाननुमंत्र्यैकैकमगुत्पत्रैर्ग्रहीत्वासाविआनुमंत्र्यभ

स्येतत्तत्रप्रथमदिन एकग्रामभूतले प्राणयस्वाहा इत्यादयः पंचापिमंत्राः ॥ द्वयोर्ग्रामयो एषौस्त्रिभिर्मंत्रैरेकं द्वाभ्यां मंत्राभ्या
मपरं ॥ त्रियुग्रासेषु द्वाभ्यां द्वौ एकेनेत्यः ॥ चतुर्बुद्ध्यां पूर्वैकैकेनाभ्याम् ॥ पंचभ्यो धिकाग्रासालूहनीमेवमकूणी
पाः समाप्तौ अभ्यवद्विमानभोजयित्वागं रक्षिणां दद्यात् ॥ आसमाप्तिप्रत्यहं त्रिषवरां स्नानं सौरमंत्रैः कृतं तं जले
एदित्योपस्थानं गापत्याद्यादृतिभिः कूष्मांडैर्वा ज्यो होमः ॥ दिवा स्थितिः एवावुपवेशनं ॥ अशक्तौ शयनं यथा शक्ति
॥ आपो हि क्षेति सूक्तं ॥ एतो न्विदं ॥ ऋचं वेति तचं ॥ शन्न इं शन्ती ॥ स्वस्ति ने ॥ मिमीतां ॥ पुनं तु मां देव जनाः ऋचभं ॥ वि
रजं ॥ ऐरव्यो धा जयं सामनी च पठेत् ॥ एतेषामसंभवे गायत्री आरुतीः प्रणववाजपेत् ॥ एतच्च विप्रभोजनं रक्षिणा
दानं रक्षिणां सर्वेषु पिमाजापत्यादि व्रतेषु तुल्यं ॥ इति चोपापणव्रतप्रयोगः ॥ ॥ अथ सोमायुजं ॥ ॥ मार्कंडेयः ॥
गोह्रीरं सप्त एतं तु पिबेत् स्नानं च नुष्टपात् ॥ प्रातः त्रयास्तप्रातः सप्त एतं स्नानं दद्यात् ॥ स्नानेन त्रि एतं हिलनेन त्रि एतं एक
स्नानेन त्रि एतं ॥ एक स्नानं प्रभृति पुनश्च तुल्यं तं ॥ याते सोमं चतुर्थी तनू लस्ये स्वाहा ॥ एवं पंचमीषष्टात्वेवं ॥ यथा एव
र्चास्ति धि होमाः ॥ एकमाह्ना एनोभ्यः पूतश्चंद्रमसः समानतो सामान्यतां समानलोकतो सायुज्यं गच्छति ॥ समाप्ते ब्राह्म २२

एतत्पुणं रक्षिणां दानं च ॥ चतुर्थी कृत्वा ॥ समानतो तुल्यं ॥ सामान्यता परं इत्वं ॥ सायुज्यं च श्राभेः ॥ सर्वेषां कृत्वा फलार्थं त्व
मप्याह व्यासः ॥ श्रीकामः पुष्टिकामश्च स्वर्गकामस्तथैव च ॥ देवता एव धनपरस्तथा कृच्छ्रसमाचरेतारसायना निमंत्राश्च तथा चै
वौषधानि च ॥ तस्य सर्वाणि सिध्यंतियोनरः कृच्छ्रं कृत्वा वेदिकाभिचरवाणि पातिका म्यानि कानि चित् ॥ सिध्यंतिसर्वाना
नि कृच्छ्रकर्तुं संशय इति ॥ ॥ अथ प्राजापत्यादि प्रत्याश्रायाः ॥ तत्र तावच्चोपापण द्वादश द्वादश विव्रतविषयेषु पिपापेषु
प्राजापत्यकल्पनामाह नुर्यमोशनसो ॥ यत्रोक्तं यत्र वानोक्तं मिह पातकनाशनं ॥ प्राजापत्येन कृच्छ्रेण शोधयेत्तत्र संश
यः ॥ प्राजापत्यश्च ब्रतं तं एतु रीधेना हृत्तो नाहृत्तो वा ॥ प्राजापत्यप्रत्याश्रायाश्च नुर्विशतिप्रते ॥ कृच्छ्रो देवपुतं चैवं प्राणा
पामशतद्वयं ॥ तिलहोमसहस्रं तु वेदपाणयं तथा ॥ विप्राद्वादशवाभोज्या पावकेष्टिलस्यैव च ॥ अस्यावापावमानेष्टिः
समायादुर्यनीषिणः ॥ अपरं कौ ॥ समिद्धतह विधीमंतिनाम्ना माह ताशनः ॥ कृत्वा द्वादश साहस्रं गायत्र्या कृच्छ्रमा
मुपातृतिद्वादशभिरधिकं सहस्रं द्वादश साहस्रं ॥ पातवल्कोपि ॥ यत्र पत्रच संकीर्णमात्मानं मम ते जनः ॥ तत्र त
त्र तिलैर्हेमोगायत्र्या वाचनं तथा ॥ संकीर्णपापमुक्तं ॥ वाचनं दानं तिलैरित्यत्रापि संबध्यते ॥ तिलदानमित्यर्थः ॥ वे

द्वापराणं संहिताया एयणं। अपुतगापत्रीभिरस्योतरितत्वात्। संहिताध्यपनंयावत्तं कालं सावित्रीजपेदिति अपएके प्रचे
 तः स्मृतेः पणशरः॥ रुद्रोपुतं तु गापन्माउद्वांसलैव च॥ धेनुमदानं विप्राय सममेतच्चतुष्टयमिति॥ उद्वासोऽहोरा
 त्रमिति महाहोवे॥ मार्कंडेयः॥ प्राजापत्यक्रियाशक्तौ धेनुं दद्यात्पयस्विनीं॥ धेनोर्भावे रातम्यं मूल्यं तु त्वन्नसंशय इति।
 संवर्तः॥ गवामभावे रातम्यं मूल्यं तु त्वन्नसंशय इति मूल्यमुक्तं माधवीये॥ ब्रह्मपुराणे॥ गवामभावे निष्कं स्यात्तर्द्धपाद एव
 वा॥ त्वयपरिमाणे निष्कपरिमाया माह्यास्तवत्सः॥ निष्कं सुवर्णाश्चत्वार इति सुवर्णा चतुष्टयसमतोलितत्वं निष्कमि
 त्पर्यः॥ लीलावर्त्यावराटकानां दशकद्वयं यत्साकाकिनीताश्च पणश्च तत्सः॥ तेषां दशसु द्वादशवगम्योद्भिः तेषां द
 शभिश्च निष्क इति॥ मूल्यांतरमपि प्रायश्चित्तविवेकेष्वं द्रविंशत्तन्ने॥ धेनुः पंचभिराद्यानां मध्यानां त्रिपुराणिका
 ॥ कार्षीपणौकमूल्या हि पवित्राणां प्रकीर्तिता॥ दृष्टिगणमिति क्वचिन्माठः॥ पुराणः द्वात्रिंशत्कुलमिति रजतं॥
 देहहस्ते समष्टे विद्वेषो ल्यमायकः॥ तेषां दशसु द्वादशवगम्योद्भिः तेषां दशसु द्वादशवगम्योद्भिः तेषां दशसु द्वादशवगम्योद्भिः
 स्तु कर्षीपणः स विद्वेषः कार्षिकस्तान्त्रिकः पण इति मन्त्रः॥ मूल्याध्याये। कात्यापनः॥ द्वात्रिंशत्पणिकागवचनुक्ता

एन-

२३

र्षीपणो वः। दृष्टेष्वाकार्षीपणका अष्टावनडुहिस्य ताः॥ दशकार्षीपणधेनोरश्वे पंचदशत्विति॥ एतेषां च गोमू
 पहाणां शक्ता शक्तमेदेन व्यवस्था॥ यन्नु अपएके॥ द्वादशैव स हस्वाणि जपेद्देवीमुपोषितः॥ जलान्ते विधिवन्नौनी प्राजा
 पत्योयमुच्यते इति॥ जलान्ते जलसमीपे॥ तथा तत्रैव चतुर्विंशतिमत्तमुक्तं॥ अतिरुद्धे परके च प्राजापत्यत्रयं कुर्यात्॥
 रुद्धे गोमिथुनमिति॥ अत्र द्वादशसहस्रगापत्रीजपोगोमिथुनं च गौतमाद्युक्तप्राजापत्यविषयं शत्रुविषयं वा। तत्रै
 व। अन्नदानं हिरण्यं च द्वादशहस्वानुशुचीन्॥ तर्पयेन्माहताशी च श्रोत्रिपान् रुद्धुञ्ज्यते॥ उषोष्य अद्रपायुक्त
 णिलपात्राणि धर्मतः॥ द्वादशब्रह्मवादिभ्यः प्राजापत्येन तत्समं॥ स्वपमाहृत्य यो मूर्द्धात् एभा एनुपोषितः॥ दद्या
 त् सोमं डले रुद्धे द्वादशैव न संशयः॥ प्राणायामशतं कृत्वा द्वात्रिंशोत्तरमात्रिषु॥ अहोरात्रोषितस्तिष्ठेत्प्राञ्जुसः रु
 द्धुञ्ज्यते॥ नमस्कारसहस्राणि द्वादशैव दृढव्रतः॥ गोविप्रपितृदेवेषु कुर्यात्कृत्रयं भवेत्॥ तिलपात्राण्युक्तानि
 कीर्ति॥ तिलपात्रं त्रिधा प्रोक्तं कनिष्ठोत्तरमध्यमं॥ तां दशपलं चैव जघम्यं परिकीर्तितं॥ द्विगुणं मध्यमं प्रोक्तं त्रि
 गुणं ज्ञोत्तरं स्मृतं॥ वसिष्ठः॥ अपि चोचरते कर्तुं दिवसं माहताशनः॥ एत्रोत्थित्वा जले विष्टः प्राजापत्येन तत्समं॥

गोमूत्रेण समा युक्तं यावत्तं चोपयोजयेत्। रुद्धमेकादिकं प्रोक्तं दृष्टमंगिरसाख्यं॥ वस्पासीनो दिवा तिष्ठेत्त्रिंशत्प्रा
 रात्रौ शनः॥ प्राजापत्यं विजानी पातकृष्णं डैर्जुगया हृतमिति॥ पराशरः॥ रुद्धो देवयुतं चैव प्राणमशतं द्रुपं॥ पु
 ण्पतीर्थेनाईशिरः स्नानं द्वादश संख्यया॥ माधवीये स्तुतं तरे॥ प्राजापत्यं चरन्निप्रोयद्यशक्तः कथंचन॥ अहानि
 पंच विप्राभ्यान्भोजयेत्सप्तमीक्षितान्॥ अत्र कर्षिजलाधिकरणम्यायेन पंचस्वप्नहस्तुत्रयस्त्रयो विप्राः॥ कएवः
 एकमध्यमनं कुयात्प्राजापत्यमप्यापिवा॥ दद्याद्द्वादश साहस्रं गवां मुष्टि विचक्षणः॥ एकमध्यमनं सकृत्सहिता
 धपनं॥ तथा यदुपवासे रपि प्राजापत्यसिद्धिरिति निबन्धकृतं॥ चतुर्विंशतिमते॥ प्राजापत्ये तु गामेको दद्या
 त्सांतपनं द्रुपं॥ परकृतपातिरुद्धे तिस्रस्तिस्रस्तु गालयेति॥ सांतपनमत्र महत्॥ तद्वत्साई प्राजापत्योक्तः॥ त
 था च षट्त्रिंशन्मते॥ परकतपानि रुद्धस्थाने रुद्धत्रयं चरेत्॥ सांतपनस्य चाध्वं मशक्तौ व्रतमाचरेदिति॥ स्म
 तर्थाहारे तु परके पंच॥ तत्र रुद्धे षडिति॥ अपरार्के मार्कंडेयः॥ प्राजापत्यसमाधेनुस्तद्वयं तत्र रुद्धको प एम.
 एके तु सुवर्णं स्याद्भस्मं गीतयेव चेति॥ परके तु सुवर्णं धेनुद्वयमूल्यसमं हेमं गीग्रहणेन सकलकोस्य रोहाद्यु २४

पत्कारवती धेनुं लक्षयति॥ कर्मविपाकसारे गोरनुवृत्तौ॥ एको रुद्धेति रुद्धेति त्रिंशद्वापणे स्मृता इति॥ मदनं ने स्म
 तौ॥ प्राजापत्ये तु गामे कामति रुद्धे द्रुपं स्मृतं॥ चोदयणे परके च तिलो गार्हपत्ये लक्षयेति॥ दृष्टिस्तुः॥ चोदयणमकुर्वा
 णः कर्पुः रुद्धं चतुष्टयं॥ एतद्यति चोदयणविषयं॥ स एव॥ चोदयण परकाभ्यां निष्कृति योनशकुयात्॥ सकलैसा
 त्मश्रुध्वं र्थं प्राजापत्यस्य पंचकमिति॥ इह मूषि चोदयणपरं॥ पिपीलिकायवमध्यपोरुष्टधेनुक्तेः॥ त्रिश्रुचो चोदयण
 रोचधेनुत्रयोक्तेः॥ पनुचतुर्विंशन्मते॥ अष्टौ चोदयणो देयाः प्रत्यान्नायविधौ सरेति तत्पिपीलिकायवमध्यविषय
 मतिधनिनः॥ धर्मविहृतौ॥ चतुर्विंशतिमते च॥ चोदयणं मगारेष्टिः पवित्रेष्टिलयेव च॥ मित्रविंशपशुष्टे वरुद्धत्रयम
 थापिवा॥ तिलहोमायुतं चैव परकद्वयमेव च॥ गायत्र्या लक्ष्मं कृतं तु सप्तान्याधुर्मनीषिणः॥ नित्यनैमित्तिकानां च कामा
 नां चैव कर्मणां॥ इष्टानां पशुबंधानामावे चरवः स्मृता इति॥ रुद्धातिरुद्धे तु धेनुत्रयं॥ अत्र विमर्दं रोघमे रुद्धं स्तु
 तिरुद्धो निपातने॥ रुद्धातिरुद्धो स्याते रुद्धो भं तरशो लि ते इत्यतिरुद्धे धेनुद्वयोक्ते लक्ष्ययनिपातनादधि
 के स्याते विहितस्य रुद्धातिरुद्धस्यातिरुद्धादिवाक्यमाधेनुत्रयं प्रत्यान्नायो वगम्यते॥ यदा त्वतिरुद्धेति

स्वस्त्यनुकृतिरुद्धेतोधिके चतस्रः॥ तथा चोत्तरैर्न एधिके नाहारीतः॥ अनाश्रमीसंवत्सरं प्राजापत्यं चरित्वा श्रमम
 मुपेयात्॥ द्वितीयेतिरुद्धं तृतीयेकृतिरुद्धं मृतं ऊर्ध्वं चांशयणमिति॥ चतुर्विंशतिमते॥ रुद्धे पंचातिरुद्धे त्रिगुणमहरह
 स्त्रिंशदेवं तृतीये चत्वारिंशच्चतस्रे त्रिगुणगुणिता विंशतिः स्यात्पणके॥ रुद्धे सोतापनाद्ये भवति षडधिका विंशतिः सैव ही
 नाहारी चांशयणो स्यात्तपसि रुद्धं तनुर्भाजयेद्दिप्रमुर्यान्॥ अत्र संख्यान्वितमहरहः पदं भोजनान्दधि॥ तेन रुद्धे प्रत्यहं
 पंचातिरुद्धे प्रत्यहं पंचदश॥ एवमुत्तरत्रेति केचित्॥ पुक्तं तु॥ संख्यावीस्योः परस्परानन्वितयोरेकक्रियान्वयः॥ तेन रु
 द्धं पंचसुरिनेष्टे कौभोज्य॥ अतिरुद्धेन वस्त्रे कैकस्त्रिषु द्वौ द्वाविति पंचदशैव तृतीयेकृतिरुद्धे त्रिंशत् द्वादश
 दिने विभज्य भोज्याः॥ सोतपने चांशपणे च विंशतौ त्रैगुण्यमन्वेति॥ सौम्यरुद्धे एकाधेनुः॥ ब्रह्मसूक्तं चैर्धा॥ परकेतिसः॥
 मासोपवासे सार्धसप्तेति निबन्धकृतः॥ शूलपाणिस्तु॥ परके पंचचांशयणो सार्धसप्ता॥ शिशुचांशपणोत्तमं रुद्धे च पादो
 नचतुष्टयं॥ रुद्धातिरुद्धे महासोतपने च षट्॥ मासोपवासे पंचदशैव॥॥ अथ तीर्थप्रत्यान्नापाः॥ ब्रह्महत्याव्रत एव॥
 मुषकमभविष्यत्पुण्ये॥ विंधा इतरतोयस्मिन्निवासः परिकीर्तितः॥ पशुशरमंततस्मिन्नुबंधस्पदर्शनं॥ विध्योत्तर

एव॥

२५

वर्त्तिनमुक्ता तत्रैवा॥ चतुर्विधापपन्नस्त्वविधिवद्ब्रह्मघातके॥ समुद्रसेतुगमनं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशत्॥ स्मृतिसंग्रहे स्म
 त्यर्थसारे च॥ भागीरथ्यो ह्यनं वशिष्ठो जनागतस्य षडृक्षसमं॥ अत्र पात्रापो जनदृढावर्द्धरुद्धद्विः॥ एक योजनागत
 समध्वे पर्वतादिभिर्वधानेरुद्धत्रयं॥ तृतीयोऽधिककोशागतस्य भागीरथ्या विधुक्तः स्नानमेकः रुद्धः॥ अशक्तस
 त्वर्ध योजनागतस्य॥ शक्तस्यापि मार्गस्य दुर्गमत्वे भागीरथी स्नानमर्ध योजनागतस्यैकः रुद्ध इत्यादिकल्पयति॥ प्रयागस्ना
 नं वशिष्ठो जनागतस्य द्वादशार्क्षसमं॥ गंगाद्वारे गंगासागरसंगमे चैवं॥ यमुना स्नानं विंशति योजनागतस्य द्वादृक्षसमं॥ मथु
 र्यायां द्विगुणं॥ सरस्वत्यां चतुरर्क्षरुद्धसमं चत्वारिंशद्योजनागतस्य॥ प्रभासे द्वारवत्यां च द्विगुणं॥ अनयोर्नद्यो योजनदृ
 द्दोपादरुद्धद्विः॥ दृषद्वती शतुदीविपाशावितस्ताश एव तीमरुद्धादिषु स्नानं त्रिंशत् रुद्धसमं पंचदश योजनाग
 तस्य॥ चंद्रभागा वेजवती सरयू गोमती रेविका कोशिकी गंडकादि रेवनरीषु स्नानं षोडश रुद्धसमं द्वादश योजनाग
 तस्य॥ एतासु महानदीषु परस्परसंगमे त्रिनरीफलं॥ आत्यासु महानदीषु षट् रुद्धसमं॥ महानदेषु महानद्यर्थं॥ प्रोणि
 महानदे गंगार्धफलं॥ नरेषु नद्यर्थं॥ वैरोचन नरे महानद्यर्थं॥ नर्मदायां चतुर्विंशति योजनागतस्य चतुर्विंशतिरुद्ध

छुसमं॥कुञ्जिकासंगमेद्विगुणं॥शुक्रतीर्थेचतुर्गुणं॥ताप्यांश्चरुछुसमंश्चशयोजनागतस्य॥पयोध्याश्चयोजना
 गतस्याश्चरुछुसमं॥तत्रतत्रसंगमेद्विगुणं॥गोरावर्ग्याषष्टियोजनागतस्यअष्टसमं॥त्रिंशद्योजनागतस्यैकाष्टसुती
 र्थेषुप्रतिलोमनुलोमस्नानंषष्टिरुछुसमं॥वंजरासंगमेप्रयागेतद्द्विगुणं॥सप्तगोरावरीभीमेश्वरेत्रिगुणं॥कु
 रातर्कलोवंजरायांद्वादशयोजनागतस्यद्वादशरुछुसमं॥गोरावर्ग्याविंशत्येवसमुद्रांतंषड्गुणंप्रणीतायांचतुःरु
 छुसमं॥चतुर्भोजने॥पूणीयांतद्द्विगुणं॥रुद्रवेणुपापंचद्वादशयोजनेपंचद्वादशरुछुसमं॥तुंगभद्रायांविंशति
 योजनगतस्यविंशतिरुछुसमं॥मलापहारिणामष्टरुछुसममष्टयोजनगतस्य॥निहत्तांषट्ठरुछुसमंषष्टीज
 नागतस्य॥गोरावर्ग्यापात्रायोजनद्वयोयोजनेपादरुद्रः॥सिंहस्थेगुरौसर्वत्रजाद्रवीसमं॥कमालेगुरौरुद्रवे
 णयांसर्वत्रजाद्रुयर्द्धं॥तुंगभद्रायामुलास्थेगुरौजाद्रुयर्द्धं॥तुंगभद्रायांमुलास्थेवैजाद्रुयर्द्धं॥कर्कटेरवौ
 च॥रुद्रवेणुपांमलापहारिणीसंगमेप्रयागेत्रिंशद्योजनगतस्यत्रिंशतरुछुसमं॥भीमरण्याःसंगमेप्रयागेद्वि
 गुणं॥तुंगभद्रासंगमेत्रिगुणं॥निहत्तिसंगमेचतुर्गुणं॥ब्रह्मेश्वरेपंचगुणं॥पातालमंगापांमल्लिकार्जुनेषड्गुणं॥ततः

एषः
 २६

र्वेषष्टिरुछुसमं॥लिंगालयेद्विगुणं॥समुद्रसंगमेचैवं॥कावेर्य्यामहानघांपंचद्वादशरुछुसमंश्चशयोजनागतस्य॥ताम्रपत्नीरु
 तमालापयस्विनीषुद्वादशयोजनेद्वादशरुछुसमं॥सद्यपाशोद्गतावेहादिपादे॥दूताश्चनद्यःस्वर्ध्यानुसारेणएकद्वित्रिरुछु
 फलप्रदाःविंध्यशैलोद्गवाःद्विगुणाः॥हिमोद्गतास्त्रिगुणाः॥स्मृतौपुण्येचयथाकथंचिद्दुर्लभकुल्याःत्रिरात्रफलदाःअत्य
 नद्यःरुद्रः॥महानद्यस्त्रिरुद्रः॥सर्वत्रयात्रानुक्तैरुद्रसंख्यायोजनसंख्यायास्मात्॥एकयोजनगादिषष्टीयोजनगांताः
 स्रवंसःकुल्याः॥ततोद्वादशयोजनगाः॥त्यनद्यः॥चतुर्विंशतियोजनगांतानद्यः॥चतुर्विंशतियोजनाधिकगमहानद्यः
 ॥समुद्रगाश्चमहानद्यः॥यत्रमहानदीसमाख्यासिताश्चमहानद्यः॥उपवाससहितंनदीस्नानंरुद्रसमं॥योजनार्धगपि॥शु
 नीगर्द्धभीचांडालीश्रीश्रीकृष्णादिनद्यःपापनश्ववर्ग्याः॥सर्वत्रसमुद्रस्नानंर्द्धीकार्यं॥देवतासमीपेसप्तःसप्तनदीसंगमेषुस
 र्वदाकार्यं॥समुद्रस्नानंपंचद्वादशयोजनागतस्यप्रत्यातदेवतासमीपेद्विगुणं॥तत्रस्नानात्तदेवतादर्शनेत्रिगुणं॥सेतोर्मि
 नंत्रिंशतरुछुसमं॥त्रिंशद्योजनागतस्य॥स्नात्वारामेश्वरदर्शनंषष्टिरुछुसमं॥विंध्यदेशीयानांसेतुरामेश्वरेजाद्रुया
 चत्रिगुणफलं॥जाद्रुवाकेदारयोश्चतयैव॥दक्षिणदेशीयानांजाद्रुयांषड्गुणं॥गंगादेशीयानांसेतुरामेश्वरेषड्गुणं॥

(यमः)॥मातृव्यसा मातृसखीदुःश्रुर्गत्तासद्यः पतेन्नर इति॥मनुः॥सद्यः पतति मांसेन लाक्षपालवर्णनच॥सएवः॥छत्राकं वि
दूएहंचलश्रुनंश्रामकुकुटं॥पलीकुंजंनचैवमत्पानजध्यापतेन्नरः॥यमः॥जलान्मुदंधनत्रष्टाः प्रव्रज्यानाशकच्युताः॥
विषप्रपतनमापशस्त्रघातहताश्चये॥नवैतेप्रसवसिताः सर्वलोकबहिष्कृता इति॥उपनयनमुखगीणकालातिक्रमेवा
त्यानां पाति तस्माद्वाप्तवल्क्यः॥अतर्कध्वं पतंत्येते सर्वधर्मबहिष्कृताः॥सावित्रीपतिता ब्राह्म्या ब्राह्मणसोमा दृते क्रतोः॥आश्व
लायनोपि॥अतर्कध्वं पतितसावित्रीकाभवंति ते नानुपनयेन्नाध्यापयेन्नयाजयेन्नैर्मयि बहरेपु रिति॥अत्रिः॥आरुदं प
तितं विर्मंडलाव विनिःसृतं॥उद्धृदं हिमिदं च स एषा चांशयणं चरेत्॥आरुदो गृहस्थव्यतिरिक्त आश्रमी ब्रह्मचर्य
स्त्वननात्॥द्विजातिकर्मानधिकारी॥मंडलात्स सजातीयो विनिःसृतो बहिर्भूतः॥उद्धृदं बंधनात् च्युत आत्महंता॥ह
मिदृष्टः श्वादिदंशकृतेऽप्यन्नहमिः॥मनुः॥चांशलो सस्त्रियोगत्वाभुक्ता च प्रतिगृह्यच॥पतत्पज्ञानो विप्रो ज्ञाता
त्साम्यं तु गच्छति॥जोतमः॥न स्त्रीषु गुरु तत्संपतंतीत्यके॥भूगहननेहीनवर्णसेवाचां स्त्रीपततीति॥मातृपितृयोनि
संबंधागः पतंती तस्यापवाहः॥तामुगुर्वगनायतिरिक्ता मुगुह्नपिनपततीत्येके मत्संते॥किंतु प्रायश्चितीयते॥

रावपीटगेवत्यागः प्रायश्चित्तं चिकीर्षतीतीनां त्यागमाह ॥ याज्ञवल्क्यः पतितानामेष एव विधिः स्त्रीणां प्रकीर्तितः वासोग्रहं
तिकेदं यमर्जवासाः सरस्वती ॥ मनुः पतत्यर्द्धशरीरस्य पस्यभार्यो मुण्डं विवेत ॥ पतितार्द्धशरीरस्य निष्कृतिर्न विधीयत इति ॥ द्विजा
तिभार्यायाः शूद्राणां सुएषाननिषेधार्थमिदमिति विज्ञानेश्वरः ॥ प्राधवल्लः ब्राह्मणप्रादीनामप्ययं निषेधः ॥ स्त्रियाभर्तुरसं
सर्गेषि होषार्थमुक्तार्थः ॥ सहधिकारता स्त्रिया अर्द्धशरीरत्वं पतितमर्द्धशरीरस्येति बहुव्रीहिरित्युच्यते ॥ तत्र ब्राह्मणा
दीनप्रतिषेधे वचोवैष्यमीपत्रैः ॥ बहुब्राह्मणहृणपत्रैश्च ॥ अतो विज्ञानेश्वर एव सम्प्रगूच्यते ॥ अथ साधारणप्रापश्चित्तो
नि ॥ संवर्तः हिरण्यदानं गोदानं भूमिदानं तथैव च ॥ नाशयत्याशुपापानिमहापातकज्ञानमपि ॥ गौतमः ॥ संवत्सरः
एषा सा च चतारस्त्रयोद्यावेकश्रुतविंशत्योद्धारः षडहत्रयोही एव इति कालाः सतामनादेशे विकल्पेन क्रियेरन्
एनसिगुरुणिगुरुणि लघुनि लघुनि रुद्राति रुद्रोचां दायणमिति प्रायश्चित्तमिति ॥ विष्णुधर्मोत्तरे सायं प्रातस्तथा
कृत्वा वा सुदेवस्य कीर्तनं ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥ प्रभासखंडे श्रीभगवद्वाक्यं ॥ नान्नामुख्यतरन्नामक
ह्लाखं मे परं तपः ॥ प्रायश्चित्तमशेषरणां पापानां मोक्षकं परं ॥ वगर्ह ॥ वासुदेवस्य संकीर्त्यं कुर्याद्यो व्याधितो विवा

मुक्तो जायेत नियतं महाबलः प्रसीदति गोविंदेति तथा प्रोक्तं भक्त्या वा भक्तिवर्जितैः दहतैः सर्वपापानि पुण्यं ते निरिवोत्थितः॥
विश्वामित्रः॥ कृच्छ्रं चापराधं दीनिशुध्यमुदयकारणं प्रकाशे च रहसे च अनुक्ते संशये सुटे॥ प्राज्ञापत्यः सांतपनः शिशु
कृच्छ्रः पराकः॥ अति कृच्छ्रः परा कृच्छ्रः सोम कृच्छ्रः कृच्छ्रः महासांतपनः सिध्येत प्रकृच्छ्रं लुपावनः जपो यवा स कृच्छ्र
स्तद्रस कूर्चस्त शोधकः॥ एते अस्ताः समस्ता वा प्रत्येकं क्षेत्रे शोषिताः पातकारिषु सर्वेषु उपवासेषु पत्रतः॥ कार्पाशो
शपथैर्युक्ताः केवला वापि मुद्दये॥ शिशुं चापराधं प्रोक्तं यतिं चापराधं तथा पवमध्यं तथा प्रोक्तं तथा पिपीलिका कृति॥
उपवासस्त्रिरत्रं वा मासाः परुल्लर्धकं॥ षडहोदा दशाहदिकार्यं शुद्धिफलार्थिना॥ उपवातकयुक्ता नामनादिष्टेषु वैवाहि॥
प्रकाशे वा प्रकाशे वा अभिसंवाद्ये पक्षया जातिशक्तिगुणान् दृष्ट्वा सह तद्बुद्धि कृतं तथा॥ अनुबंधादिकं दृष्ट्वा सर्वकार्यं
यथाक्रमं॥ प्रकाश उक्तं पत्किंचिद्दिशद्गोरहस्यके॥ त्रिंशत्भागः षष्टिभागः कल्पो जात्याद्यपेक्षया याज्ञवल्क्यः अ
नादिष्टेषु पापेषु शुद्धिश्चापराधेन च॥ धर्मीर्ध्वं च चरेत्तच्च द्रष्टेति सलोकतां॥ षड्विंशत्यनेत्रयाणां समुच्चयः प्रतिपा एम.
दितः॥ पानिकानि च पापानि गुरोर्गुरुत एवाणि च॥ कृच्छ्रं कृच्छ्रं चापराधं ते मनुरब्रवीत्॥ निरपेक्षोऽपि प्राज्ञापत्यः च २९

तुर्विशतिमते॥ लघुसौषेत्वनादिष्टे प्राज्ञापत्यं समाचरेदिति॥ हृषोः समुच्चयमाहोशना॥ दुरितानां दुरिष्टानां पापानां महाताम
पिकृच्छ्रं चापराधं चैव सर्वपापप्रणाशनमिति॥ दुरितमुपपातकं दुरिष्टं पातकं॥ निरपेक्षं पणकमाहमनुः पराकोनाम कृच्छ्र
पंसर्वपापप्रणोदन इति॥ गौतमोपि॥ प्रथमं चरित्वा भुविः कर्मणः प्रतीभवति द्वितीयं चरित्वा परम्यन्महापातकेभ्यः पा
पं कुरुते तस्मात्प्रमुच्यते॥ तृतीयं चरित्वा सर्वस्मादेन सोमुच्यत इति प्रथमादिपदैः कृच्छ्रं कृच्छ्रं कृच्छ्रं कृच्छ्रं च ते
हमीतः॥ चापराधं पराकं च तुलापुरुष ७ एव च॥ गवां चैवानुगमनं सर्वपापप्रणशनमिति तथा॥ लोभत्रंगो मयस्तीरदधि
सर्पिः कुशोदकी एकरात्रोपवासश्च पापकमपिशोधयेत्॥ एतेषां सर्वेषां व्यवस्थोक्ता विष्णुपुराणोपापे गुरुणि गुरुणि स
त्यामस्य च तद्दिः॥ प्रायश्चित्तानि मैत्रेयजगुः स्थाप्यं भुवादयः॥ भविष्ये॥ एवं विषयभेदेन अस्याप्यानि पुत्रक॥ प्रायश्चित्तानि सर्वा
णि गुरुणि चलधुनि च॥ अन्यथा हि महाहोलघृनामुपदेशतः॥ गुरुणा मुपदेशो हि निष्प्रयोजनो ब्रजेत॥ गौतमः॥ एनसिगु
रुणि गुरुणि लघुनि लघुनि बतिसाधारण प्रायश्चित्तानि॥ ॥ अथ पापभेदाः॥ ॥ विष्णुः॥ अतिपातकमह॥ पातकानुपातको
पपातेकेषु प्रवर्तते जातिभ्रंशकरेषु संकरीकरणेषु मलावहेषु प्रकीर्णके चूषि॥ तत्र महापापान्याह॥ ॥ मनुः॥

मातरं पितरं हत्वा भ्रातरं सोदरं तथा गुरुं हत्वा श्रोत्रियं च आहिताग्निमथापि दा॥ यावज्जीवं ब्रतं चीत्वा प्रतिहंता विशुध्यतीति ए
वं च यदा पसंवेन चोक्तं॥ विप्रहारण्ये कुटोक्तत्वा वाग्यतः शबशिरो धृजः शालीयत आमशम्युपरि जन्वा द्वाद्ये दित्युपक
म्यतं देवतमो आत्मा दुष्कृसा चरं तनास्मिन्लोके प्रत्यापत्तिर्विद्यत इति तन्मा तापितगुर्वीदृशिवयं॥ मनुः पजेत वाश्वमेधेन
स्वर्ज्जिता गोसवेन वा॥ अभिजिह्वि श्वजिह्वा विष्टनामिष्टतापि वा॥ जपन्वा न्यतं मवेदं योजनानां शतं ब्रजेत ब्रह्मसहस्रापनो
रायमिति भुक्त्वयिते श्रियः॥ सर्वस्व बावेद विदे ब्राह्मणयोर्पयादयेत॥ धनं वाजा वनापालं गृहं वा सपरिद्वरं॥ हविर्भुज्वानु
सरेत्प्रतिस्त्रोतः सरस्वती॥ जपेद्वानियताहारं स्त्रिंशत्कृत्व विदहं हितामिति॥ सर्वस्व बाधनं वा गृहं वेति प्रायश्चित्तत्रयमिति वि
ज्ञानेश्वरः॥ उत्तरार्द्धे पूर्वार्द्धे स्पेपशेषः न स्वतंत्र प्रायश्चित्तद्वयविधानार्थमिति प्रेधातिभिः युक्तं चैतत्॥ किमस्तु सर्वस्वमि
त्याकांक्षा पूर्णा तत्र अयथापणदिसर्वस्वदाने पिभुङ्क्षिः स्यात्॥ काश्रपः॥ आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा विप्रतुष्टि कृतं॥ इति
एतेषां च प्रायश्चित्तानां व्यवस्थोक्तमभिष्ये॥ जातिमात्रं यदा विप्रं हन्यादमतिशयं कं विद्विज्जानिहोत्री च तदा तस्य भवेद्विदं॥
जपन्वा न्यतं मवेदं योजनानां शतं ब्रजेत इति॥ तत्रैवा जातिमात्रं मदाह्न्या द्वाह्मणं ब्राह्मणो गृहं वेदाभ्या सद्विहीनो वेद

नवानग्निवर्जितः प्रायश्चित्तं तदा कुर्यादिति पापविशुद्धये ॥ धनं वा जीवनाया नंग्रहं वा सपरिहृतमिति । एतस्मिन्नेव विषये पणशर आह ॥ चानुर्विद्योपपन्नकविधिवत् ब्रह्मद्यातके । समुद्रसमुगमनं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् । सेतुबंधपथेभिर्ज्ञा चानुर्वर्णापसमाहरेत् ॥ वर्जपित्वा विकर्मस्थान् ब्रह्मजीपानद्विवर्जितः ॥ अहं दुष्टकर्मवैमहापातककारकः गोकुलेषु च गोखेषु ग्रामेषु नगरेषु च तपोवनेषु तीर्थेषु तीर्थेषु नदीप्रसवणेषु च । एतेषु व्यापयेद्देनः पुण्यं गत्वा च सागरं ॥ ब्रह्महाविप्रमुच्येत स्त्रात्वा तस्मिन्महोदधौ ॥ ततः स तोयहं प्राप्य कृत्वा ब्राह्मणभोजनं कृत्वा वस्त्रं पवित्राणि पूतायाः पवित्रोद्ग्रहं ॥ गवां वापिशतं कृत्वा चानुर्विधापरस्त्रिणां ॥ एवं शुद्धिमवाप्नोति चानुर्विद्यानुमोदित इति । अत्र विशेष उक्तो भविष्ये ॥ विंधादुत्तरतो यस्य निवासः पश्चिमीर्जितः । पणशरमतंतस्य सेतुबंधनदृशं नमिति । तत्रैव तिरस्कृतो यदा विप्रो द्विपमालोमतो यदिति । निर्गुणः सहस्रको धातुग्रहस्यैव त्रैवारिकं व्रतं कुर्यात्तिलोमां सरस्वतीगच्छेत्तपि विशुद्धये तत्पापस्येति निश्चितं तत्रैव ॥ अत्यर्थं निर्गुणो विप्रो ह्यत्यर्थं निर्गुणोपरि ॥ कोधाद्द्वेष्टिपतेयस्तन्निर्मितं तु भर्त्सितः । वत्सरवित्तं यंकुर्यान्नरः कृच्छं विशुद्धयेति । एतस्मिन्नेव विषये निमित्तिनोगुणवत्त्वेन तस्य च निर्गुणत्वे तत्रैव । के शश्मश्रू

राम०

३१

नखादीनां कृत्वा तु पवनवने ॥ ब्रह्मचर्यं चरन्निप्रवर्धे लोके न शुभ्रतीति । षड्विंशन्मतोषं ठं वा ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्या व्रतं चरत्वा चोद्रायणं वा कुर्वीत पणकद्वयमेव वे निपतितविप्रवधे व्यासः । ब्रह्महायत्रं पवित्राण्यग्नीमभसेत्सदा ॥ प्राणायामशतं कुर्यात्तत्सहं नित्यतः शुचिः । भिक्षाशीनि वसेन्नितमरणसंयतं दिव्यः ॥ षोडश ब्राह्मणान्विप्रो भोजयित्वा समाहितः ॥ प्रपद्येद्ब्रह्मयुग्मानि हिरण्यं चापिशक्तिं तदिति ॥ एतानि च प्रायश्चित्तान्यनुपेत ब्राह्मणवधे पि ज्ञेयानि ॥ ब्राह्मणविशेषात् तनुयउष्टं निर्गुणविप्रवधे षडष्टस्य वस्त्रमालत्वात् । एतस्याप्युपनयनाभावेन निर्गुणत्वात् । कर्ममो विप्रवधे तु मनुः । प्राणांतिकं तु यत्प्रोक्तं प्रायश्चित्तं मनोषिभिः । तच्च कामकृतं प्राप्य विज्ञेयं चात्र संशयः । कालिकापुराणे ॥ इयं विशुद्धिरुद्दिता प्रमाप्ता कामतोदिज्ञः । कामतो ब्राह्मणवधे जीवतो नास्ति ह्यतिः ॥ कामानुवृत्तावंगिरः ॥ शरीरं न दहेत्वा बह्वस्रहापापकृत्तमः । तावत्तस्मिन् शुद्धिः स्यात्प्रभवान्मनुरब्रवीत् । मरणोऽशक्योऽपवादकुरु सत्रैव । स्यात्कामकृतं यत्तद्विगुणं बुद्धिपूर्वकं इति ॥ मध्यमांगिरः । विहितं यद्कामानां विवान्मनुरब्रवीत् । कामात्तद्विगुणं भवेत्तदिति । कवित्तदपवादो भविष्ये ॥ ब्राह्मणं जातिमात्रं तु कामतो विति पात्यवै ॥ चरेद्वा दशवर्षाणि गुणी निर्गुणो मेव हीति त

त्रैवहृतानुप्रहरंतं वै ब्राह्मणं वेदपारंगं ॥ कामतोपि चरे क्षीरक्षारशाल्यमुत्तमं । अकामस्तु धर्मः ॥ दृत्रियादीनां विशो
 बोधविष्ये ॥ हत्वा तु दृत्रियो विप्रंगुणा अभिहकामतः ॥ प्रायश्चित्तं चरे क्षीरविधिवत्कायशुद्ध्यै । लक्षः शस्त्रभृतां वा
 स्याद्विदुषामिष्टयात्मनः ॥ प्राप्ते हर्षे न मनोवासमिद्वे त्रिरवाकृतिरिति ॥ पतितान्निषु विशेष्मह ॥ कात्यायनः । म
 हापातकसंयुक्तो दैवात्स्वाप्तिमाप्सि ॥ पुत्रादिः पालयेद्दनीन्मुक्त आदीष्य संज्ञयात् ॥ प्रायश्चित्तं न कुर्याद्यः कुर्वन्वा
 प्रियतेयदि ॥ गृहं निर्वापयेत्क्षेतमस्वसेत्सपरित्यज्यमिति । पालनविधानात् ॥ अग्निहोत्रहोममपिकुर्यात् ॥ उशाना ॥
 आहिताग्निस्तयो विप्रो महापातकवाभवेत् ॥ प्रायश्चित्तैर्न शुभे ततर्दनीनां तुकागतिः वेतानैर्माज्ञिषेन्नो ये शालानि
 शमयेद्बुधः ॥ पतितेनापि प्रायश्चित्तांगत्वेन संध्यावंदनं कीर्यं ॥ संध्याहो नो शुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ॥ यत्किंचि
 त्कुरुते कर्म न तस्मिन् फलभाभवेदिति दृष्टोक्तेः ॥ आरक्ष्य प्रायश्चित्तमहापातकिनमुपक्रम्य सम्यक् संध्यामुपासीत
 त्रिकालं स्नानमाचरेत् ॥ इति स्मृतेश्च । ब्रह्मवधव्रतममत्राप्यतिदिष्टातिपातवल्क्यः । यागस्य तत्र विद्वधातीच एव
 रेक्षसहस्रिब्रतं ॥ गर्भहाचयथावर्त्तं तथात्रेपीनिषूदक इति ॥ ब्रतपदात्तदेवातिदिष्टेन मरणं ॥ गर्भश्च वि ३२

नायांसंभूतः ॥ जारजेतु ब्राह्मण्याभावात्तद्वध इहं प्रायश्चित्तं ॥ किं तु कंडगोलकादिवधनिमित्तमिति निबन्धकृतः । यद्य
 प्याचार्यमते कंडगोलकादिषु ब्राह्मणप्रत्येव । तथापि कंडगोलकादिवधप्रायश्चित्तमेव ॥ अयथा तद्विधिव्यर्थः स्यात् । स्त्री
 पुंनरसकविशेषत्वेनाज्ञातश्चेत् । स्त्रीत्वेन ज्ञाते उपपातकत्वमिति विज्ञाने श्रेयः ॥ नरसकत्वेन ज्ञाते यं वधप्राय
 श्चित्तं पूर्वमुक्तिः ॥ आत्रेयीमाहवसिष्ठः । रजसलाम् तुलातामात्रेयीमाहुः त्रयोदशदिनानि अत्रत्येष्मदपत्यं भवतीति
 रजसलान्निदिनं तदूर्ध्वत्रयोदशेति षोडश ॥ अत्रत्येष्मदिति हेतुना वंध्यामुदाहृतः । यमस्तु । जन्मप्रभृति संस्कारैः सं
 स्कृता मंत्रवच्चया । गर्भिणी त्वया वाया स्यात्तामात्रेयी विदुर्वुधा इति । विष्णुः । एतन्महाव्रतं ब्राह्मणं हत्वा क्षारशवत्सरं कु
 र्यात् । यागस्य तत्र त्रियं वै श्रृंगभिर्गीरजसलां चात्रिगोत्रावेतियत्वं गिरः । आहिताग्नेर्दिजाते स्म हत्वा पत्नीमभिदि
 तां ॥ ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यादत्रेयीघ्नस्यैव चेति । तद्यागस्य पत्नी परं ॥ सवनस्यां स्त्रियं हत्वा चरेद्ब्रह्महस्रिब्रतं इति पर
 शरंक्तेः । ब्रह्मवधव्रतं प्रक्रम्य ॥ मनुः । उक्ता चैवान्तं सासे प्रतिलक्ष्य गुरुं तथा । अपहृत्य च निक्षेपं कृत्वा च स्त्रीसु
 तद्वधमिति । विप्रवधफलिके कसाहृतोक्तिः । स्त्रीसवनस्यापथावर्णमित्यनुवृत्तौ पातवल्क्यः । चरेद्ब्रतमहत्वापि

वातार्थचेत्समाहितः। अत्रातिदेशिकत्वात्प्राप्तेनमितिमदनादयः। अथसवनस्यतृत्रिपादिवधे॥ मनुः। अक्रामतत्सराजनीवि
निपात्यद्विजोत्तमः ऋषभैकसहस्रागृह्याद्युध्यर्थमात्मनः। अष्टचरेद्यानिपतो जटीव्रसहस्रोव्रतः॥ गोहस्त्रसवनस्यवधे
तिधनाद्युप। तपसाशक्तस्येतिमेधातिथिः। वैश्वहृष्टचरेदेतद्घादिकृतं गवां॥ यत्प्राप्तान्श्रद्धायेतद्वेनूद्घादरा
यवेति। कामतत्सराजनीतः। ब्राह्मणः। तृत्रियं हत्वा ऋष्याणि व्रतं चरेत्। वैश्वहृष्टचरेदेवं व्रतं त्रैवार्षिकं द्विजः। श्रद्धं हत्वा च
रेद्वर्षं ऋषभैकाराश्रगा इति। श्रोत्रियवधे तु स एव। तुरीयो न च तृत्रियस्य वधे ब्रह्महृष्टचरेत्। अर्द्धवैश्वहृष्टचरेत्तुरीयं
हृषलस्य तु यमः। कृत्वाति कृत्तुं कुर्वीत चांशयणमथाचरेत्। दशसंख्याश्रगा हृष्टादंगच्छेदो यदा भवेत्॥ अंगच्छेदस्येतां
समुच्चय इति शूलपालिः। योगीश्वरः। विप्रश्चो घमेरु कृत्स्वति कृत्स्नो निपातने। कृत्वाति कृत्स्नो सत्पाते कृत्स्नो भ्यं तर्शोणि
तेदंडः। शस्त्रस्याप्युपलक्षकः। बृहस्पतिः। काष्ठादिना ताडयित्वा त्वभेदे कृत्स्नमाचरेत्। अस्थिभेदे तु कृत्स्नं तु पणकं चांग
कर्त्तव्यं। याज्ञवल्क्यः। गुरुत्वं कृत्स्नं कृत्स्नं विप्रं निजिस्मिन् वदतः। बद्धा च वा ससाक्षिप्रं प्रसाद्यो पवसे दिनं। सुमंतुः। देवर्षि
गोब्राह्मणचार्यमातापितरं द्राणां प्रतिविवर्त्तनेन आक्रोशने निहंस्ते द्विराणं दद्यादिति। एतदभ्यासविषयः॥ पमः।

आबध ब्राह्मणं कंठे प्रायश्चित्तं विधीयते। त्रिरात्रोपोषितः स्नात्वा प्रणिपत्य प्रसादयेत्॥ मिथ्या भिक्षं सने याज्ञवल्क्यः। मिथ्या
भिक्षं सने शोचोनिः समो भूतवादिनः॥ मिथ्या भिक्षं रोषं च समाहृते मया वदन्। प्रायश्चित्तमाह। वसिष्ठः। ब्राह्मणमनतेना
भिक्षा स पतनापेनापतनीयेन वा मासमभ्यस्तः श्रुद्धवती एवर्त्तयेत्। श्रुद्धवतीरेतो न्विदमिथाघाः। याज्ञवल्क्यः। महापा
पोपपापाभ्यां यो भिक्षं सेव्यमापरे। अथ स्तोमासमासीत स जापानियते द्वियः। उपपापाभिक्षावेवाहृतौ इदं स रुद्धम
हापापाभिक्षं सने। गुरुविषये कामततदाः हृतौ न शंखलिखितौ। नालिकः कृतघ्नः। कूटमवहारौ ब्राह्मणवृत्तिघ्नो मिथ्या
शंसीचेत्येते ऋष्याणि ब्राह्मण्यहेषु भैक्षं चरेयुः सवत्सरं धौतमैत्रमश्रीयुः। यत्प्राप्तान्वा अनुगच्छेयुरिति। एतत्सजा
तीयेन सजातीये भिक्षाले सति विज्ञातीये तु प्रतिलोमापवादं दिगुणस्त्रिगुणोदमः। वर्णनामानुलोमितु तस्मादधीर्धानित
इति पात्रवल्क्योक्तं दशानुरूपं बौध्यं॥ अथ प्रसंगा मिथ्या भिक्षास्य। याज्ञवल्क्यः। अभिक्षालो मया कृत्स्नं चरेत् रात्रेयं
मेव वा। निर्वपेत्तु पुण्डरीकांशवायस्यं शुभे ववा। एतदुपपातकपरं अतिपातकं तु एतेनाभिक्षालो व्याख्यात इति वा सिद्धिमासमभ
स्त्या। अतिपापे महापापे चपेटी नक्षिः। अन्तेना भिक्षास्मानः कृत्स्नमासं चरेत्॥ पातकेषु। महापातकेषु हि मासं कृत्स्नमिति॥

जातिमात्रं त्रिपयार्दिवधेनुमनुः। तुरीयो ब्रह्मसहस्रायाः त्रिपयस्य वधे स्मृतः। वैश्येष्टमांशो हतस्येष्टमृदे ज्ञेयं लघोऽश इति।
 त्रिपयस्य वधं कृत्वा चरेच्छांशयणात्रये। वैश्यस्य तु द्वयं कुर्यात्सर्वे स्वमेव तु। अस्मिन्नेव विषये मनुजानि त्रैमासिकं द्वे
 मासिकमासिकानुपपातकसामान्यप्रायश्चित्तानि ज्ञेयानि। अक्रामत कृत्वा जवल्कीपं त्रिरात्रोपवाससहितं मृषभेका
 दशगोदानं॥ मासं पंचगम्याशनं॥ कृच्छ्रातिरुद्धौ चेति क्रमात् ज्ञेयं न चैषां सामान्यविहितत्वादिशेषविहितैः प्रायश्चित्तैर्बाधः। स्त्रीषूद्वज्रविष्टमृद्वध इति त्रिपयार्दिवधस्योपपातकत्वोक्तेरनर्थक्यापातात्॥ सर्वसर्वस्य सुपपातके
 बुसामान्यविशेषविहितानां व्यवस्था ज्ञेया। पराशरः॥ वैश्यं शूद्रं क्रियायुक्तं विकर्मस्य द्विजोत्तमं॥ हत्वा चोशयणांत
 सत्रिंशदाश्चेददक्षिणा इति द्विजोत्तमः पतितो विप्रः त्रिपयश्चेति माधवः। अथ धनं हर्तुः प्रेतक्रियाया अकरणो॥
 शंखः। प्रेतस्य प्रेतकार्याणि कुरुत्वा धनं हारकः। वर्णानां पदार्थमोक्तं तद्भूतं प्रयतश्चरेत्॥ अज्ञानात् दुर्द्वं तं त्रिपयार्दि
 वधे तु संवर्तः। निहतस्य त्रिपयं मोहाविभिः कृच्छ्रेर्विमुध्यति। तथा। कृच्छ्रातिरुद्धौ कुवीतसनये वैश्यघातकः। कुर्यात्
 शूद्रवधे विप्रः कृच्छ्रेणांतपनं तथेति। पराशरः॥ शिल्पिनं कारुकं शूद्रं द्विपं वा पल्लवातयेत्। प्राजापत्यद्वयं कृत्वा हव्ये

एष०

३४

कारुशरक्षिणेति॥ एतानि तु प्रायश्चित्तानि त्रिपयार्दिहं तुर्विप्रस्येव त्रिपयार्देः सजातीयवधे तु पारुण्यादभूतं॥ वैश्यस्य त्रिपयव
 धे द्विगुणी॥ शूद्रस्य विष्टं त्रिपययोर्वधे द्विगुणं त्रिगुणं चेत्पुनः प्राकृत्यभिचारोत्पन्नवधे तु माहवल्स्यः॥ चोशयणी चरेत्स
 र्वान वरुणाग्निहस्यतु॥ अवरुणाग्निहारजाः। सारीतः॥ चंडालवधस्य प्राप्तिर्द्वांशस्य भवेद्विः। कारयेत् द्वादशं कृ
 छं तं प्रकृच्छं ततो भवेदिति॥ अगिणः॥ सर्वोत्पज्जानोगमने भोजने च प्रमापणं परकीणविभुद्धिः स्मृतिं गिरसमाधितमि
 ति। एतदज्ञानतो वधे ज्ञानतस्तत्तच्छांशपणमिति॥ विज्ञाने चरः। विपरीतमिति तु माधवः। तदा हलोगादिः। हनने प्रतिलो
 मानां शूद्रज्ञानं कथं भवेत्। ज्ञानपूर्वपराकस्याज्ञानादेर्द्वं तथेति चोशयणी द्विविधमष्टधेनुर्कृत्रिधेनुर्कंच। पराको
 पिपंचधेनु कस्त्रिधेनु कश्चेति द्विविधः। तत्र ज्ञाने महती चोशयणपराकयोर्निवेशः॥ अज्ञानतस्तत्तत्प्रयोरिति प्र
 ययोरविरोधः। यत्र मासा इत्यनुवृत्तौ ब्रह्मगर्भः। अंतरप्रभवार्णानुसृतारीनां चतुर्द्विषडिति तत्क्रामतो भ्यासविषयं त
 त्सूतस्य वधाभ्यासं यमासाः। वैदेहकस्य चत्वारः। चंडालस्य द्वौ मासौ चत्वारः। क्षत्रिययोगवस्य च द्वादशेति श्रुत्या
 कचंडालयोश्चोरयोर्वधेनुरेवलः चोरः श्रवपाकचंडालो विप्रेणाभिहतो यदि अहोरात्रो विधौ भूत्वा घतं प्राशपविमुध्य

तीति॥ अथस्त्रीवधे॥ ॥ हारीतकयदुर्वाणिभाजसेत्रीणिवेश्येअध्यर्द्धशूरेक्षत्रिपवत्॥ ब्राह्मणीयुवेश्यवत् क्षत्रियासु
 शूद्रवत्॥ वैश्यासुशूद्रार्धमितरसु॥ शूद्रार्धनवमासिकं॥ इतरसुशूद्रास्तु॥ एतच्चश्रोत्रियपत्न्याः गुणवत्याः कामतोवध
 विषयं॥ सपत्नमातृभगिनीपितृसहस्रमातृसहस्रमातुलीनीपितृअपत्न्याः आतृभार्याश्चशूणां वधेप्येतामेवपादोनानिस
 पिंडासुगोत्राणां वधेर्धाति॥ आसामेवश्रोत्रियपत्नीत्वादिगुणविशेषेतत्तत्प्रायश्चित्तं हिगुणकल्पमितिनबंधकृतः आस
 मेवाकामतोवधेतदेवार्धकल्पं॥ यत्तुगौतमः शूरेसंवत्सरं वृषभेकादृशाश्चगार्द्याहनात्रेष्वांचैवमितितरगुणविप्रमात्र
 पत्नीवधविषयं॥ पत्न्यशातातपः॥ स्त्रीयातीकृच्छ्रमण्मासमितितरत्रैवाकामतोवधं॥ प्रतिलोमाससूतानां ब्राह्मणादी
 नां अकामतोवधेयोगीश्वरः॥ दुर्दृष्टं ब्रह्मविद्वत्क्षत्रशूद्रयोः प्रमायतु॥ इति धनुर्वत्समर्विक्रमाद्यादिशुद्धये॥ इतिः को
 शः॥ बलः आगः अविर्मेघः॥ आप्तस्तुचतुर्णामपिवर्णानां नारीहत्वानवस्थिताः शीतशुक्लजमेघाश्चक्रमाद्यादिशु
 द्धये॥ अत्र शीतशुक्ली अजापेक्षपाधिकमूल्येहेये॥ इत्यादिहानेयथाशक्तिसुवर्णमपि दक्षिणादेवेत्यपार्कं॥ कामतस्तत्त्वा
 ह ब्रह्मगर्भः॥ प्रतिलोमप्रसूतानां स्त्रीणां मासावधिस्मृताः॥ अंतरप्रभवाणां च शूद्राणां च चतुर्द्विषट्॥ ब्राह्मणीक्षत्रि

एम.

२५

पावेश्यानां वधक्रमेण षट्चतुर्द्विसंख्यामासा इत्यर्थः॥ शूद्रायां त्वेकः॥ अंतरप्रभवाणां मिति आख्यातं वैश्यावधे किंचिद्देयं॥
 वैशिकेन किंचिदिति गौतमोक्तेः॥ किंचित्जलं॥ शूद्रायामविकं॥ वैश्याहत्वाद्याज्जलं॥ नरद्वयंगिरसोक्तेः अपार्कं तु गौ
 तमीये वैश्ये किंचिद्देयमित्यर्थं कृत्वा आंगिरसे वैश्याहत्वानलस्य शोदितपठितं॥ सहस्रं भिन्नरितविप्रारिवधे प्रचेताः॥
 अन्यनुमती ब्राह्मणं हत्वा कृच्छ्राद्यं एण्मासांचेति क्षत्रियां हत्वा षण्मासान्मासत्रयंचेति वैश्यां हत्वा मासत्रयं साईमा
 संवेति शूद्रां हत्वा साईमासं विंशत्यहनिवेति॥ योगीश्वरोपि अष्टदुष्टं स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्यात्र तंचरेत्॥ शूद्रहत्यात्र
 तं योगीश्वरे क्तवा एमासिकं दशधेनुदानं वा॥ अत्रवा एमासिकमज्ञानात्॥ ब्राह्मणीवधे ज्ञानात्॥ क्षत्रियावधे चाज्ञानादे
 श्यावधे दशधेनुदानमिति विज्ञाने श्वरः॥ कुक्षितुस्त्रीवधे प्रयोजकस्य प्रापश्चित्राभावं अभुङ्ग्यं चोह॥ अपार्कं वासः॥
 अकामतः स्त्रियं हत्वा ब्राह्मणीवेश्यवच्चरेत्॥ कामतो हिगुणां प्रोक्तं प्रदुष्टायान किंचन॥ पुण्णानुलो कानवाप्नोति शू
 द्गां यस्तथानयेत्॥ पतिघ्नो मथनर्हधीसाहिसंकरकारिणी॥ अथ गौवधे॥ प्रनुः॥ उपपातकसंयुक्तो गोघ्नो मास
 यवान्पिवेत् कृतवापो वसे श्लेष्चर्मणा तेन संवृतः॥ चतुर्थकालमश्राया दक्षारलवर्णमितं॥ गोशूत्रेण चरेत्तानं

होमासौनियतेन्द्रियः॥ दिवानुगच्छेत्तागास्ततिष्ठन्ध्वंरजःपिवेत्॥ शुश्रूषित्वानमस्तुत्वारत्रौवीशसनं वसेत्॥ ति
ष्ठतीत्यनुतिष्ठेत्तु ब्रजंतीत्यनुचब्रजेत्॥ आसीनासुतथासीनोनिपतोवीतमत्सरः॥ आतुरमभिषक्तं वा चोत्थाद्यादि
भिर्भयैः॥ पतितोपंकलप्रोवा सर्वप्राणैर्विमोक्षयत्॥ उद्भवेवर्षति शतिवामाह ते वातिवाभृशः॥ नकुर्वीतात्मनस्त्वा
लंगोरुहत्वा तु शक्तिः॥ आत्मनो यदिवान्येयोगहेतुत्रेयवाखले॥ भूतपंती न कथयेत्पिबंते चैव वत्सकं॥ अनेन
विधिना यस्तु गोघ्नो गच्छति॥ सगोहृत्वा कृतं तं पापं त्रिभिर्मासेष्वपोहति॥ दृष्टमैकारशास्त्राद्यास्तु चरितं
ती॥ अविद्यमाने सर्वस्व वेदविद्यो निवेद्येदिति॥ यवान्गोमूत्रपक्वान्॥ गोमूत्रेण यवाङ्गुतामिति आसौक्तेः॥ कृतवापः स
शिखं कृतवपनः॥ स शिखं वपनं कृत्वेति पणशरीरैः॥ अत्राद्येन श्ले॥ केन एकं व्रतमुक्तं॥ द्वितीयो नापरं॥ अवशिष्टस्तो
के ह्यतीयमिति॥ व्रतत्रयैकमात्रं श्रद्धा त्रियद्विप्रस्वामिक गोवधेषु अवस्थाप्यं॥ द्विप्रस्वामिक गोवध एवानुमं हानु
ग्राहकसाक्षात्कर्तृषु वेति विज्ञाने श्वराह्यः॥ उक्तावयवत्रयमेकमेव आत्मसिक्तं व्रतमिति केचित्॥ युक्तं चेहं॥ एतद् ए
व व्रतं कुर्युहपपातकि नो द्विजा इति मनुने कत्वेन पणमर्शात्॥ तच्च कामतो गुणवद्विप्रस्वामिक गोवधविषयं॥ याज्ञव ३६

त्वरः॥ पंचगव्यं पिवन् गोघ्नो मासमसीत संपतः॥ गोघ्ने शयोजो नुगा मीशो प्रदानेन श्रुध्निरुद्धं चैवातिरुद्धं च चरेद्वापि स मा
हितः॥ दद्यात्त्रिंशं वीषोप्यष्टमैकारशास्त्रगा इति॥ एतच्च मन्त्रकविषय एवाकामतो ज्ञेयं॥ आघ्नः॥ गंघेदस्यान्नः
कामात्सणसप्तशतं तथा श्रोत्रियाय हरिद्राय दद्याच्छुद्ध्यर्थात्मात्मन इति॥ खनुशंखः॥ पाहं तु शूद्रहत्यायानुरक्त्यंगम
ने तथा॥ गोवधे च तथा कुर्याद्गम्यमाने तथेति॥ तच्छ्रोत्रिपकुटुंबविप्रस्वामिक कपिलकर्मणो भूतगोवधपरं॥ अतएव
हहस्पतिः॥ गर्भिणी कपिली रोम्री होमधेनुं च स्रजं॥ खड्गारिना घातयित्वा द्विगुणं व्रतमाचरेदिति॥ विशिष्टायां गवि वि
शेषप्रायश्चित्तमाह॥ अतएव स्त्रीगर्भिणी गोगर्भिणी बालवृद्धवधेषु भूराही नयतीति ब्रह्महत्या व्रतमतिरिद्धं॥ अस्मि
न्नेव विषये यमः॥ गोसहस्रं शतं वा पिरघातु चरितं व्रतः॥ अविद्यमाने सर्वस्व वेदविद्यो निवेद्येदिति॥ गोवधे तु य
द्विज्ञान्मते विशेष उक्तः॥ पार्थत्यन्नमात्रे तु होपाहो हृतांगते॥ पाहो न व्रतमुद्दिष्टं हतांगमर्भमेतन्नं॥ अंगप्रत्यंगसंपूर्णो
गर्भमेततः समन्विते॥ द्विगुणं गोव्रतं कुर्यादेषा गोघ्नस्य निष्कृतिरिति॥ ब्रह्मचरैः॥ एकवर्षे हते वत्से कृष्णपाशे विधी
यते॥ अनुद्दिष्टं सर्वसंस्तुतिपादं ह्यहायने॥ त्रिहापने त्रिपादः स्यात्प्राजापत्यमतेः परमिति॥ एतच्च प्रायश्चित्तम

ल्पत्वाद्बुद्धिर्वकाधमसंबंधिगोवधविषयं॥यमः॥काष्ठलोष्ठारिभिर्गवः शस्त्रैर्वनिहतायदि॥प्रायश्चित्तं कथं तत्र
 शस्त्रैश्च विधीयते॥काष्ठे सांतपनं कुर्वात्प्राजापत्यं तु लोष्ठके॥तत्र कृच्छं तु पाषाणे शस्त्रे वाप्यतिरुच्छ्रुत्॥प्रायश्चित्ते
 तत्र श्रीलोकेश्वरस्य भोजनं॥त्रिंशद्वाह्यं चैकं रघात्रे भस्त्रं रक्षिणमिति॥संवर्तः॥एकाचेद्दुर्गभिः काचिद्दे
 वाद्यापादितो यदि॥पार्श्वपादं तु हत्वा याश्चरे युलेष्टय कृष्टय कृष्टि॥यादृग्निधो हत्वा मां यद्गतमुपरि द्युतं स पादं
 त्रयः॥आयसंबः॥पाषाणे लंगु डेर्वापि शस्त्रेण मे न र्व्वलात्॥निपातयंति ये गालु कृत्स्नं कुर्युर्ब्रतं हि ते॥तथैव बा
 हुजं घोह पाश्वरी वादि मोचनै रिति॥लंगुडं हंडः॥स च अंगुष्ठमात्रं स्युल्लुक्त्वा कुमात्रं प्रमाणातः॥आर्द्रं लक्ष्म पला
 शश्च हंडं इत्यभिधीयत इति पणशरी क्ताधिक प्रमाणं स्पष्टं लक्ष्म विज्ञेयं रोष हेतुत्वमस्यैव॥पणशरः॥हंडादूर्ध्वं
 पदमेतत्प्रहं रघादिघातयेत् प्रायश्चित्तं तदा प्रोक्तं द्विगुणं गोवधे चरेदिति॥स एव मूर्च्छितः पतितो वा पिरुंडे नाभि
 हतः स तु॥उच्छ्रितं लक्ष्म यरागच्छेत्तं च सप्तदशैव वा॥या सं वा पिरुल्लीपातो यं वापि पिबेद्यदि॥पूर्वमाधुपुस
 ष्टश्चेत्प्रायश्चित्तं न विद्यत इति॥पणशरः॥रोधबंधनयोक्ताणि घातश्चेति चतुर्विध इति॥स एव॥गो वाटे वा

एम-
३७

गृहे वापि दुर्गच्छसमस्यले॥न दीष्टय समुदे सु असेषु च न दीमुखे॥रुग्धरे शोभता वा वल्लभना द्धो धउ अतो यो कृद्वा प्रक
 शोरे श्च कीटाभरणभूषणैः॥गृहे वापि वने वापि बर्द्धसा क्रोष्ट ता यदि तदेव बंधनं विघातका माका मरुतं च यत्॥ह ले वा
 शकटे पंक्तौष्टे वा पीडितो नरैः॥गोपतिर्मृत्युमाप्नोति पौको भवति तद्वधः प्रमत्तः प्रमत्त उभक्तः चेतनो वाप्यचेतनः॥का
 मका मरुतको धो हंडै र्ग्राह्यो पलैः॥प्रहता वा मृता वापि तद्विहेतुर्निपातन इति॥आवपसंबः॥इमने रामने चैव
 रोधे संघात योजने॥नलः सकल पाते वीमते पाशेन माचरेत्॥रामने मेष्ठि बंधनं॥संवर्तः॥आपन्नानां बहूनां नुरो
 धने बंधने पिवा॥अपि अथोपचारे च द्विगुणं गोव्रतं चरेदिति॥आसः॥ओषधं लवणं चैव पुण्यार्थं प्रपि भोजनं॥
 अतिरिक्तं न घातयं काले स्वत्वं नुरापयेत्॥अतिरिक्ते विपत्तिश्चेत्तु कृत्वा रोविधीयत इति अपवादमाह॥स एव॥ओ
 षधे तु न रोषोस्ति स्वेष्ट्यापि वतो यदि॥अन्यथा दीयमाने तु प्रायश्चित्तं न संशय इति॥एतत्वनभिज्ञसा॥अभिज्ञस्य तु
 न रोषो यथाह संवर्तः॥पंत्रणो गोचिकित्सा र्थं गृह्यार्थं विमोचने॥यत्ने कृते विपत्तिः स्यान्न स पापे न लिप्यते॥यत्र लो
 आध्यादि निमित्त नार्थ संदेशनादि प्रवेशनं याहा ह्ये रशि एभे दमयोगैरुपकुर्वतां॥द्विजानां गोहि तार्थं तु प्रायश्चित्तं

तत्रविद्यतइति॥ परशरः॥ अमद्याते शरं घणवेश्मभंगनिपातने॥ अतिदृष्टिहृता न च प्रायश्चित्तं न विद्यतइति॥ तथा
 कृपत्वाते च धर्मा र्थे गृह्णाहे च या मृता॥ अमद्याते तथा घोरप्रायश्चित्तं न विद्यतइति॥ एतच्च बंधनादिरहितस्यैव क
 यं चिद्गृह्णादिविषयं इतरत्र त्वापसंबः॥ कां तारेद्युर्गुणुहृहाहे खलेषु च यदितत्र विपत्तिः स्यात्प्रायश्चित्तो वि
 धीयइति॥ परशरः॥ गृह्णातनु विपद्ये त अनशूनूपो कुर्यात्तः॥ उक्तं परशरं तो व॥ एकपादं यथा विधीति॥ बल
 लादिना येन कारिते ते धादौ त्वापसंबः॥ पादमेकं चरेदौ पादौ बंधने चरेत्॥ योजने पादहीने स्याच्चरेत्सर्वनिपातने इ
 ति॥ परशरः॥ गवां बंधनयोक्तैस्तु भवेत्सुरकामतः॥ अक्रामकृतपापसंप्राज्ञापत्यं विनिर्दिशेत्॥ प्रायश्चित्ते तत्र श्रीलो
 कुर्याद्वा स एव भोजनं॥ अननुत्सहितांगी च दद्याद्विप्रायस्तिष्ठामिति॥ व्यासः॥ कंठान्न रणदोषेण विपत्तिर्पत्रगोर्भवत्
 गोघ्नोर्धनु चरेत्तत्र भूषणार्धं हितस्मृतमिति॥ आपलंबे नाग्निराहादौ विशेष उक्तः॥ अतिराहातिवाहाभ्यां नासि
 काच्छेदनं तथा॥ नरीपर्वतसंरोधे मृते पादोनमाचरेत्॥ अपवाद्माह परशरः॥ अमत्रांकनल द्वाभ्यां वाहने मोचने
 तथा॥ सायंसं गोपनार्थं च न दुष्येदौधबंधनइति॥ परशरः॥ अतिराहे चरेत्पादौ पादौ वाहने चरेत्॥ नासिके पा

एव
३८

गृहीने तु चरेत्सर्वनिपातनइति॥ नासाभेदनराहेषु कर्णच्छेदनबंधने॥ अतिरोहातिवाहाभ्यां कृच्छं चांशपणं चरेदिति॥ त
 त्कपिलत्वाद्यनेकगुणवद्विषयमिति॥ स्वाभिजोगोहस्येहो प्रायश्चित्तमाह व्यासः॥ जलोद्यपत्वं लेमन्नामेद विद्युदतापि वा॥
 श्वश्रेवापतिता कस्मात्स्वापदेनापि भक्षिता॥ प्राज्ञापत्यं चरेत्कृच्छं गोस्वामी ब्रतमुत्तमं॥ शीतवातरुता वा स्यात्तु बंधनम
 तापि वा॥ श्रुत्या गारुपेत्यायो प्राज्ञापत्यं विनिर्दिशेदिति॥ स्वाभीतिपालकस्याप्युपलक्षणां सत्कार्यतरवैय्यप्रादुपेह्याय
 त्वं॥ अतएव विद्वक्तः॥ पत्वं लोद्यमगम्या श्वश्रेवापराह निपातने॥ श्वश्रेवापतस्यैवैर्धर्मैर्नैर्कृच्छाद्वा चरेदिति॥ अतए
 व अपालनात्तु कृच्छः स्यात्कृत्वा गारुपस्रव इत्यनेन तेनैवोपेह्यायो प्राज्ञापत्य उक्तः॥ अपलंबः॥ अस्थिभंगं गवां कृत्वा
 लांगूलच्छेदनं तथा॥ पादं नैतं शृंगालो नासाई तु पवानुपि वेत्त॥ इति॥ एतत्कामतः॥ अक्रामतस्तु॥ अंगिरः॥ शृंगभं
 गे स्थिभंगे वा चर्मनिर्मोचने पिवा॥ दशाश्वं पिबेद्भृजं स्वस्यापि यदिरिगोर्भवेदिति॥ परशरः॥ पाषाणेनैव दंडेन ग
 वो येनाभिघातिताः॥ शृंगभंगे चरेत्पादौ पादौ नेत्रघातने॥ लीगूले पादकृच्छं तु द्वौ पादावस्थिभंगने॥ त्रिपादं चैव
 कर्तुं तु चरेत्सर्वनिपातने॥ इति स एव॥ शृंगभंगे स्थिभंगे च कटिभंगे तथैव च॥ परिजीवति य एमासां प्रायश्चित्तं तत्र वि

द्यतइति। आसयवसं चोपहर्तव्यं यावद्दोहेतत इत्यं॥ संश्लोर्दृष्टिर्गोदद्यात्ततः पापात्प्रमुच्यते॥ पराशरः॥ यद्यसंश्लोसं
 र्वांगोहीनरेहोभवेत्तरा॥ गोघातकस्य तस्यार्द्धं प्रापश्चित्तं विनिर्दिशेत्॥ स एवाप्रेरयेत्कूपवापीषु पृष्टं छेदे सुपातयेत्॥ ग
 वोशनेषु विक्रीतस्ततः प्राप्नोति कित्तिषमिति॥ कूपवाप्यादिनिष्प्रेषु पातनार्थं दृष्टं छेदनादिदुर्गमेषु भक्षणाद्यं प्रेरणे गो
 मांशान् हस्ते गोविक्रमपेचगोवधपापमित्यर्थः॥ स एवागोदृष्ट्याणां विपन्नौ च पावतः प्रेक्षकाजनाः॥ अनिवारयतां तेषां सर्व
 षां पातकं भवेत्॥ संभावितगोपतनरे शेखोपभोगार्थं कूपादिवनने दोषमाह॥ स एवावेष्मद्वारनिवासेषु पोतरः स्वातु
 मिच्छति॥ स्वकार्यग्रहत्वातेषु प्रापश्चित्तं विनिर्दिशेत्॥ स्वकार्ये परार्द्धं मार्थं न दोषः॥ तथा च स एवाकूपत्वाते तदायाते
 रीर्घत्वाते तथेव च॥ अन्येषु धर्मत्वातेषु प्रापश्चित्तं न विद्यतइति॥ रीर्घत्वातं वाप्यादि॥ अत्र स्वयमेव जनार्थं गते म
 ते च न दोषः स एव कूपत्वाते तदाबंधे न रीर्धे प्रपासु च॥ पातीयेषु विषयानां प्रापश्चित्तं न विद्यते॥ तच्च हितार्थं
 विहितरज्जुबंधने ज्ञेयं॥ अपरार्द्धे आसः॥ अथात्र चेद्भवेत्कालाद्यंगोपि नेम्यते॥ गोपूत्रेण तु संमिश्रं त्रिगुणं पाव
 कं पि वेदिति॥ एतन्निषेधरज्जुबंधनपरं॥ रज्जुविधिनियं धो प्रागुक्तौ॥ न नारिकेलैर्न च शालावल्कलैर्न चापिमौजे

न न वज्रशृंखलैः॥ एतैस्त्वगवो न निबंधनीया वध्वा तु तिष्ठेत्परश्रुं गृहीत्वा॥ अन्यगोवधे विशेषमाह मनः॥ पोपस्य हिंसा
 द्वाणि ज्ञानतो ज्ञानतोषिवा॥ स तस्योत्पादयेत्तुष्टिं एते रघावतस्तमः॥ पराशरः॥ प्रमापगोप्राणाभ्यं तां द्यात्तत्प्रतिरूप
 कं॥ तस्यानुसृतं मूलं वा रघादित्यब्रवीद्यमः॥ ब्राह्मे॥ आहो गोपतये रत्वा गोभूत्यं साधुकल्पितमिति एतानि च सर्वाणि प्राय
 श्चिन्तानि दृष्टवधे पि भवंति॥ मिमित्रवास्ते गवामनुवादेन तद्रुतस्त्रीलिंगस्याविवक्षितत्वात्॥ एतान् तु स्त्रीगवीनामेवातद्वाक्ये ग
 वोविधेयत्वेन तद्रुतस्त्रीत्वस्य विवक्षितत्वात्॥ गोसहस्रं तां वापीन्यारोहं विशेषमिर्देशं भावे पि स्त्रीगवीनामेवातदासां दुष्ट्या
 दिद्वारा बहूपकारकत्वात्॥ अत एव गोश्चाश्वश्चाश्वतरश्चेत्यत्र गोलिंगविशेषानिर्देशोपेतस्य द्वा रशशतं दृष्टि रीति तद्वृ
 नाश्वादीलिरस्तस्य गोपमर्श इव स्त्रिया एवास्याग्रहो बहूपकारकत्वमेव निर्देशनेमिति भवति॥ अन्यथा तत्र दृष्टाणां मपि
 दानमापद्येतेति दिक्॥ याज्ञवल्क्यः॥ गजेनीलदृष्टाः पंचश्रुकैव त्सो द्विहापनः॥ एवजमेषेषु दृष्टो देयः कौचे त्रिहापनः॥
 मनुः॥ वासो दद्याद्भयं हत्वा पंचनीलान् दृष्टान् गजे॥ अजमेवाव न द्वा हत्वा रं हत्वेकहापनमिति एतानि प्रापश्चित्तानि धनि
 कविषयाणि॥ निर्धनस्य तु जावलिः हस्तिनं नृगं हत्वा महिषं गौतथेव च॥ दृष्टं सातपनं कुर्यादोभूकन्या नृतेषु

चाविष्णुः॥ हस्तिनं तुरंगं हत्वा महिषोष्टी कथितथा॥ एषु सर्वेषु कुर्वीत सत्रिणमभोजनं इदमभ्यासविषयं॥ अस्मिन्नेव
विषये सिंहम्याघ्रतुरंगीश्वरमखड्गहस्तद्विधान्॥ हत्वा सोतपनं कुर्यात्क्रोभूकन्यान्तेषु च॥ सुप्तं तु॥ बानरसिंहमार्जारमे
डूकमूषकमश्ववधे प्राजापत्यमिति पणशरः॥ हत्वा मूषकमार्जारे सर्पाजगरुडुभान्॥ कृशार्भोजयेद्दिमान् लोहदंडं चरुहि
लेति विष्णुः॥ हत्वा मूषकमार्जारकुलमंडूकडुडुभाजगणामस्य तमं कृशार्भोजयित्वा लोहदंडं चरुहिणां दधात्॥ यन्तु
शंखः॥ हत्वा द्विजस्तथा सर्पविलेशयजलेशयो॥ सप्तार्चं तथा कुर्याद्भुजं ब्रह्मवधेतुमर्हति तत्कामतः यज्ञोवासाः॥ खं
रमार्जारे मंडूकसर्पाजगरमूषकान्॥ हत्वा कृष्णं दृष्ट्वा शरं चरेत्किंचिद्दधादिति तदकामाभासे॥ विष्णुः श्वानं हत्वा त्रिण
त्रमुपवसेदिति॥ यन्तु माधवीये॥ पेटीनसिः॥ काकोलूककृकलासककर्कशरहृकभृंगालभासवर्हिणामूषकचक्रवा
कहंसप्रवनकुलमंडूकविडालश्ववधेत्येवमैकेके स्मिन्श्ववधवद्विहितमिति॥ तत्कामतो यंताभासविषयं॥
मनुः॥ हत्वा बानरं त्रयेन भोसौ च सर्पयेद्भूखणायगां॥ क्रव्यादस्तृणान् हत्वा धेनुं दधात्ययस्तिनीं॥ अक्रव्याशे वसन्तरी
मुष्टं हत्वा तु कृष्णलं॥ स एवा अग्निं कार्घ्ययसी दधात्सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः॥ पलालभार्कवंटे सैसकं चैव माषकीं॥

तित्रिणैस्तु तिलद्रोणं गवारीनामशक्रवन् शनं शतुं चरेत्कृष्णं कैकस्य विशुद्धये॥ प्रत्येकं प्राजापत्यं कुर्यात् इतिकेचित्
विज्ञाने श्वरस्तु॥ कृष्णपदं तपोमात्रपरं॥ तर्पासिचा संवत्सरः यण्मासास्तृषष्ठ्यस्तारे द्वावेकश्चतुर्विंशत्यहो द्वादशाहः षड
हस्त्यहो होरात्रा इति कालः॥ एतामेवानादेशो विकल्पेन क्रियेरन् एनसिगुरुणिगुरुणिलघुमिलघुनि इति गेतमोक्ता नि
गानि हानतारतम्येन व्यवस्थाप्यानीत्याह॥ याज्ञवल्क्यः॥ उरगे द्वापसोऽंडः पंडके त्रपुसीसर्कः॥ कोले छत घटोदय उष्ट्रं गुंजा
हयं श्रुकी॥ कोलः सूकरः॥ पंडकश्च मगपः॥ हिसमभियाहा रात् स एवनेतु गोविप्रादिः॥ तत्र तु तद्वधनिमित्तमेव लघुप्राय
श्चित्तमिति विज्ञाने श्वरः॥ मम तु यथा गोब्राह्मणवधनिषेधसजात्यवच्छेदेनैव प्रवृत्तेर्न तज्जातीयपंडवधेर्इंद्रप्रायश्चि
त्ततथा मगादिजातिपुरस्कारेण प्रायश्चित्तस्योक्तत्वाज्जापिनप्रवर्तते अतोपज्जातिविशेषपुरस्कारेण प्रायश्चित्तं नो
क्तं तज्जातीयपंडकवधे वै तत्प्रायश्चित्तमिति प्रतिभाति॥ माधवीये॥ कत्रपः॥ मगमहिवराहकुंजरगंडशरभरत
रुक्वानरसिंहम्याघ्रदृष्टमसदृशस्य कारीनामये षोडशवधे होराजोषितश्रीर्णतिष्ठति दधात्॥ व्यासः॥ सर्वाश्च प्राणिनः
स्थूलान्मंडूकनकुले छहरति इदमज्ञानतः सरुद्धये॥ ज्ञानतस्तथा ज्ञवल्क्यः॥ मार्जारगोधानकुलमंडूकश्च पत

त्रिणः॥ हत्वा अहं पिबेत्पीरं कृत्वा पादिकं चरेत्॥ विष्कः॥ गोधोलूकचायकाकवधे त्रिणमुपवसेत्॥ व्यासः॥ सूकरेष्ट
खण्डहत्वा अहमेतद्भुतं चरेत्॥ यन्नुवसिष्ठः॥ अमंडुकमाजीरनकुलसर्पदहरमूषकानहत्वा रुद्धे दशरात्रं चरेत्॥
तद्कामतो भासविषयी॥ दहरेत्समूषकः॥ पन्तुमनुः॥ माजीरनकुलो हत्वा चायमंडुकमेव च॥ श्वगोधोलूककाको
श्वशूद्रहत्यात्रतं चरेत्॥ शूद्रहत्यात्रतं पाणमासिकं॥ पयः॥ पिबेत्त्रिणं वा योजनं वा धनो ब्रजेत्॥ उपष्टत्रे स्त्रवं त्यावा
सूक्तं वाष्ट्वं तजपेत्॥ परशरः॥ दृक्काकरोतानां सारो त्रिणिरघातकः॥ अंतर्जले उभे संध्ये प्राणायामेन शुध्यति॥ दृक्ः
पक्षिविशेषः॥ संध्ये भुंजते संयोगे द्वितीया॥ अतो पावद्भिः प्राणायामैः संध्यादपसमाप्यते तावतः कुर्यात्॥ प्राणायामेने
त्येकवचनमविवक्षितमिति माधवः॥ दर्मका मतः स कृद्धये॥ स एव॥ कांडवचको एणापिंगला कुरवस च॥ भारद्वाज
दिकं हत्वा शिवं पूज्य विमुध्यति॥ परशरः॥ भाहंडं चायभासां श्वपाणवतकपिजलं॥ पक्षिणां चैव सर्वेषां अहोरात्रमभो
जनं॥ पन्तुसंवर्तः॥ चक्रवाकं तथा कौंचं त्रिणिश्रुकसारिकं॥ गृध्रं श्वेन मुलूकं च तथा पाणवतानपि॥ टिट्ठिर्भेककुट्टं राम०
हंसं सारसं भासमेव च श्वेनं च टिट्ठिभेरवं जरीटको॥ पथागवितथा हत्वा भगवानं गिरा ब्रवीदिति॥ ४१

लशुध्यति॥ यदपि स एव गृध्रं श्वेनं च शरीरानां लूकस्य च घातकः॥ अपघ्ना शरीरिनं तिष्ठेत्त्रिकालं माहताशन इति तत्का
मकृतवधपरं॥ यन्नुसंवर्तः॥ हंसं बकं वलाकां च श्वा विधं बर्हिणं तथा॥ सारसं चायभासं च हत्वा त्रीनृदिवसान् तिष्ठेदिति तद्
भ्यासे परमिति माधवः॥ यत्त्रिणः॥ शके भासे च च गृध्रे च टिट्ठिभेरवं जरीटको॥ पथागवितथा हत्वा भगवानं गिरा ब्रवीदिति
तत्कामतो त्यांताभ्यासपरं॥ अतिधनिकस्य त्रिणीदो विशेषमाह मनुः॥ घतकुंभं वरहं तु तिलशोणं तु त्रिणि॥ श्रुकी
द्विहायनं वत्सं कौंचं हत्वा त्रिहायनं॥ धनिकस्या कामतो बलाकादिवधे माधवीयेकश्च पयः॥ बकवलाकाहं स सारसका
रंडवचक्रवाककुररगृध्रं श्वेनं च जरीटटिट्ठिभोलूकश्रुकसारिका त्रिणि मयूरमूषकामे जनककलविकं कपोतपाण
वतीदीनां वधे प्रायश्चित्तमहोरात्रे विधितः॥ सर्वदीनानि च दद्यादिति॥ धनिकस्या कामतो वधाभ्यासे नुयात्रवल्क्यः॥ हसं श्वे
नकपिक्रम्याज्जलस्थानं शिखंडिनः॥ भासं हत्वा तु दद्यात्क्रम्यादल्लवत्सिकं॥ जलश्वेनं बकादयः॥ स्थलश्वे
नं बलाकादय इति माहुरायां॥ माहवल्क्यः॥ किंचित्सास्थिवधे देयं प्राणायामस्त्वनस्त्विह इति॥ किंचिदष्टमुष्टिधा
र्यं॥ मनुः॥ अस्थिन्वतां तु सत्त्वानां सहस्रस्य प्रमापणे॥ शरीरानां सप्तस्थीं तु शूद्रहत्यात्रतं चरेदिति॥ शूद्रहत्यात्रतं

कारणसिद्धिः॥ अथात्मघाते॥ यमः जलाभ्युद्धनभ्रष्टः प्रव्रज्यासिद्धहत्याव्रतं व्याप्तो नाशकभूताः॥ विषप्रयतनप्रायः श
स्त्रघातहनाश्रये॥ नवैते प्रसवसिताः सर्वलोकबहिष्कृतः॥ चांद्रायणेन शुभ्यंति तत्र हृदयेन चेति॥ आत्मघातिपुत्रादि
र्म तजातीयवधप्राश्चित्तसमुचितमेतत्कुर्यात्॥ मरणमध्यवसनिवृत्ते तु वसिष्ठः॥ आत्महना नाध्यवसाये जीवन्नात्मत्यागी
रुद्धं द्वादशवर्षं चरेत्त्रिंशत्तु वसिष्ठेति॥ एतद्व्याध्यवसाये॥ अग्निपातादिबद्धवसापे तु पराशरः॥ जलान्निपतने
चैव प्रव्रज्यानाशने शुद्धं॥ प्रत्यावसितवर्णानां कथं शुद्धिर्विधीयते॥ प्राजापत्यद्वयेनैव तीर्थभिगमनेन च॥ हव्येकादश
रानेन वर्णाः शुभ्यंति ते त्रयः॥ ब्राह्मणस्य प्रवसाभिर्वनंगत्वा चतुष्वथे॥ सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यद्वयं चरेत्॥ गोद्वयं
दक्षिणां दद्यात् शुद्धिं पापशारे ब्रवीत्॥ मुच्यते तेन पापेन ब्राह्मणत्वं च गच्छति॥ अधवसापादृतौ त्वं गिरः॥ पः प्रत्यव
सितो विप्रः प्रव्रज्यान्निजलादिभिः॥ अनाशकनिवृत्तल्लग्नहस्यत्वे च कीर्षति॥ चारये त्रीणि कृत्वा त्रीणि चाद्राय
णानि तु॥ जातकमदिभिः प्रोक्तैः पुनः संस्कारमर्हति॥ वैधमरणमध्यवसायत्यजतं तु पराशरः॥ जलान्निपतने चैव
प्रव्रज्यानाशने तथा॥ अधवसनिवृत्तानां प्रायश्चित्तं कथं भवेत्॥ ब्राह्मणानां प्रसादेन तीर्थानुसरणेन च॥ गवांच

शतदग्निवर्णाः शुभ्यंति ते त्रयः॥ ब्राह्मणस्य प्रवसाभिगत्वारण्यं चतुष्वथं॥ सशिखं वपनं कृत्वा त्रिसंध्यमवगाहनं॥
गापत्यसहस्रं तु जपेच्चैव दिने दिने॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो ब्राह्मणत्वं च गच्छति॥ भिक्षाधी प्रविशेद्भूमं गहान् सप्रवनेव
सत्॥ धीतमिहोत्तमश्रीपादद्वयेन विष्णुध्यातीति॥ अनुगमना त्रिवृत्तौ त्वापसंबः॥ चित्तिभ्रष्टानुयागारी मोहान्प्रचलि
ताततः॥ प्राजापत्येन शुभ्येत तस्माद्विपापकर्मण इति॥ आत्मघातिप्रेतकिपायां तु वसिष्ठः॥ यथात्मघातिनः कुर्यात्क्षेप
मेतकिपात्रः॥ सतप्रहृष्टसहितं चरेद्वाद्रापणव्रतं॥ उशना॥ प्रायोनाशकशस्त्राभिविधौ धंद्वतणोदकैः॥ काष्ठाद्ये
श्चात्मनो हं तु नृपब्रह्मसरीसृपैः॥ शृंगिर्दृष्टिश्च चांशुता विधुता भिहतस्य च॥ तथा संकरजातस्य नाशौ चोदकवक्रपः॥
तत्सर्पेयदिवाको शेदिनमेकमभोजनं॥ अज्ञानादहनाशौ तु हृदयं तापनः स्य तः॥ बुद्धिपूर्वपुनस्तस्य हृद्व्यो
मूत्रयावकः॥ तत्र हृद्व्योपि वा शकौ मासं भिक्षाशिनोपि वा कृत्वा च वहनारी निप्रायश्चित्तमकुर्वतां॥ तत्र हृद्व्यो
शुद्धिरेकएवानुयायिनो॥ आत्मघातनिमित्तं प्रायश्चित्तमकुर्वतां॥ आत्मघातिपुत्रादीनामित्यर्थः॥ अवनः॥ आ
त्मघातकस्य शनवहनदहने तत्र हृद्व्यो चरेद्दिशतिगवोदक्षिणा ब्राह्मणे चिति॥ पराशरः॥ चंडालेन श्रुपाकेन

गोमिबिप्रोह तोयदि। आहिताग्निर्ह तोविप्रो विवेणपिह तोयिवा॥ लौकिकाग्निना स रग्धयो मंत्र संस्कारवर्जितः॥ स्मृष्टा
 इष्टा च वोटा च सर्पिर्देवु च तस्यः॥ प्राजापत्यं चरेत् स आदि प्राणमनुशासनं॥ रग्धास्थीनि पुनर्गृह्यहीरे प्रक्षालयेद्बुधः॥
 ॥ स्नानिभिश्च पुनर्दीहः स्वमंत्रेण पृथक् पृथक्॥ एतच्च बुद्धिपूर्वक आत्मघाते॥ प्रायोनाशक शस्त्राग्निविवोर्को हं
 धनप्रपतनैश्चेत्कृतमिति गौतमीकैः॥ अथापम त्पौतु भविष्यत्पुराणे॥ चंडालगो ब्राह्मणप्रियश्रुदंष्ट्रि सरि स्रवैः॥
 प्रमादाग्नेरलोचाद्रंत प्रहृष्टमथापिवा॥ स्मृत्यर्थं सारे तु॥ तत्र हृष्टयुपं च दशकृत्वा णिवाकृत्वा हाहादिकार्यमिति॥
 अंगिरः॥ अथ कश्चित्प्रमारे न प्रियते ग्मुर्कादिभिः॥ तस्मात्तौ च प्रकुर्वीत कर्तव्यं चोदक क्रियेति॥ ऊर्ध्वोच्छिष्टादि
 मरणे पराशरं गिरस्ते॥ ऊर्ध्वोच्छिष्टे स्य धोच्छिष्टे अंतरि हेमतिर्यदि॥ हृष्टत्रयं प्रकुर्वीत आशौचि मरणे विवा॥
 तथा॥ ऊर्ध्वोच्छिष्टे स्य धोच्छिष्टे भयोच्छिष्टे तथैव च॥ अस्य रथसर्प मरणे श्वा तथा नखदूरो मरणे नक्त्याद सं
 सर्पे कृमिकीटोद्भवे पिच॥ एतद्दोषानुसारेण प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥ हृष्टं स्त्रियट्पं च दशानुवाचाशयणम्
 थापिवेति॥ शक्तो हृष्टादिमवस्था॥ अथ पशुवित शवदाहे गालवः॥ दिवा वायदिवा रात्रौ शवस्त्रिस्तिकर्हि

चित्॥ तत्पशुवितमित्याहुर्हने तस्य कागतिः॥ पंचगव्ये न संस्नाप्य प्राजापत्यत्रयं चरेत्॥ द्विजसंभूद्रे ता नुगम
 ने विहन्तुः॥ द्विजः शूद्रप्रेता नुगमनं कृत्वा स्वर्गीयमासाद्य तन्निमग्नस्त्रि रथमर्षणं कृत्वा त्रीर्यगाप्यष्टहस्त्रं जपेदि
 ति॥ अथ सुराणामनुगमं चरेत्॥ कुरावै मलमन्त्रा नीपाप्मा च मलमुच्यते॥ तस्मात् ब्राह्मण एतयो वै श्पश्च न सु
 रं पिबेदिति॥ मन्त्रैः॥ गोश्रीमाधी चपैष्टी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा॥ पथैर्वेकीत ये वा न्यनपा तया द्विजो त्रमैरिति तु
 तदुक्तिः सप्तहोषतयेतर निर्हार्था॥ अतएव भविष्यत्पुराणे॥ कुरा तुपैष्टी विज्ञेयान तस्मात्स्त्रि तरे स मे॥ पुलस्त्यो पि
 पात्र संशकृमाधूकं वाजूरं तालमै ह्वां मधूत्थं सैरमारिष्टं मेरं यं नालिकेरजं॥ समाना विविजानीयान्मघान्येका
 दशैव तु॥ द्वादशानुगम सं सर्वेषा मधमं स्मृतमिति॥ द्वादशापि मघानि विप्रस्य निविद्धानि नित्यं मघं ब्राह्मणो
 वर्जयेदिति स्मृतेः॥ कुरा नुहृत्रियविशोरपि पूर्वोक्तमन्त्रैः॥ तत्र सुराणामप्रायश्चित्तमाह॥ याज्ञवल्क्यः॥ बालो
 वापी जटी वापि ब्रह्महत्या तत्रांतर्हृदि नितत्र द्वादशा हं प्रापश्चित्तो तस्मात्स एव॥ पिण्याकं वा कुरा न्वापि भ
 स्येवुसमानि शिसमो अहं॥ कुरा न्वाभेह्ये दृष्टं पिण्याकं वा सहृत्तिशीतिमन्त्रैः॥ अथ वहा रथं मेव तन्ननुपर

लोकापेतिचापएके॥केचित्तुभक्षपेत्रिःसमाइतिपेहुःमानवंतुत्रतांतरमेवेत्याहुः॥परसमानिशीतिवहुवनांतंवेहुः॥
तत्रकपिंजलाधिराणाम्येनाष्टत्रयंभवतिमानवीयेएकवचनंतुजाएभिप्रायेणेत्याहुः॥इदंतुद्धनेसतिज्ञेयं॥एतदेव
त्रतंकुपीत्यद्यपश्चदनेकते॥पंचगवंचतस्योक्तं पवित्रंकापशोधनमितिआर्सेक्तेः॥गोडीमाध्वोःसकृतानेप्येतदेवेति
विज्ञानेश्वरः॥पतुपंचमहापापिनउक्ता॥आपलंबः॥चतुर्थकानमितभोजनोपोषुपेपाख्यानासनाभाविहरनविभिवर्षेः
पापमपनुरतीति॥यच्चयमः॥दृहस्यतिसवेनेष्टासरापोद्भासराःपुनः॥समलंबंआसरागर्भदेहियेयावेहिकीकृतिः॥भूमिप्रदा
नयःकुपीत्सरापीत्वादिजोत्रमः॥पुनर्नचपिवेत्तांतुसंस्तुतःसविश्रुध्यतीतिनियान्नवन्कीयत्रैवार्षिकसमानविष
यालीतिविज्ञानेश्वरः॥यत्तुभविष्ये॥अकामतःसुरंपीत्वापेष्टासकुलनंदन॥कृत्वातिहृष्टौहृष्टैवपुनःसंस्कारतःश्रु
चिः॥कणानाभक्षपेष्टं पिण्याकंवासकृन्निशीति॥यदितेगैर्भवत्तुदृष्टोनेतरस्यकदाचन॥कृत्वात्रसुरश्रेष्ठतत्र
श्रेष्ठउदाहृतः॥यत्तुमनुः॥अज्ञानादाहणीपात्तासंस्कारेणैवश्रुध्यति॥मतिपूर्वमनिर्देश्यमाणान्तिकमितिस्थिति
रिति॥तत्रबाहलीपदंयेष्टापरं॥उत्तरार्द्धेमाणान्तिकनिर्देशात्॥एवीर्दुर्गणिपरमेव॥अत्रसंस्कारमात्रमेवमायश्चिरम्
तमतिकेचित्तत्रा॥अज्ञानादाहणीपीत्तासंस्कारेणैवश्रुद्यति॥तत्कृत्वाचितेनेहकेवलनेनविश्रुध्यतीतिभविष्योक्तेः॥ ४४

अज्ञानादौषधार्थमतएवदृहस्यतिः॥गोडीमाध्वीतथापेष्टीपीत्वाविप्रःसमाचरेत् तत्रकृत्पराकंचचांशपणामनुक
मादितिज्ञानतश्च॥पानसादिमद्यपानंभ्यासेकमादृच्योर्जतयोएवद्विमाहयमः॥गोद्ववद्विहितःकल्पश्चांशयणमथा
पेवा॥अनभासेतपोर्भूषस्ततःश्रुद्धिमवाप्नुयात्॥कामतःसकृतानेपराशरः॥मद्यपश्चद्विजःकुपीन्निरीगत्वासमुद्गा
॥चांशयणेततश्चोर्षकुपीद्भासराभोजन॥अनदुत्सहितोचदृष्टादिप्रेषुदक्षिणा॥इदंचगवाधिकंशक्तंप्रति॥अ
ज्ञानतःसकृतानेतुविहृष्टदृहस्यती॥पीत्वाप्रमादंहीमद्यमतिहृष्टं चरेत्तद्विजः॥कारयेत्तस्यसंस्कारंभक्त्याविप्रोश्च
भोजयेत्पराशरः॥इहेकृष्टकंत्वर्जंरं पानसादेश्वयो रसः॥सद्योजातकृतंपात्वाअहाहुर्धेद्विजोत्रमः॥इदंतुत्रि
चंशहादिसानांमादकत्वएवदृष्टव्यं॥अमुथासद्योजातेदृष्टासावपिस्तात्॥सुरसंस्तुष्टद्वयस्याज्ञानतोभक्तो
आहमनुः॥अज्ञानात्प्राणविलम्बंसुरसंस्तुष्टमेवचपुनःसंस्कारमर्हतित्रयोवर्णादिज्ञातपइति॥पुनःसंस्का
रश्चपुनरुपनयनमितिनिबंधकृतः॥तस्यविधिरुक्तः संस्कारमयूखे॥यत्तुमनुः॥आसराण्यसकृत्पस्यमाणानुध
तसमुद्गोरकृत्वा नंसाविअष्टमहसंनुकृपात्तत्रहंनिरावमुपवासस्तत्कृत्वाज्ञातोभवतीतित्रैवार्षिकविषयं॥

कामतः सहस्ररूपानेयाहवल्कः॥ सुगंधं बुधतगोमूत्रपयसामग्निसंनिभं॥ सुगंधो न्यतमं पीत्वा मरणमुद्धिमिच्छतीति॥ य
नुवसिष्ठः॥ अभासे तु सुगंधाश्चिद्वर्णा सुगंधं विवेदिततदकामपरं॥ गोडीमाध्वोर्मत्याभासेऽमत्याचा त्पिताभासे तु माधवी
पे॥ आसः॥ मत्यामघममत्यावापुनः पात्वा द्विजोत्तमः॥ ततो म्रिवर्णा पीत्वा ताम्रतः शुद्धेऽसकिल्लिख्यात्॥ अथाभस
भङ्गो॥ विहङ्गः॥ अभोज्यानामपेयानामभक्ष्याणां च भङ्गो॥ कृच्छ्रापादं विभुधर्म्यं चरेयुः क्षिप्रशोधनं॥ इदं त्वज्ञानात्स
हृद्भङ्गो॥ ज्ञानतत्त्वसंबर्तः॥ अभोज्यभोजनं कृत्वा ब्रह्मज्ञविशंगणः॥ गोमूत्रयावकाहारः सप्तपत्रेण शुध्यति॥ अभा
से तु हृदस्यतिः॥ अलेख्यानामपेयानामभक्ष्याणां च भङ्गो॥ रेतोमूत्रपुरीषाणां शुद्धे वां शयणं चरेदिति॥ शिष्टविगीतमा
त्रे तमाभूतं गदिदृशविशेषे तु अपरार्कभरद्वाजः॥ शिष्टानां नति यत किंचिदन्नमूलफलार्कं॥ न तद्रो ज्यं द्विजातीनां
भुक्त्वा चोपवसेद्दहरिति॥ अथ विशेषतः॥ तत्र ज्ञानितो दुष्टे पलांशुदौ अज्ञातात्सह दुक्ते हृदस्यतिः॥ लभुनं कवकं
चैतत्पलांशुं गृह्णन्तथा॥ चत्वार्यं ज्ञानो जगध्यातमरुद्धं चरेद्द्विज इति॥ ज्ञानतत्त्वपाहवल्कः॥ पलांशुं विदूराहं च छ
त्रार्कं ग्रामकुकुटं॥ लभुनं गृह्णन्तं चैव जगध्यातं शयणं चरेत्॥ गृह्णन्तं लभुनं तु त्यक्तं दृष्टि विज्ञाने श्वरः॥ यदीयं चूर्णं

एष-
४५

गायकाः कंठशुद्धे विद्याश्चमद्यमश्रुतिसरावविशेष इति माधवः॥ विषदिग्धेन शल्ये न यो मृगः परिहस्यते॥ अभस्यं तस्य तन्मा
संतद्विग्नं जनमिष्यत इत्यपराकः॥ यत्तु हेमाद्रिमाधवो गजगर्भमूलमिजितन्त्रा॥ हेमाद्रिवेदगृह्णन्तं बुद्धिकाचुर्कं गात्रं पौतिकां
तयेति ब्राह्मेष्टयं निर्दिशत्॥ शातापः॥ लभुनं गृह्णन्तं जगध्यातं पलांशुं च तथाशुनीमितुक्ता उपायनं पुनः कुर्यात्तत्र कृच्छ्रं च
रेत्तु कुरिति॥ वांशयणानुदत्तौ विहङ्गः॥ लभुनं पलांशुं गृह्णन्तं विदूराहं शीमकुकुटं नरगोमां सभक्ष्योत्तमं चैतेषु द्विजातीनां प्राय
श्चित्तीते पुनः संस्कारं कुर्यादिति॥ यत्तु मनुः॥ अत्रार्कं विदूराहं च लभुनं ग्रामकुकुटं॥ पलांशुं गृह्णन्तं चैव मत्याजगध्यापतेन्नरः
॥ अमत्ये तानि षट्जगध्यातुं संतापनं चरेत्॥ यति वांशयणं वापिशेषेष्वपवसेद्दहरिति॥ अत्र कामनोभासे तपनं॥ अ
ज्ञानतश्चैव धर्म्यं सहृद्भङ्गो संतापनं॥ औषधार्थमेव ज्ञानतः सहृद्भङ्गो नोभासे च चांद्रं॥ पलांशुं घेकनाशपरे मेतु नै
व रोषः॥ तथा च पलांशुं घनुरुतौ सुमंतुः॥ एताभ्यां वातुरस्य मिषाक्षिपायामप्रतिषिद्धानीति॥ चतुर्विंशतिमते॥ लभुनं
गृह्णन्तं चैव तल्लणजफलं तथा॥ ऊलीचैव द्विजोभुक्त्वा चरेत्वांशयणं तमिति॥ तल्लणजलालः॥ ऊलीपलांशुः॥ पराशरः॥ पी
ष्वंश्चेतल्लभुनं हंताकं फलं गृह्णन्तं॥ पलांशुं दृष्टानि रीसं देवस्वकवकानि च॥ उष्ट्रीहीरमविहारमज्ञानां दुज्जते द्विजः॥ सवि

एतौपवासेनयैचगमेनमुध्यति॥पीयूषंअचिरप्रसूतापागोर्दुग्धं॥सुमंतुः॥लशुनपलां दुग्धंजनभक्षणेसाविअसहस्रेणामूधि
संपातान्नयेदिति॥एतन्मुखप्रवेशमात्रपरं॥मिताक्षराणाम्प्रतिः॥नालिकाशालाच्छत्राककुसंभालाबुदिद्रवान्॥कुंभीककेसु
हंशाककोविदारंश्ववर्जपेत्॥तथाकालप्ररूढानिपुष्पाणिचफलानिच॥विकारवच्चपत्किंचिन्नप्रपत्तेनविवर्जयेत्इति॥तथा
वटप्राक्षाश्चत्वरधित्थनापकरं ब्रह्मातुलंगफलानिवर्जयेत्॥यमः॥तंडुलीयककुंभीकव्रश्चनप्रभवांसलया॥एतेषांभरू
णंरुत्वाप्राज्ञापत्यत्रतंचरेदिति॥कामतोभ्यासेतुष्टहयमः॥नालिकानालिकेशंश्रुलेष्मातकफलानिच॥खट्वावार्त्तीककुंभी
कव्रश्चनप्रभवांसलया॥भूल्लंशिशुकिचैवकुसंकेभंकवकानिच॥एतेषांभरूणंरुत्वाचरेच्छाश्रयणं द्विजः॥द्विजपराच्छुश
देरनिषधः॥आपस्तंबः॥भक्षयेद्यदिनीलांमुप्रमारात्ब्राह्मणः क्वचित्॥चाश्रपणेनशुद्धिः स्यादापस्तंबो ब्रवीन्मुनिरिति॥यु
धिंशन्मते॥शरणपुष्पंशाल्मलंचकरनिर्मथितंदधि॥बहिर्वैशिपुरे शशंजग्धानाद्याहर्निशः॥कौर्मि॥अलाबुंशिशुकिचै
वजग्ध्याप्येतद्वनंचरेत्॥ओर्दुर्बंचकामेनतत्रहृत्प्रेणमुध्यति॥शरवः॥माहिषं दुग्धमाजं चभक्ष्यंहीरेमुनिर्द्विशो एम-
त॥भुक्तापरस्सतुहीरमांसं कुर्याद्भतंबुधः॥अनिर्दंशाहंगीहीरमाहिषंवाजमेवच॥गोश्चक्षारंविवासापाः संधिभ्याश्चतथापयः ४६

सधिन्यमेध्यभक्ष्याभुक्तापहं व्रतंचरेत्॥हीरणिपान्यभक्ष्याणितद्विकारशने बुधः॥सप्रणव्रतंकुर्याद्यतेस्तत्परिकीर्त्ति
तंइति॥अनभ्यासेतुसंवर्तः॥अवतैकशफालीणाहीरं प्राशद्विजोत्तमः॥अनिर्दंशापागोश्चैवत्रिणंत्रयादकंपिबेदिति॥अ
कामतोभ्यासेतुशेषेषूपवसेदहरितिमनूक्त उपवासः॥उच्चादिहीरेतुशतातपः॥उच्चीहीरमानुवीहीरपानेषुनह
पनयनं॥तत्रहृत्प्रेणंआमर्मांससूक्ष्मसंधिन्यनिर्दंशायागोः हीरमाशनेद्वयमांसमस्यैचप्राज्ञापत्यं॥कपिलाहीर
पानेविशेषमाहापस्तंबः॥हृत्प्रेणश्चैवहृत्प्रेण्यैवशः शूद्रोद्यथापुनः॥यःपिबेत्कापिलंहीरंनततो न्योत्पपुण्यपह
त॥भविष्यपुराणो॥कापिलंफपिबेच्छुशो नरकेसविपद्यते॥द्रुतशेषंपिबेद्विप्रोविप्रः स्यादस्यथापशुः॥अस्यथाहुत
शौर्यपाने॥तत्रशूद्रसकपिलाहीरपानेअवनेनब्रह्महेतितादृश्यातिदेशः कृतस्तेनतत्सतत्रनवाष्ट्रनरयोश्चाश्रप
णमनादिष्टत्वात्॥ब्रह्मपुराणो॥घृतात्केनघृताभंडंपीयूषमथेचाईगोः॥दधिहीरमथाज्यंचतुष्टयाश्चैवगीः प
यः॥अनिर्दंशायाश्चतथासंधिन्याश्चतथैवच॥सगुडंमरिचाक्तंचतथापयुषितंदधि॥जीर्णंतक्रमयेद्यतुनष्टत्वा
दंचकेनवत्॥प्रमाराद्भक्षितैरेभिवनेपक्षत्रतंचरेदिति॥आईगोसद्यमस्तादुष्टापाभ्याध्यादिना॥अथमांसमहं

मा: मा:
४७

लेमनुः॥ नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मां स मुत्याद्यते क्वचित्॥ न च प्राणि वधः स्वर्गस्य स्था मां सं न भक्षयेत्॥ तत्र विशेषानुक्ताव
का मतः सहृद्गुणो विशेषपदसंदर्शितमनूक्ते॥ कामतत्त्वा॥ अनुपाकृत्य मां सानीत्याद्युपक्रम्य मत्स्यांश्च कामतो जग्धा
लोपवा सस्महं वसेदिति॥ अकामाभ्यासेमनुः॥ भुक्ता मां स मभक्षं च सप्त रात्रं यवाभि वेदिति॥ कामतोभ्यासे दिनुः॥ अन
र्वितं हृद्या मां स भुक्ता मां स ययसावर्त्तेति॥ नर मां सारिभक्षणे उशनाः॥ नर मां स स्व मां स च गो मां स चाश्वमेव च॥ भुक्ता
पंचनखादीनां म हासां तपनं चरेत्॥ स्मृतं तरे॥ जग्धमां सं न राणां च विदुरा हं खं र तथा॥ गवाश्वकुंजरेभ्यः सर्वेषां च
न खं तथा॥ क्रमादं कुकुटं ग्रामं कुप्यात्सं वत्सरं त्रतं॥ यमः॥ मां स मूत्रपुरीषाणि प्राश्रय गो मां स मेव च॥ श्व गो मा युक्त
पीनां च सप्त रुद्धं विधीयते॥ उपोष्य वा द्वादशाहं कूर्मांडैर्जुह्याद् दूतमिति॥ अत्राद्यमकामतः कामतोपरं॥ बृहथमः
॥ शुष्ट मां साशने विप्रो ब्रतं चांशयणं चरेदिति॥ अद्रिं शम्भते॥ अत्राविमहिषमग्राणामा म मां स भक्षणे के शनखरुधि
र प्राशने मतिपूर्व विप्रमशाना दुपवास इति॥ कृत्वि मां स भक्षणमनुजानाति याज्ञवल्क्यः॥ प्राणायये तथाश्चाद्वेप्रो एषः
हितं हि जकाम्यथा॥ देवाभित्समभर्चयित्वा तपरं॥ ननु निषिद्ध परं॥ नितुमनुः॥ खादन्मां सं न दोषभाक् इति यत्तुम ४७

नुः॥ न मां स भक्षणे दोषो न मद्ये न च मैष्यने॥ प्रहृतिरेवाभूतानां निवृत्तिरुक्तमहाफलेति॥ तदनुज्ञातपरं॥ ननु निषिद्ध परं॥ निषि
द्धाना चरणस्य पुण्याजनकत्वादिति श्रुतप्राणिः॥ तत्र सत्यपि पुरुषार्थेना न च तं वदेदिति निषेधे दार्शनीर्णा मासिकेन तेन
निषिद्धाना चरणस्यैव कृत्यकारणस्य पुण्यजनकत्वदर्शनात्॥ तत्तत्तत्कृत्वा निषिद्धाना चरणं पुण्यजनकं॥ किं तु मजा
पतिव्रत इव मां स निवृत्ति संकल्पः॥ यथेकादृशं न भुंजीतेति निषेधसत्त्वेपि व्रतविधिना भोजनाभाव संकल्पः॥ फलाय वि
धीयते॥ एतेन गृहेपि निवसन् विप्रो मुनिर्मां स विवर्जन इति याज्ञवल्क्योपपि आख्यातं॥ एतच्च फलं सौंदर्यकारि संकल्प
स्या॥ वर्षे वर्षे श्वमेधेन योज्ये तशतं समा॥ मां सानि च नखादिघः स्रयोः पुण्यफलं सममिति मनूक्तेः॥ योगीश्वरः॥ वसे
त्सनरके घोरे दिनानि पशुमे मभिः॥ समिता निदुर्गचारे यो हंत्य विधिना पशून् हन्तु नाहमनुः॥ अनुमता विज्ञासितानि हं ता
क्यविक्रयी॥ संस्कृती चोपहृती च खादकश्चेति धातकाः॥ अत्र च देवान्पितृनि तिसामास तोनुज्ञातमप्यजादि मां स
विमेषानभक्ष्यं तथा च मनुः॥ यत्तरक्षमिशा चान्नं मद्यं मां स सुगुणं संवत्॥ तद्वा सुगुणेन नात्र व्यदेवाना म व्रत नाहविः॥ प
नुमेधातिथिः॥ निषिद्ध मां स परमे तदित्याह तत्र विशेषनिषेधवैषम्योपपत्तेः॥ न चायं दोषातिशयार्थः॥ यस्मिन्नि

वेधस्य निषिद्धविषयत्वमेव नियते ॥ तत्रानिषिद्धविषयात्माभादगत्या दोषविशेषः कल्पते ॥ पयानं रासुअभंगनिषेधे स
ति पुनः षष्ठाभिषेधो दोषातिशयार्थः ॥ केचित्तु मांसं सत्त्वोत्पत्तिपञ्चक्रमां सविषयत्वमस्माद् ॥ उपक्रमे यस्मात्तः पित्रा
चात्रमिमुक्तेः ॥ यत्तदानीं चक्रवार्त्तात्पञ्चक्रमेवमांसमन्तं ॥ यद्योपसंहारे विदेवानामश्रुता हविरित्युक्तेः ॥ देवानां च हवि
पञ्चमेव भवति ॥ अतः पञ्चमेव विभेदं सनापकमिति तत्तु ॥ न हियत्तदयः पञ्चनाशनेति ॥ कथात्वं तु तेषां पञ्चालाभेष
कमप्यश्रीतीत्यभिप्रायेण देवानां हविश्चामपि विहितं यथाग्निहोत्रे तैर्जुलैर्जुहोतीति चित्रायां चरधिप्रधुष्टतं धा
नाडकं तैर्जुलाः तत्संस्पृष्टमाज्ञापयामिति तथा पर्याग्निरुक्तानां राणानुसृजतीत्यत्र प्रश्रुत्तुपासमांसस्यैव देवतासंबंध
ऊक्तः ॥ तस्मादुपक्रमो मांसमात्रनिर्धारण एव ॥ अत्र विशेषः श्रीपितृचरणरुते द्वैतनिर्णये दृष्टव्यः ॥ अथ ब्रह्मचारिणो
प्रधुमांसमह्णो ॥ ॥ देवतः ॥ प्रतान्त्रं प्रधुमांसं च यद्यश्रीतिव्रती क्वचित् ॥ त्रिणेत्रोपोषितः सप्यकुरात्रिमेकं जले वसेत् ॥ इ
दमज्ञानतः सह द्रुहणो ॥ ज्ञाने संवर्तः ॥ ब्रह्मचारितुयो श्रीयामधुमांसं कथं चन ॥ प्राजापत्यं च कृत्यासौ मोजी होमेन प्रुध्य
ति ॥ मोजी होमः पुनरुपनयनं ॥ वसिष्ठः ब्रह्मचारि चैव प्रधुमांसमश्रीपाच्छिद्य भोजनीयं ॥ द्वादश एव चरित्वा ब्रतशेषमा

पयेत् ॥ सूतकभोजने मुचैवमिति ॥ शिष्टभोजनीयं शिष्टभोजनपोगं विहितमित्यर्थः ॥ अभक्ष्यमांसादिभक्ष्योप्रातिस्वि
कं तदपि कार्यं ॥ अपवादमाह देवतः ॥ अकामापन्नं वाजसनेयेन द्रव्यतीति ॥ अकामापन्नं कामप्रदं ॥ तत्रात्र ब्रह्मचार्यधि
कारे बोधायनः ॥ स चेद्याधीयीत कामं गुरो हृदि ध्रुवे स्यात् ॥ सर्वप्राश्रीपाद्येने केनेन चिकित्सेत्यस्य रागः ॥ स्यात्तददि
त्यमुपनिषेधं ॥ मुचिष इति ॥ लघुसारीतः ॥ आभिषस्यतु योभांडे पञ्चमश्रातिसव्रतः ॥ कुशमूलविपक्वेन अहंहीरेण
वर्तयेदिति ॥ ॥ अथ शरीरमलभक्षणोप्रापश्चित्तं ॥ ॥ तत्र मलानां हमनुः ॥ वसाश्रुकमस्य श्च ज्ञा मूत्रविट्कर्णविट् नखाः
॥ श्लेष्माश्रुद्रुषिकास्त्रिद्वारैर्ते मलान्तरां ॥ ॥ प्रापश्चित्तमाह योगीश्वरः ॥ अज्ञानानुसुरं पीत्वा रेतो विण्मूत्रमेव च ॥
पुनः संस्कारमर्हति त्रयोवर्णादिज्ञादयः ॥ पुनः संस्कारः पुनरुपनयनं ॥ इदं च प्रातिस्विकैः शरीरमलभक्षणप्रापश्चित्तैः स
मुच्चीयत इति शूलपाणिः ॥ खन्त्रमेव प्रापश्चित्तमित्यर्थः ॥ अज्ञानतः सह द्रुहणो तु संवर्तः ॥ विण्मूत्रभक्षणो विप्रः प्राजा
पत्यं समाचरेत् ॥ ज्ञानतः सह द्रुहणो तु अंगिरः ॥ प्राजापत्यं चरेद्देशपोतिरुद्धं रात्रिपश्वरेत् ॥ रुद्धातिरुद्धौ कुवीत वि
प्रो विण्मूत्रभक्षणे इति पशुवसिष्ठः ॥ मत्स्यमद्यपाने सुगणशाने रुद्धातिरुद्धौ घृतं प्राश्य पुनः संस्कारो मूत्रशुद्धौ

काभवहारेषुचैवमितितरपि विप्रसाजानतः सह दूहणे तु अस्मिन्नेव विषये गौतमः ॥ अमत्यामघपाने पयोद्यतमुदकं वा
मुः प्रतिग्रहं तन्नासितं प्रकृष्टं ॥ ततः संस्कारे मूत्रपुरीषरतसं प्राशने चैव मिति ॥ यत्तु दृहस्यति ॥ रेतो मूत्रपुरीषाणां शु
धे चोद्यपणी चरेत् ॥ इति तरमतिपूर्वाभ्यासविषयः ॥ केशदिभहणे यद्विदुः शनते ॥ केशानवरुधिरशने मतिपूर्वत्रिण
एव मज्जाना दुपवासः ॥ पन्तुस्मसं तरं ॥ केशकीटनत्वं प्राशपमत्पकं टकमेव च ॥ हेमतप्रघटं पीत्वा तत्तृणादेव शुध्यति ॥ त
न्मुदमात्रप्रवेशविषयः ॥ प्रवेताः ॥ अन्ने भोजनकाले तु मत्तिका केशदूषिते ॥ अनेतरं स्त्रोहापलं चान्नं भस्मना स्त्रोहत् ॥ ॥
अथ क्रिया दुष्टभहणे ॥ तत्रोच्छिष्टभहणे ॥ मनुः ॥ विशलकाकारं छिद्यं जगध्वासनकुलस्य च ॥ केशकीटावपन्नं च पिबेद्वा
स्त्रीरुवर्चला ॥ पानं ते कस्मिदिने ॥ एतच्छाकामतः सह दूहणे ॥ कामतस्तु ॥ विदुः ॥ पक्षिश्चापदजधस्य सस्यान्नसभू
यसः ॥ संस्काररहितस्यापि भोजने कृष्टपारकं ॥ अकामतोभ्यासे शातातपः ॥ श्वकाकावलीटश्चोद्धेयणभोजनेति कृ
तु इति ॥ कामतोभ्यासे यावकव्रतं प्रकृत्य शंखः ॥ शुनामुच्छिष्टकं मुक्तामासमेकीव्रती भवेत् ॥ काकोच्छिष्टंगवाघातं भुक्त्वा
पक्षव्रती भवेत् ॥ दृहद्विदुः ॥ ब्राह्मणः शूरोच्छिष्टाशने सप्त एव पंचगव्यं पिबेत् ॥ वैश्योच्छिष्टाशने पंच एव ॥ राज्ञोच्छि

ष्टाशने त्रिणेत्रं ॥ ब्राह्मणोच्छिष्टाशने एकहमिति ॥ अकामतो विप्रस्य विप्रश्चोच्छिष्टभहणे शंखः ॥ ब्राह्मणोच्छिष्टाशने म
हाभ्याहृतिभिरभिर्मन्त्रापः पिबेत् ॥ तत्रियोच्छिष्टाशनं ब्राह्मीरसविषकेन ग्रहं ह्रीरेण वर्तयेत् ॥ वैश्योच्छिष्टभोजने त्रिण
त्रोपोषितो ब्राह्मीरुवर्चला पिबेत् ॥ शूरोच्छिष्टभोजने षड्भोजनं प्रभोजनमिति ॥ अकामतोभ्यासे तु यमः ॥ भुक्त्वा सह ब्राह्म
णेन प्राजापत्येन शुध्यति ॥ भूभुजा सह भुक्त्वा न्नं तत्रोच्छिष्टाशुध्यति ॥ वैश्येन सह भुक्त्वा न्नं अति कृष्टेण शुध्यति ॥ शूरेण सह
भुक्त्वा न्नं चोद्यपणप्रथा चरेदिति ॥ इदं कामाभ्यासविषयमिति विज्ञाने श्वरः ॥ कामतोभ्यासत्वे देवद्विगुणं कल्पा ॥ विज्ञाने
श्वरमते त्वकामतोभ्यासे धर्मः ॥ अंत्योच्छिष्टभोजने तु आपलं वः ॥ अंत्यानां भुक्तं शेषं तु भक्षयित्वा हिजातपः ॥ चोदं कृष्टं
तर्धं च ब्रह्मसूत्रविशो विधिरिति ॥ चोदं चोद्यपणं ॥ अंगिरः ॥ चंडालपतितादीनामुच्छिष्टान्नसम्भहणे ॥ चोद्यपणं च
रेद्विप्रः ॥ तत्रः सांतपनं चरेत् ॥ षड्भोजनं च त्रिणेत्रं च वर्णयोरनुपूर्वश इति द्विजः ॥ सुधेत्येको एण शूद्रः कृष्टेण शुध्यतीति
वृत्तार्थपपाठः ॥ शूलपाणिः ॥ सांतपनं महत् ॥ इदमज्ञानतः सह दूहणे ॥ ज्ञानतस्तद्विगुणं ॥ पीतोच्छिष्टपाने दृहशातातपः
पीतोच्छिष्टपानीयपीत्वा तु ब्राह्मणः कश्चित् ॥ त्रिणेत्रं तु व्रतं कुपीहामहस्तेन वा पुनरिति ॥ इदं चाकामतोभ्यासे कामतश्च

सकृन्त्यनेकामतोभ्यासेतुहृद्वाशातातपः॥पीतशेषं तुपक्षिं चित्तभोजने मुनिभिः स्मृतं॥अभोज्यं तद्द्विजातीनां भुक्ता
चांशपरां चरेत् इति॥स्त्रीणां मुद्दिष्टभोजने तु आपलंबः॥शूद्रोद्दिष्टभोजने सप्तएव भोजनं स्त्रीणां चेति इदं च कामतः॥
सकृद्भक्षणं॥अकामतस्तु वशुत्रं॥एतत्सहचारिशूद्रोद्दिष्टभोजने दर्शनादिति केचित्॥परधर्मे वा कुः॥सहभोजने
तु हृद्वासाः॥मातावाभगिनीवापि भार्या वाम्याश्च पोषितः॥न ताभिः सह भोज्यं भुक्ता चांशपरां चरेत् इति॥यत्संगिः
ब्राह्मणसहप्रीपादुद्दिष्टं वा कदाचन॥तत्र शेषं न मन्यते सर्व एव मनोयिष्यति॥तदापद्विषयं विवाहविषयं वा॥उद्दि
ष्टापवादमाहापलंबः॥पितुर्ज्येष्ठस्य च भ्रातुः उद्दिष्टं भोज्यं॥आपदिशूद्रहभोजने तु परशरः॥आपत्काले तु विप्रे
ण भुक्तं शूद्रह हेयम्॥मनस्तापेन शुद्धे तु पुपरा नो शतं जपेत्॥रापोद्दिष्टं भक्षणं वा दुःशान्तं॥दीपोद्दिष्टं तु पत्रै
र्लंघ्यै रथ्या दूतं च यत्॥अभंगान्ने वपच्छिष्टं भुक्तान्ने न शुध्यति॥तैलग्रहणात् घृतं न रोषः॥॥अथ आइ भोज
ने॥श्रीरः॥चांशपरां न वश्रा द्वे परकी मासिके मतः॥पक्षत्रये त्रिकुं स्यात्वरमासे कृच्छ्रमेव च॥आष्टिके कृच्छ्रा एव
हस्यादेकाहमुनराष्टिके॥अत ऊर्ध्वं न रोषः स्याच्छ्रवणं वनं पथं ति॥मासिके आघेहितीपादिषु तु प्रापश्चित् ५०

तारतम्यं कल्पं॥आणमासिकं शशेन ऊन आणमासिकं मयि रस्यते॥एवमाष्टिकं परेन ऊनादिकं मयि न रोषः सर्ववर्तिनि शो
षः॥तृतीयाद्याष्टिके पित्रि एत्रं चांशपरां न वश्रा द्वे परकी मासिके मतः॥पक्षत्रये त्रिकुं स्यात्वरमासे कृच्छ्रमेव च॥आष्टिके कृच्छ्रा एव
हस्यादेकाहमुनराष्टिके॥अत ऊर्ध्वं न रोषः स्याच्छ्रवणं वनं पथं ति॥मासिके आघेहितीपादिषु तु प्रापश्चित् ५०

तं। वैश्वस्याद्वाधिकं प्रोक्ते त्रिष्यानुमनीषिणः। श्रद्धास्तु नववशाद्देवरेखां दायणद्वयं॥ साद्देवां दायणमासि त्रिष्यहे तैर
वैस्मृतं॥ मासद्वयेय एकः स्याद्ध्वंसांतपनं स्मृतमिति॥ पत्तुहारीतः॥ एकादशाहेतुमहं भुक्तासं चपने तथा॥ उपोष्य विधि
बहुका कूष्मांडैर्जुं ऊपाहुतं॥ यदपि विस्तुः॥ प्राजापत्यं नववशाद्देवा रो नं त्वाघमासिकोत्रे पदिकेतद्देवतुपंचगम्यं हि मा
सिके इति तदुभयमापदिवयं॥ भरक्षजः॥ अपोक्तेया न्यदुद्दिश्य श्राद्धमेकादशे हनि। ब्राह्मणस्तत्र भुक्तान्नं त्रिषु चोदायणं च
रेत्॥ आमश्राद्धे तथा भुक्तान्नं प्रकृष्टेण शुध्यति। संकल्पिते तथा भुक्तात्रिणवत्तपणं भवेदिति। आमश्राद्धे तत्र नववशाद्दिविष
यं॥ यत्तु तत्रैव विस्तुः॥ आमश्राद्धाशने त्रिणवत्तपणं॥ यत्तु शाखः॥ आमश्राद्धाशने विद्वान्मासमेकं
व्रतं चरेदिति॥ तदभासविषयं॥ संकल्पित इति व्याणमासिकादिविषयं॥ मनुः॥ मासिकान्नं तु यो श्रापारसमावर्ति
को द्विजः। सत्री एषा न्युपवसेदेकाहमुदके वसेदिति॥ यत्तु संवत्तः॥ मृतकान्नं नववशाद्देवमासिकान्नं तथेव च॥ ब्रह्मचा
री तु यो श्रीयान्मधुमां संकथं च न॥ प्राजापत्यं तु कृत्वा सौमं जीहोमेन शुध्यतीति। तद्दुद्धिर्ब्रह्मविषयं॥ अनुक्तप्राय
श्चित्ते तु सर्वत्र॥ उशानादशकृत्वः पिबेदप्योगयन्माश्राद्धमुद्दिजः॥ ततः संध्यामुपासीत शुध्येत्तु तदनंतरमिति आम

श्राद्धे तु सर्वत्रार्धं॥ तथा च यदुशान्मते। आमश्राद्धे भवेद्धमाजापत्यादिसर्वदिति। अथ संस्कारान्नभोजने॥ प्रायश्चित्तविवेके
गिए॥ जन्मप्रभृति संस्कारे बालस्यान्नभोजने॥ असपिंडेन भोक्तव्यं श्मशाने ते विशेषतः आसः॥ निवृत्ते व्रतहोमे तु प्रा
जामकरणात्तथा॥ चरेत्सांतपनं भुक्ताजातकर्मणि चेव हि॥ ततो न्ये सुतु भुक्तान्नं संस्कारे तु द्विजोत्तमः॥ नियोगादुपवासे न
शुध्यते निंध्यभोजने॥ धौमः ब्रह्मोद्ने च सोमे च सीमे तोन्नयने तथा। जातश्राद्धे नववशाद्द्विजश्चोदायणं चरेत्। अपसंबः।
याजकान्नं नववशाद्द्विजश्चोदायणं चरेत्। स्त्रीणां प्रथमगर्भं च द्विजश्चोदायणी चरेत् इति स्त्रीणां संप्रहो विवाहः॥ अथ हस्त
दत्तादिभक्त्यो मायश्चित्तमाहयजः। मासिकं फाणि तं शाकं गौरसंलवणं घृतं॥ हस्तदत्ताति भुक्तानुभोक्तसांतपनं चरे
त्। एतत्कामतः सांतपनं दिनत्रयसाध्यं। अकामतस्त्वाहपराशरः। मासिकं फाणि तं शाकं गौरसंलवणं घृतं। हस्तदत्ताति
भुक्तानुदिनमेकमभोजनमिति। फाणि तं द्रुविकाररसविशेषः। पर्यायदत्तान्नभोजने। दृष्ट्या जवत्क्षयः। ब्राह्मणान्दे
दृष्ट्युद्देः श्रद्धान्नं ब्राह्मणोदरत्। हयमेतदभोज्यं साडुत्कात्पवसेदहरिति। श्रद्धहस्तभोजनादौ तु कतुः॥ श्रद्धहस्तेन पो
षुंक्तपानीयं वापि वेत्स्यति॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा पंचगमेन शुद्धति। एवं याज्ञवल्क्योक्तेषु॥ गोघ्रातं शकुनोच्छितं तपरा

एष्टं च कामत इत्यादिष्वधिकल्पं प्रायश्चित्तं ॥ मनुः घृतहीनं तु यो भुंक्ते न रत्नाद्भुतिपंचकी ॥ पश्चाद्भुतेन यो भुंक्ते भुक्त्वा चो
 दाय एव चरेत् ॥ इथापाकान्नभक्षणेना तातयः ॥ यत्र नाश्रंतिरेवाश्वपितरश्च यथाविधि ॥ ऐथापाकः सविज्ञेयस्तस्य नाद्यात्कथं
 चन ॥ इथापाकस्य भुंजानः प्रायश्चित्तं चरेद्दिजः ॥ आणायामंत्रिभ्यस्य घृतं प्राशपविश्रुध्यति ॥ लिखितोपि ॥ यस्य चाग्नेन क्रिय
 ते यस्य चाग्नेन दीयते ॥ न तद्दीप्यं हि ज्ञातीनां भुक्त्वा वृषवसेरुहः ॥ तथा ॥ इथाकृशरसं यावपायसासूपशक्षुलीः ॥ आहि
 तान्निहिज्जो भुक्त्वा प्राजापत्यं चरेदिति ॥ अनाहिताग्नेस्तृपासः ॥ पराशरः ॥ सिरुहः ॥ तथा ॥ इथाकृश एकपशुपविशानां
 विमार्णां सह भोजने यद्येकोपित्यजे त्वात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् ॥ मोहादुज्जीतयस्तत्र पिशुबुद्धियभोजनः ॥ प्रायश्चित्तं चरे
 द्विप्रः कृच्छं सानपनं तथा ॥ एतच्च कामतः ॥ यत्तु माधवीयेस्तत्पतरं ॥ पल्लभुंक्ते हिजः पशुमुद्धिष्टायां कदाचनः ॥ अहोरा
 त्रोषितो भूत्वा पंचगव्यं न शुध्यतीति तत्कामतः ॥ निंदितयं हि भोजने गिणः ॥ पल्लपं हि बुभुंजात् कुत्सितानां विरोधतः
 ॥ अहोरात्रोषितः स्नातः पंचगव्यं न शुध्यति ॥ क्षत्रियादिपंक्तिषु विलुः ॥ ब्राह्मणक्षत्रियपशुवपविश्यास्य शत्रुपराभुंक्ते तदानक्तमा
 चरेद्दक्षपंक्त्यामेकान्नं दक्षपंक्त्या द्यहमाचरेदिति ॥ इति क्रियापुष्टाशनप्रायश्चित्तं ॥ ॥ अथाभोज्यानाः ॥ व्यासः ॥ गच्छोद्दशज

नानिदशजान्निश्चकरः ॥ श्वावैसप्तजान्नीत्येवं मनुवाच ह ॥ शूद्राग्नेनोदकस्थे नयः कश्चिन्म्रियते हिजः ॥ स भवेत्सकरा
 ग्राम्यस्तस्य बाजापतेकुले ॥ आपल्लवं ॥ आहिताग्निकुपोविप्रः शूद्राग्नेन मवर्तते ॥ पंचतस्तविनस्यंति आत्मा ब्रह्म त्रयोप्रयः ॥
 ॥ किंचिदपदवर्तिहा रितः कंडुपकं स्नेहपक्कं पापसंदिशसक्तवः ॥ एतामशूद्रान्नभुजो भोज्यानि मनुब्रवीत् ॥ कंडुप्रायुः ॥ स्त्रीर्वेव
 रीवं शूद्रानां कंडुर्नास्ते हि नीलिया मित्रिकी शतयाहं बल्कः ॥ शूद्रेषु रासगोपालकुलमित्रा ईसीरिणः ॥ भोज्यान्नाना पितश्चेत
 वयश्चात्मानं निवेद्येत् ॥ एतेषां चान्नं संश्रुस्य ग्रहं ॥ संश्रुयित्वा गल्लीया बूद्रान्नं गृहमागतमिति ॥ विष्णुपुराणात् ॥ आ
 पल्लवं ॥ आममन्नं मवुद्यतं धाः हीरंतद्येव च ॥ गुडमांसं रसाग्राह्यानि हृतेनापि शूद्रतः ॥ सुमंतुः ॥ गोरासश्चेव सक्तं च तैले पि
 णाकमेव च ॥ अश्वपानं हृषे बूद्राद्यं न्यस्य साकृतां पराशरः ॥ घृतं हीरंतया तैले गुडं तैले नपाचितं ॥ गत्वानदीतीरे विप्रो
 पुजोपा बूद्रभोजितं ॥ आरनाले तथा हीरं कंजि कंदं हि सक्तवः ॥ स्नेहपक्कं तथा चान्नं शूद्रस्यापि न दुष्यति ॥ लिखितः ॥ भुक्त्वा
 बार्धुषिकं स्नानं अन्नं तस्या सुतस्य च ॥ शूद्रस्य च तथा भुक्त्वा त्रिणवस्य भोजनं ॥ इह मकीमतः ॥ कामतस्तु शूद्रादीनुक्त्वा सु
 मंतुः ॥ भुंजानो न्यतमस्नानं अमत्पातपणं अहं ॥ मत्पाभुक्त्वा चरेत्कृच्छं नो विण्मूत्रमेव चेति ॥ आहतावधिकं कल्पं पाहं

लक्ष्मणमतिश्वन्नसुचारीचपक्वान्नस्वामिनावुभौ॥तयोर्ननभोक्तव्यंभुक्ताचांद्रापणंचरेत्॥अथरजकाद्यंनेआपसंबः॥रजक
माधवेनूषवेणुचर्मपिजीविनी॥योभुङ्क्तेब्राह्मणश्चान्नेशुद्धिश्चांशयणेनतु॥एत्कामतःअकामतोधीयतु॥रजकादीनभिधा
ययमः॥भुक्ताचेष्वास्त्रिपोगत्वापात्वाचप्रतिगृह्यच॥कृच्छ्राष्टमाचरेत्॥ज्ञानादज्ञानादैवदहूपपि॥एतदभ्यासेपनुसंवर्तः॥
अंत्यजान्नंयदाभुंक्तेशूद्रोमोहात्कथंचन॥एकंरात्रोबितोभूत्वाहानंदत्वाविशुध्यति॥तदापरिः॥अथकापालिकान्ने॥आ
पसंबः॥कापालिकान्नभोक्तृणांतन्नारीणामिनीतथा॥ज्ञानात्कृच्छ्राष्टमुद्धिद्यंअज्ञानादैवदह्यं॥कृच्छ्राष्टमभ्यासविषयं॥
अथज्ञांतात्वात्ने॥अंगिरः॥अंत्वावसापिनामन्नमस्त्रीयाद्यत्कामतः॥सतुचांद्रापणंकुर्यात्तत्रकृच्छ्रमपिवा॥अत्रकाम
तश्चांद्रापणमकामतस्तत्रकृच्छ्रं॥पनुकृच्छ्रासुदृढौवसिष्टः॥एतदेवचंडालान्नभोजनं॥ततःपुनरुपनवनंतदपिचांद्राय
णसमानविषयं॥विष्णुः॥चंडालान्नंभुक्तात्रिणमुपवसेत्॥सिद्धंभुक्तापरकइति॥तद्वलाद्रोजितविषयं॥पतुमनुसमं
तूं॥चांडालोत्पत्त्ययोगत्वाभुक्ताचप्रतिगृह्यच॥पतत्यज्ञानतोविप्रोज्ञानात्साम्यंतुगच्छतीति॥तत्राज्ञाननोत्पत्ताभ्यासेपा
तित्योक्तेर्दृष्टां॥कामतस्तुचतुर्विंशत्यर्थं॥स्नेहादिभिर्बलाद्रोजितस्यकारितामुभक्तर्मणश्चप्रायश्चित्तमाहापसं

बः॥बलाद्वासीकृतायेतुल्लेखचंडालरसुभिः॥अभुमंकारिताःकर्मगवाहिप्राणिहिंसनं॥उद्धिष्टमार्जनंचैवतथातस्यैवभोजनं॥
एवेष्टुद्धिदुर्हाराणामिषस्यचभक्षणं॥तत्स्त्रीणांचतथासंगंताभिश्चसहभोजनं॥मासोपितोद्विजातौतुमाजापत्यंविशोधनं॥
चांद्रापणंत्वाहितयेःपरकस्त्वद्यवाभवेत्॥चांद्रापणंपरकंचचरेत्संवत्सरेवितः॥संवत्सरेवितःशूद्रोमासाईयावकं
पिबेत्॥मासमात्रोबितःशूद्रःकृच्छ्रादेनशुध्यति॥ऊर्ध्वसंवत्सरेत्कलीप्रायश्चित्तंस्त्रिंशद्विंशतरेवितः॥संवत्सरेद्विजोत्रैः॥संवत्स
रेस्त्रिभिश्चैवतद्वावंसंनिगच्छति॥शूलपाणिस्तु॥संवत्स्रंशुभुर्निश्चतद्वावंसोधिगच्छति॥कासोनविद्यतेतसप्रायश्चित्तैर्दुर्गत
नइति॥अंतेपयाठः॥प्राजापत्यचांद्रापणद्विवांसंवासमाव्रगधादिहिंसायाःप्रातिस्विकंतत्रत्यापश्चित्तमेवाकामतोविहितं
हेयं॥आशौच्यन्नेत्यागलेयः॥प्राणपामशतकृत्वाशुध्यंतेशूद्रस्तकेः॥वैश्येष्विभवेद्विजिद्विंशतिब्राह्मणोदश॥एकाहं
चअहंपंचसप्तप्रातर्भोजनं॥इदमकामतः॥पनुमार्कंडेयः॥भुक्तानुब्राह्मणशौचेचरेत्सांतपर्नद्विजः॥यतुशंखः॥ब्रा
ह्मणस्तथाभुक्ताःशौचेमांसंव्रतीप्रवेत्इति॥तदभ्यासविषयंअत्रसर्वत्रसूतकग्रहणंस्तस्याभ्युपलंक्षणं॥अंति
यः॥सूतकेतुयदाविप्रोब्रह्मचारीविशेषतः॥पिबेत्पानीयमज्ञानात्समस्त्रीयात्परोधदि॥पानीयपानेकुर्वीतपंच

गव्यमत्तलं॥ त्रि एत्रं भोजने प्रोक्तं स एषा स्नानं विधीयते। ब्राह्मे। योगो मघात्रयो रस्यां कुंजरखायं संतकः। भवेन्मघापो संस्थं हो
हं सश्चैव करे स्थिरः॥ सृजके मत्तके वापि यत्नलोः शशिसूर्यपोः॥ छापापो कुंजरसाधु भुक्ता तु नरकं व्रजेत्॥ भुक्ता प्रमदादि
प्रसक्त स हृच्छाशपणं चरेत्॥ एतच्च प्रापश्चित्तं पञ्जातीयस्या शौचिनो न भुक्तं तज्जात्युचितमाशौचं कृत्वा तदंते कार्यं। तथा च
विष्णुः॥ ब्राह्मणादीनामाशौचयः सहृदत्रमश्नाति तस्य तावदाशौचं यावत्तेषां॥ आशौचमपगमे प्रापश्चित्तं कुर्यादिति। ब्राह्मे।
। मत्तौ नमज्जातु एणं च मुसूर्योर्वाकदाचन॥ तथा॥ तद्गृहे नान्नमश्रीयात्प्रवसत्यग्निहोत्रिणि॥ एतेषां तु गृहे भुक्ता हि जश्वाशय
णं चरेदिति॥ अत्रापलं॥ स्नेह्यादीनां पयः पीत्वा पुष्करिणेषां क्रूरे पिबा। जानुदधं शुचि ज्ञेयं अधस्तादशुचि स्मृतं। तन्नोपय
पिबेद्विषः कामतो कामतो पिबा॥ अकामान्न भोजी सार्हो एतं तु कामत इति। तज्जानुदधो नं। अतएव श्वा तातपः॥
अतैरपि कृतं कूपे सेतौ वाष्पादिके पिबा॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च प्रायश्चित्तं न विधत्ते॥ अर्घ्या त्यजभां उज्जले॥ पणशरः।
भां उष्यमं सज्ञानो तु जलं दधि पयः पिबेत्॥ ब्राह्मणः सत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव प्रमादतः। ब्रह्म कूर्चोपवासेन द्विजा एष.
तीनां तु निले॥ पणशरः। भां उष्यमं सज्ञानो तु जलं दधि पयः पिबेत्॥ ब्राह्मणः सत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव प्रमादतः। ब्रह्म ५४

कूर्चोपवासेन द्विजा तीनां तु निष्कृतिः॥ शूद्रस्य चोपवासेन तथा दानेन शक्तिरिति॥ तदकामतः। कामतस्त्वापलं तः। महांधस्ने
ह्यभां उष्योपस्त्वापरिवर्ते द्विजः। हृच्छपादेन शुभ्येत पुनः संस्कारमर्हति॥ शूद्रोदकपाते शतातपः। पदिविप्रः प्रमादेन शूद्र
तोयं पिबेत्सूर्यमित्युपक्रम्य। उपोष्य बिल्वपत्राणां पलाशस्य कुशस्य च॥ एतेषामुदकं पीत्वा तेन शुद्धिमवाप्नुयात्। अ
पवादमाह। जाबालः। न वभां उतुपानीयं शूद्रविट् सृजन्मना॥ पेयं तदपि विमालोपयोदधितयैव च॥ शंखः। घृत
धिपपलकाणां भाकरभां। उष्यितानां मदीष्यति शतातपः॥ घृतं तैलं दधिहीरतयैवैक्कुरासो गुडः। शूद्रभां उष्य
तं तक्रंतथा मधुन दुष्यतीति॥ प्रपादि जलपाने लघुहारीतः। प्रपाजंल सीरघटस्य चैव शीजलं कीशविनिर्गतं च॥ पी
त्वा वणाहेतजलं सवासा उपोषितः शुद्धिमवाप्नुते च। सीरघटः सीरवृक्षनिर्यासाधारपात्रं॥ शौण्यानायसयुक्तापोष
त्रे प्रा॥ एतौ कानलनिसारणापात्रौ। कीशविनिर्गतं कृपादे शर्म पुटकानिः स्नानं एतत्कामतः सहृदश्चापदितु न हो
षइसाहस एव। शौ॥ वर्तके तथा॥ ग्रामप्रपाजंल चैव पीत्वा यत्नन दुष्यति। हृत्ने प्रावर्तके से। चकेः स्नात इति श्रुत्व पा
तिः। यमः। प्रपा मरणपे घटके च कूपे शीणीजलं कीशगता लघापाः। ऋते पिशूद्रं नृपे यमादुराप इतो भूमिगताः पि

वेद्य॥ आपहितरेवजंलभूमिं हृत्पात्रां तरे नो धृतं पेयमित्यर्थः॥ अथ संसर्गदुष्टे॥ विष्णुः॥ मद्यारिकुसुमादींश्च फलकं
रेक्तमूलकान्॥ विष्णुमूत्रद्वयिताम्राश्चरेत्कृच्छ्रं च पादतः॥ संनिहृष्टे धर्मवसात्कृच्छ्रे॥ पशुचिभोजने॥ संनिहृष्टत्वमहा
नसंसर्गः॥ इदं वाज्ञानतः सह द्रुतगो रसानुपलब्धौ च॥ ज्ञानतस्तद्विगुणं॥ अभ्यासे दृष्टिः॥ रसोपलब्धौ तु कामतो व्यासः
संसर्गदुष्टं चान्यत्किपादुष्टं च कामतः॥ भुक्त्वा स्वभावदुष्टं च तत्र कृच्छ्रं समाचरेत्॥ अज्ञानतो रसोपलब्धौ त्वर्थः॥ संव
र्तः॥ किंशकीटावपन्नं च नीलोलाहो॥ पद्यातितां॥ स्नाद्यस्थिचर्मसंस्पृष्टं भुक्त्वा तृपयसे दहरिति॥ शातातपोपि॥ किंशकाटावपन्नं
हृदि रसोपास्य भूषणप्रवेक्षितयतनबलीयश्च सूकरगवाद्या तशुक्लपयुषितदृथापकदेवान्नहृद्विषां भोजने उ
पवासः॥ पंचगव्याशनं चेति एतदुभयप्रापय कामतः॥ यत्तु शंखः॥ दूषितं के शकीटैश्च मार्ज्जारैर्मूषकैस्तथा॥ मरुिका म
षकैश्चैव त्रिव्रंतु ब्रंतं चरेदिति॥ तदनापदिकामतः॥ राजसूरादि संसर्गने तु शंखः॥ अमेध्यपतितचंडालपुल्कसर
जसूलावधूतकुणिकुष्टिकुनसि संस्पृष्टानि भुक्त्वा कृच्छ्रं चरेदिति॥ कुणिर्हस्तविकलः॥ एतत्कामतः॥ अकामतो रम-
र्थः॥ आदिस्य भोजने तुल्यदुविह्वलः॥ शूद्रदृष्टं भुज्वापि संस्पृष्टं प्राश्य भोजनं॥ तत्र कृच्छ्रे राशुध्ये तप्राजापत्येन वा ५५

पुनः॥ शक्त्वा पणकोरातम इति धर्मस्य निश्चयः॥ सत्रैश्चार्दिकेर्दुष्टं गर्हमेः सूकरैस्तथा॥ पादहीनं चरेत्कृच्छ्रं शक्त्वा सर्वं चरेद
जः॥ पाकोत्तरं के शकीटादिपाते तु प्रचेताः॥ अन्नं भोजनकाले तु मरुिका के शदूषितं॥ अन्नं स्पृशे रापः॥ तच्चात्र भस्मना
स्पृशेत्ता तेन सह पक्तुं तुलायं॥ विशुद्धमपि चारुं मरुिकां हृमिजं तुभिः॥ के शरोमनखैर्वपि दूषितपरिवर्जयेदिति॥ हारीतो
क्तैः चंडालादि दृष्टे तु ब्रह्मपुराणे॥ चंडालपतिता मेधैः कुनखैः कुष्टिना तथा॥ ब्रह्मप्रस्तुतिकोदकाकोलेयककुटं विभिः॥
उष्टं वा कीटके शक्तं मृदू मरुकां दुभिः॥ शुद्धमघासहस्रैस्त्रैः प्रदुष्टं मुष्टं मेव चेति॥ कोलेयकश्चा॥ कुटं बीमाणि विशेषतः
संरुद्धैस्त्रैर्विष्टादिस्मारकं॥ गुष्टं पयुषितं॥ एतत्स्पृष्टं भूतगोतु ब्रह्मपुराणे॥ चंडालपतिता मेधैः कुनखैः कुष्टिना तथा॥ उष्टं
कास्तिकास्पृष्टं भुक्त्वा मांसं वने वसेदिति॥ क्लीबादि दृष्टे तु॥ शातातपः॥ क्लीबाभिः शस्यपतिताः॥ सूतिकोदसं नास्तिकैः॥ दृष्टेना
घातं हं न तु तस्य निष्कृतिरस्य तो॥ तदुक्तोपवसे शत्रितत्स्पृष्टं तु चतुर्गुणं॥ उष्ट्रिष्टं द्रुणं प्रोक्तं अभ्यासेष्टगुणं भवेत् इति॥ का
कादिस्पृष्टमपवदति॥ प्रायश्चित्तविकेयमरेव शोणं विवाहे सुयज्ञे शुभकृतैश्च॥ काके अस्पृष्टमन्नं तत्र विवर्जयेत्॥
अन्नं तन्मात्रमुद्रस्य शेषं संस्कारमर्हति॥ घनानां प्रोक्षणं बुद्धिर्वाणमतिपातनात्॥ संस्पर्शश्च भवेद्बुद्धिरपामने धृतस्य

च॥ ह्यगेनमुखसंस्पृष्टशुचिचैवचतद्रवेत्॥ यमः॥ गुडादिद्रव्यसंयुक्तं वर्ज्यं पृथुषितं दधि॥ तथेवयावकादीभिर्मद्यादिरचितान्या
भिः अत्रप्रायश्चित्तं ब्रह्मणो॥ सगुणोन्नविशुद्धं च तथा पृथुषितं दधिदीर्घातक्रमपेयं वनस्पृष्टाहं च फेनवत्॥ प्रमाराद्द्रविते
रोभवनेपह्नवत्रतंचरेत्॥ भुक्त्वा तु हारलवणं त्रिगन्तुवनं वसेत्॥ सगुडं मरिचाक्तं च वर्ज्यं पृथुषितं दधीति मदनः पपाठः॥ अस्या
दिद्रवितान्नाशने॥ ब्रह्मपुराणे॥ अस्यापि दिद्रवितं चान्नं भुजानं क्लृपदाभवेत्॥ स्वात्कार्कमर्चयित्वा तु दधं तं प्राश्य विभुष्यतीति॥
शवद्विषितजलपानेपराशरः॥ कूपेचपतितं दध्नाश्वगालौ चमर्कतः॥ अस्थिचर्मदिपतितं पीत्वा मेध्याश्रयो द्विजः॥ ना
रुतुकुलपंकाकं विद्रुहं खरोष्ट्रकं॥ गावपंसौ प्रतीकं च मायूरं खादुं तथा॥ वैष्णवाग्रमार्हसैहं वा कूपे यदि निमज्जति॥ तडाग
स्याथ दुष्टस्यापातं स्यादुदकं पदि॥ प्रायश्चित्तं भवेत्सूक्तं मेरोके न सर्वशः॥ विप्रः शुद्धे त्रिगन्तेणं हविषस्तु दिनद्वयात्॥
एकाहेतनुवैश्वस्तु श्रोत्रेन केन शुध्यति॥ सुप्रतीको गजः॥ हारीतः॥ क्रिन्नेभिन्ने शवे चैव तत्र स्थं यदि तस्मिन्नेत॥ शुद्धे चो
द्रायणं कुर्यात्प्रहृष्टमथापि वेति॥ तत्कामनोत्पंताभ्यासे॥ कामतोमानुशब्दोपहृतजलपानाभ्यासे वा चोद्रायणं एम.
प्रहृष्टयोः शक्नोत्यवस्था॥ शवद्विषिते स्नानमात्रे पिहारीतः॥ पदिकश्चित्ततः स्नापात्ममार्गेन द्विजोत्तमः उपविश्ववराहाना ५६

रहोत्रेण शुध्यति॥ कामतो द्वैगुणादिकल्प्यं॥ दृढद्विषुः जलाशयेष्वथालेषु स्थालेषु स्थावरेषु महीतले॥ कूपवत्कषिताशु
द्रिर्महत्कनतुद्रमणं॥ वापीकूपतडागेषु द्रवितेषु विशोधनं॥ घटाणां शतमुधत्तपंचगव्यं ततः क्षिपेदिति॥ अंगिरः॥ कू
पे विण्मूत्रसंस्पृष्टपीत्वा तोयं द्विजोत्तमः॥ त्रिगन्तेण विभुष्येत्तु कुंभे सोतपं न स्मृतं॥ अथ गुणकुशाशने॥ तत्र मनुः शुक्लो
निचंकषायोश्च पीत्वा मेध्यानपि द्विजः॥ तावद्भवत्यप्रयतो यावत्तत्र त्रयः॥ शुक्लं॥ कारलपरिवासमात्रेण द्रव्योत्तरसं
सर्गकालपरिवासाभ्यां यावत्तत्र अस्ती भवति॥ अत्राकामतः शेषेषु पवसेरहरिति मनुः कृत्यपवासाः॥ विस्तुरपि॥ पवगोधूम
जं पपो विकारं स्नेहं च कुक्काभवं वर्जयित्वा पृथुषितं प्राश्योपवसेत्॥ कुक्काभवं संप्राप्त्यो जं न विशेषतः॥ कामत
स्तशंखः॥ लोहितान् दृष्टानि पीत्वा न ब्रह्म न प्रमवांसथा॥ केवलानि च शुक्लानि तथा पृथुषितं च यत्॥ ऋजीषपक्वं भुक्त्वा
च त्रिगन्तुव्रती भवेदिति ऋजीषपिष्टपवनं एतद्योमलकादिफलशुक्लं कौजिकादिमतिरेकेण॥ कुंडिको स फलाये
षु ग्रहेषु स्थापिता भवेत्तस्यात्कंकजिकाग्राह्यानेतराः॥ कदाचनेति मिताह्वयं स्मरणात्॥ मनुः॥ दधिप्रसं तु शु
क्तेषु सर्वं च दधिसंभवं॥ यानि चैवाभिष्टूयंते पुष्पमूलफलैः शुभैरिति॥ उधतस्नेहादिषु तु गौतमः॥ उधतस्नेहवि

एषाकमथितप्रभृतीनिचचित्रवीर्योणिनाश्रीयादिभुक्ताप्राकृपंचनखेभ्यः। छर्दनेन्यतप्राशनंवेति। पर्युषितापवादमाह। याज्ञ
बल्क्यः। अन्नं पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंभूतं अस्नेहा अपि गोधूमयवगोरसविक्रियाः। अक्रुतान्नभोजने तु लिखितमाह। यस्य
वाग्मो न क्रियते यस्य चाग्रं न दीपते॥ न तद्रो ज्येष्ठिजातीनां भुक्ता तूपवसेदहः। संवर्तः। अश्लां भोजने भुक्ता भुक्ता वा भिन्नभोजने॥
अहो एत्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुध्यति। भिन्नपवादमाह देवलः। तस्मै राजतमुदणीं शशं खमुक्तिस्फटिकानां भिन्नमभिन्नमि
ति॥ भिन्नभोजनं च कोऽस्य मेव भिन्नकास्येतु यो रनीपांनघांस्त्वात्वा जपेद्विजः। गायत्र्यसहस्रं तु एकभक्तुल्लराशुचिरिति वौधा
पनोक्तेः। एतच्च ज्ञानतः। अज्ञानतस्तु पराशरः। भिन्नभांडे तु भुंजानो ह्यज्ञानेन द्विजोत्तमः। सुवर्णेदकं संस्पृष्टं घृतं प्रास्पृष्टि
शुध्यति॥ मिताह्वयं स्मृतं तरे। वगर्ह्यं च त्र्यपत्रे बुकुंभीतिं दुकपत्रयोः। कोविदारकरं देवेषु भुक्ता चांशपरां चरेत्। पलाश
पत्रपत्रेषु गृहभुक्तेर्द्वं चरेत्। वानप्रस्थो यतिश्चैवलभते चांशकं फलं॥ पलाशो वल्ली पलाश इति स्मृत्यर्थसारे हेमाद्रौ
च॥ अथ कालदुष्टाशने॥ ब्रह्मपुराणे। सूतके मृतके वा पित्रस्योः श्वेदसूर्ययोः। द्वापायां कुंजरस्याथ भुक्ता तु नरका
जनेत्। भुक्ता प्रमादद्विप्लवसम्पक्वांशपरां चरेत्॥ बद्धिशमते चंद्रसूर्यग्रहे भुक्ता प्राजापत्येन शुध्यतीति। तदकामतः

। इहं नारदीये॥ अर्कद्विपर्वणौ च चतुर्दश्यष्टमीदिवा। एकादश्यामहोरात्रं भुक्ता चांशपरां चरेत्। ग्रहणसंनिहितनि
षिद्धकाले अज्ञानतो भोजने तु चंद्रसूर्यग्रहं मरुत्पथद्विशमते तस्मिन्नेव दिने भुक्ता विणेत्रे रीव शुध्यतीति। प्रायश्चित्तवि
वेके संवर्तः॥ अपोशानमरुत्वा तु यो भुंक्ते नापदि द्विजः भुंजानस्तु पदवृषाद्याप्य अशतं जपेत्॥ अशतमष्टोत्तरशतं॥
सरेव॥ अनाचांतः पिवेद्य - भक्ष्येहापि किंचन॥ गायत्र्यसहस्रं तु जपेत्कृत्वा विमुध्यति। लघुहारीतः। विनायकोपवातेन
भुंक्ते च ब्राह्मणे पदि स्नानं कृत्वा जपंचैव उपवासेन शुध्यति। ब्रह्मपुराणे। तेन सूत्रपुरीषाणां उत्सर्गश्चेत्प्रमादतः। तदा रीतुप्र
कर्तव्या तेन शुद्धिर्न द्रव्यभिः। पश्चादचम्य तु जले जप्यमघमर्षणं। एतद्नगीर्ताग्रासे॥ सहजिगीर्ताग्रासे तु। आपलं बः।
भुजानस्य तु विप्रस्य कदाचित्त्वदते गुहं॥ उच्छिष्टमशुचितं च प्रायश्चित्तं कथं भवेत् आदौ कृत्वा तु वै शोचंततः पश्चादुप
स्येत्। अहो एत्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुध्यति॥ यनुशानतयः॥ सूत्रोच्चारसमुत्सर्गमोहादुक्तेष्वपि बेट्। त्रिरात्रं
तकुर्वीत इति शानतपो ब्रवादि तत्तद्रूपो ग्राहाशने॥ आपलं बः। सूत्रोच्चारं सह कृत्वा अहं त्वं शोचनात्मनः॥ मोहा
दुक्ता विणेत्रं तु यवा न्यीत्वा विमुध्यतीति सूत्रपदं पुरीषादेरुपलक्षणं। शानतपः। अथ भोजनकाले चेदशुचिर्भवति द्वि

एप्र.
५८

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पहारविषयत्वं वा ॥ कतुरत्रस्वर्गिदृशि तीर्थभ्रमणं चाशीत्यधिकशतयोजनगमनं द्रष्टव्यं ॥ यत्पापसंबन्धः संप्रकृत्य सु
 रिपीत्वापुनस्तत्संश्रुत्वा चतुर्थकालमितभोजनाश्रयोभ्युपेयः ॥ सवनानुकल्पस्यानासनाभ्यां दिहरं तएतेस्त्रिभिर्वर्षैः
 पापानुदंतीति ॥ पदं गिरा ॥ महापातकसंश्रुतावर्षैः श्रुयन्ति तत्रिभिरिति तदुभयपदापहारोत्तरमेवानुतापेन स्वाभिनेम
 त्पर्वयति तद्विषयतिमाचः ॥ अन्येतुस्तवर्णचतुर्थीशापहारविषयत्वाद्गुः वस्तुतः सगुणविप्रस्पतिगुणविप्रस्तामीक
 स्तुवर्णपहारविषयत्वेयुक्तं ॥ तथा च भविष्यविप्रसगुणवान्निमोगुणस्यापहृत्य च ॥ चतुर्थकाले भुजानस्त्रिभिर्वर्षै
 र्मयो हतीति ॥ विषयांतरमशुक्तं तत्रैव ॥ पदाचनिर्गुणः स्वामाह त्रियो वैश्वर्यवच ॥ हत्वा च बाह्यो वीरश्चापसंबन्धमाषितो
 तत्रैव ॥ हत्विप्रसगुणायुस्तत्त्वाविप्रस्पतिगुणः ॥ चतुर्थकाले भुजानस्त्रिभिर्वर्षैर्मयो हतीति ॥ इदं च वाक्यद्वयं ॥ न्यू
 नाधिकपरिमाणविषयत्वाद्दिविरुद्धं ॥ यत्तुमुंमंतुः ॥ स्तवर्णस्तेपीमासंसादिआद्यसहस्रमाज्याहुतीर्मुकुपात्यसह
 त्रिरात्रमुपवासस्तत्तुष्टेराचष्टोभवतीति ॥ यच्चापसंबन्धः ॥ स्तेपीत्वा सुगं पीत्वा संबन्धं चरेदिति तत्स्तवर्णद्वादशा
 गपहारविषयं ॥ यत्तुस्तुमंतुः ॥ स्तवर्णस्तेपीद्वादशराशो वायुभक्तः शोभनतीति ॥ तन्मानसापहारविषयमिति माचः ॥

निष्कलकायिकप्रवृत्तिविषयत्वं तु सम्प्रकृतितात्पर्यात् ॥ इदं मनसि योपध्यात्वा प्रणवपूर्वात्मा तीर्जनसाजपेत् ॥ व्याहृत्य प्रा
 णयामंत्रिणं चरेत् ॥ प्रवृत्तौ कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरेदिति बाह्याभिलष्य ॥ षड्विंशन्तते ॥ यवमात्रेस्तवर्णसमायश्च तैर्दिन
 द्वयं सुवर्णकललं होकमद्यत्तद्विजोत्तमः ॥ कुर्यात्सोतपनं कृच्छ्रं तस्यापस्यापनुत्तये ॥ अंपहृत्य सुवर्णसमासमात्रं द्विजाध
 मः ॥ मोक्षपादकारः स्त्रिभिर्मासैर्मयो हतीति ॥ वर्णस्यापहारो वत्सरं वा वकी भवेत् ॥ ऊर्ध्वप्राणं तिकं ज्ञेयमथवा ब्रह्म ब्र
 तं ॥ वत्सरमिति ॥ सुवर्णपरिमाणद्वादशांशमाषाधिकहेमविषयं ॥ प्राणं तिकं तु ज्ञानपूर्वकापहारविषयं ॥ अज्ञानतस्तद्वा
 दशां विप्रस्यायनुभवदेवः ॥ विमंतुसकलं देवंपादो न क्षत्रियो ह्येतैः ॥ वैश्वेध्याद्दशैव लक्षद्विजातिषु शस्यत इति वि
 स्तुक्तं ॥ क्षत्रियार्यैः पादपादहानिरिति ॥ तदयुक्तं ॥ द्विविधं स्तेयं बलादथ भेन क्रियमाणं साहसार्थमेकपरंच चौर्यं त
 नाद्योपादोनादिबाधकेन चतुर्विधं साहसविषयेण पर्वणास्त्राणां नाभिसंगिरसोक्तस्यैव द्वैगुणस्याप्याप्यत्वात् ॥
 द्वितीयेपि विप्रस्वामिकसुवर्णसदेव ब्राह्मणार्जुनविज्ञेयं द्रव्यमुत्तममिति ॥ नारदेनोत्तमद्रव्यतोक्ते तत्र चरुं
 भूपत्वाहयागेषु ब्राह्मणसंस्थास्त्रिपदेन विप्रस्वामिकगोवधे दंडगौरवादिदुष्योतिक्रमे दंडभूयस्त्वमिति वचना

प्रा.मा.
६०

छात्राणि च विद्याहीना प्रायश्चित्ताधिक्यमेवोचितं ननु पादपादसूत्रमिति। कामतः सुवर्णलेये तु याज्ञवल्क्यः। ब्राह्मणः
स्वर्णहारी तु एते मूलमर्पयेत्। स्वर्णमर्पयित्वा पर्यलेन ह तो मुक्ती यथाशुचिः। मुक्तः प्रहृतो पि जावन्न त्वप्रहृत एवेत्यर्थः। अ
श्वेन स्त्री एतेति गौतमेनाप्रहारेण होशेषोक्तेः ततो मुसलमाय कुद्रोहं यातुं स्वर्णं परिजीवितस्तेन हतस्ते
पाद्विमुच्यत इति संवर्त्तन्ते। एतेन स्तेनो व्याणां वहुनां मृत्ति संभावनायां प्रहृतो पि जावन्न शुद्ध इति मांधवोक्ति
रिति रपाह्मणानां भावाच्च। भविष्येः। महत्पुरुते पुत्रतया लोचरुते गुरुः॥ इत इव विशेषा द्वैतामिनस्तत्करस्य च॥
प्रयोजनविशेषाच्च विशेषादेशकालयोः॥ अनुबंधविशेषाच्च प्रायश्चित्तं विकल्पेत्। तत्रैवायं धस्यापहृतं इदं तत्
सैव विनिर्दिशेत्। प्रायश्चित्तं ततः कुर्यादैवं शुद्धिमाप्नुयात्॥ विष्णुः। इत्थेवापहृतं इदं धनिकस्यापुपायतः। प्रायश्चित्
तं ततः कुर्यात्कल्मषस्यापनुत्तये॥ अत्र विशेषमाह मनुः। चरेत्सीतपनं रुद्धं तन्निर्यात्मा मनुष्यं पश्यति॥ तत्तद्व्यंनिपा
त्यत्वा मिने दत्तां शुद्धये प्रायश्चित्तोपगतार्थमित्यर्थः। अत एव भविष्येः॥ तन्निर्यायेति वाक्यं तु प्रवर्तितमनीषिणः।
तत्पूर्वंचैव योग्यस्य सूचकं नात्र संशयः॥ तत्पूर्वंप्रातिस्विकप्रायश्चित्तात्पूर्वयोग्यस्येति भावप्रधानो निर्देशः। यो

प्रा.मा.
६०

ग्यत्वस्येत्यर्थः केचित्तु सुवर्णपरिमाणा इमे चो रितं धनं स्वाभिनेदत्वा स्वशुद्धये सां तपनं रुद्धं कुर्यादिति मानवीयार्थः। तत्तद्व्यं
न सुवर्णमिति। पूर्वततो नूनं न्योग्यस्य शुद्धेः कारकमिति तु भविष्यस्यार्थ इत्यात्माहुः। सुवर्णलेये तु एकादशांशं धनं चो रितं
तधनं स्वाभिनेदेयं। तथा च मिता चरणं॥ लेये ब्रह्मस्वरूपस्य सुवर्णदेः कृते पुनः। स्वाभिनेपहृतं इदं हतोत्वेकादशांशं धनं॥
गुणसंशुद्धिमावायततः श्लाघयण इयं॥ संवसरेण दातव्यं निपुणं शुद्धि मिच्छता॥ अभावे कोचनस्य स्यात्तमेतच्च नुर्गु
णं॥ चरेद्यत्मा निःसंगः पूर्णवर्षं चतुष्टयं॥ समाप्रेकोचनं गच्छरजतं वापि वाक्ति तः देयमन्नं हि जायेभ्यः शुभं पापोप
शान्तय इति॥ गुणसंशुद्धिरात्मशुद्धिः। चांशयणत्रयमिति। यवमध्याहीनित्रीणि चांशयणनिवत्सामभ्यसेदित्यर्थः इह
च शेषप्रायश्चित्तादिकं सवेधाद्यापादितं सुवर्णसादृश्येतां सौ न भवति। सुवर्णत्वज्ञाति समकायाभावात्॥ अथ सुव
र्णलेयसंशुद्धिः॥ मनुः। निक्षेपस्यापहरणं न एव रजतस्य चाभूत्तत्त्वमणीनी चरुत्वा लेयसंस्मृतं। स्मृतं तरे॥ पुरुषा
णं कुलीनानां नारीणां च विशेषतः। मृत्यानां चैव रत्नानां हरणं वधमर्हति॥ याज्ञवल्क्यः। अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुहर
णं तथा॥ निक्षेपस्य च सर्वस्य सुवर्णलेयसंमितं। मनुष्यग्रहणे नैव सिद्धे स्त्रीपदं वदयादित्यर्थः॥ विष्णुः। ब्राह्मणभूहर

एतन्मूल्यमिति॥ अत्र यदस्मिन्मुक्तं॥ परिभाषायां॥ अल्पमूल्यरत्नाहोतुचतुर्विंशतिप्रते॥ रत्नानां हरणो विप्रश्चरे बांशपणत्र
 पमिति॥ मनुष्यामलिमुक्ताप्रवालोनां तोयस्पर्जनस्य च॥ अप-कासोपलानां च द्वादशाष्टं कणत्रता॥ स एव मनुष्याणां तु हरणो
 स्त्रीणीहेत्रगहस्पच॥ वापीकूपतडणां भुविश्चांशपणं स्मृतमिति॥ मनुष्यो हासः॥ स्त्री हाही॥ स्मृतं तरे॥ रूढं कृत्वा द्विजो
 मोहाहरेच्छाशयणव्रतं॥ गद्योणदृशकादूर्ध्वपाशानां द्विगुणं भवेत्॥ आसहलाच्च त्रिगुणं ऊर्ध्वं मविधि स्मृत इति॥ गद्योणो
 गुर्जरदेशे प्रसिद्धः॥ रत्नतात्राय-कां स्पमनुष्यापहारेष्वपि प्रायश्चित्ते पञ्च नियमेव मूल्ये यत्ताज्ञेया॥ मनुः॥ धासो न धन
 चोर्याणि कृत्वा कामाद्विजोत्तमः॥ सजातीयगृहादेव कृच्छ्रादेन विमुध्यतीति॥ स्मृतं तरे॥ अष्टापद्यं लेपकिल्विषं शूद्रस्य
 द्विगुणोत्तरेणीतरेवामिति॥ किल्विषं दंडः॥ स शूद्रस्यापक्रियमाणस्याष्टगुणः॥ विदुः सत्रविप्रानां तु षोडशो द्वात्रिं
 शच्चतुषष्टिगुण इति॥ अंत एव मनुः॥ अष्टापद्यं हि शूद्रस्य लेये भवति किल्विषं षोडशैव तु वैशासदात्रिंशत् त्रियस्य च॥
 ब्राह्मणस्य चतुःषष्टि पूर्णं वापि शतं भवेत्॥ शोकः॥ तथा धनस्यापहारे मणीनां रजतस्य च॥ धास्यापहारे चैव कुर्यात्संभ
 त्संज्ञतमिति॥ इदं च दृशकुं भधाम्येतन्मूल्ये च धनादावपहृतं ज्ञेयं॥ धाम्यं दृशभ्यः कुंभे मोहरो भधिके वध इति मनु

नैः॥कुंभमाहकात्यायनः॥द्वाद्वाणभवेत्वासीकुंभोपिद्वाणवशातिरिति॥द्वाणस्तुपलंचकुडवःप्रस्थआठकीद्वाणएवच॥
धासमानेषुविज्ञेयः॥कमिशोमीचतुर्गुणइत्येवंक्रमात्तज्ञेयः॥यन्तुजाबालः॥पक्वान्नमौषधंतेलंशय्यावासउपानहो॥की
स्यास्तान्नीसंवाअर्द्धकृद्वाइमेवच॥उदकेफलमूलेषुपुष्पपूणिषुगंधिषु॥मद्दोउमधुमांशेषुसंतोष्यत्वामिनंततः॥
पापनिवेद्यविशेषः॥आयश्चित्तेनयुज्यतेइति॥कृद्वाइपादमितर्थः॥तदधिकपरिमाणगुडादिविषयं॥जाबालः॥मणिमुक्ता
प्रवालानांताम्रसरजस्यच॥अयःकांस्योपलानीचद्वादशाहंकणान्नतेति॥द्वादशगुणप्रायश्चित्तदर्शनात्तन्मूल्याद्वादश
गुणमूत्यमणिमुक्ताद्यपहारइहं॥यन्नुविष्णुः॥रजताम्रगोभूमिकन्यानीसहस्ररौचाद्यायणमिति॥तत्किंचिदधिकवि
षयं॥प्रतुः॥कार्पासकीटजीर्णानीदिशफकशफस्यच॥पक्षिगंधौषधानांचरज्याश्चैवव्यहंपयइति॥कीटजाः
पद्मादयः॥देवइत्यापहारेषुमृतुः॥देवद्विद्व्यहर्ता॥स्फुनिमग्नो॥घर्मर्माणमावर्तयेदिति॥अन्नसंवत्सरप्रक्रमा
त्तावत्कालीनावृत्तिज्ञेया॥लेयप्रसंगाद्द्विज्जिह्वेद्राप्रयश्चित्तमाहणंखः॥पस्यपसतुवर्णस्यद्विज्जिह्वेद्रं समाचरेत्॥तस्य
तस्यवधेभोक्तव्यास्तणानुमतेचरेदिति॥एतच्चवृत्त्यहंभूम्यपहारेज्ञेयं॥अन्नचापहारवायुस्यबलात्तज्ज्ञानपूर्वपरिखा

दानवाचित्वात्ममाह तदिति शास्त्रार्थपरिज्ञानपरं अत्रोभयत्रवधनिमित्तकप्रायश्चित्तातिदेशात्पादो न॥ तच्च कामेकामो
क्तस्य अत्र कामेत्वकामोक्तस्येति॥ स्तेपापवाहमाह शीखः॥ अस्तेपमग्रयेकाष्टमलेयंचतुर्णांवे कन्याहरणमस्तेययो
हरत्यनर्हं कृतमिति कन्याहरणं हंसविवाहपरं॥ मनुरपि॥ द्विजो धृगः हीणवृत्तिर्द्वाविचूक्षेचमूलके॥ आह दानः पर
होत्रान्नरुदं दानमुमर्हति॥ तथा॥ चणकग्रीहिगोधूमयवानां मुद्रमाख्योः॥ अनिविद्वैर्हीतव्यो मुष्टिरेकः पथिस्थितैः॥
तथैव सन्नमेभक्तेभक्तानिषडनम्रना॥ अश्रुलनविधानेन हर्षहीनकर्मण इति॥ इति भट्टनालकंठकृतप्रायश्चित्तं प्रा
यश्चित्तानि॥ ॥ अथागम्यागमनप्रायश्चित्तानि॥ ॥ तत्र गुरुतत्प्ये शंखः॥ ॥ अधःशायी जटाधारिणी मूलफलाशनः॥ ए
ककालंसमचैवर्वेत्तुदाह शो गते रुक्मलेपाक्षरायश्च ब्रह्मागुरुतत्प्यगः॥ ब्रतेनैकेन शुभं प्रतिमहापातकिनस्त्विम इति॥
गुरुतत्प्यगो गुरुभार्यागामी गुरुः पिता॥ अतएव संवर्तः॥ पितृराएन्माहृत्य मातृवर्जं वरधमः॥ भगिनीच निजोगत्वा
निष्कृतिर्न विधीयत इति॥ निष्कृतिव्रजरूपा मरणरूपा तस्येव पितृभार्या तु विज्ञाय मातृवर्जन एव धमः॥ जनना वाप्य एम-
विज्ञाय नामृतः शुद्धिमाप्नुयात्॥ इति षड्विंशन्मतात्॥ अत्र जननी गमनं न महापातकं॥ किं त्विति पातकं॥ मातृगम

एम-
६२

नंदुहितगमनं तु बागमनमित्यतिपातकानीति विद्वक्तेः॥ मातृदुहितभगिनी तु बागमनमत्यतिपातकानीति भवदेवीये॥
दृढहातेति क्तेश्च॥ एतेन गुरुश्रावणनेतिकर्मधारयेणाजननी गमनं महापापमिति भवदेवोक्तिरपाह्ला॥ यदुल्लपा
णिः॥ आचार्यकृपितायेष्टोभ्राताचैवमहीपतिः॥ मातुलः श्वशुरस्त्रातामातामहपितामहो॥ वर्णः श्रेष्ठः पितृव्यश्वपुंसेतेषु
रवो मता इति देवलोक्तेः॥ आचार्यश्रेष्ठो गुरुणामिति गौतमोक्तेः॥ त्रयः पुरुषस्स गुरोर्भवंति मातापिता आचार्यश्चेति विद्व
क्तेः॥ आचार्याद्विपत्ती गमनमपि महापापमित्याह॥ तन्न॥ आचार्यपत्नीसुतांगदंक्तगुरुतत्प्यग इति आचार्यादिपत्नीषु ग
ुरुतत्प्यातिदेशविधात्॥ न चातिदेशो हीनवर्णपत्नीपरोमानाभावात्॥ देवलादि वचंसि च्चाचार्यादीनां पूज्यत्वपरिणामः॥ क
थं च गुरोश्चालीकनिर्बंध इत्यत्र गुरुपदं केवलपितृपरमत्रत्वाच्चापीदिपरमिति विरुद्धं मूलभागे वचः अद्वयं॥ प्रा
यश्चित्तं ज्ञातमाहं णि॥ महाव्रतं चरेद्वापि दद्यात्सर्वसमेव वेति॥ अभिचरितायां सवर्णाणां पात्ररिसकृदमने तु मो
गी॥ चंद्रापरां वात्री न्मासान्भसन्वेदसंहितामिति गमनेत्यत्रो- तायेव प्रायश्चित्तानि द्विगुणानि॥ गमने यद्दत्तं प्रो
क्तं गमनेति द्विगुणं भवेदित्युक्तं नो वाक्यात् गमनाहतावपि प्रायश्चित्तावृत्तिः॥ कापतो जनन्यतिरिक्तगुरुभार्यागमने

तुयाहवल्कः॥ तत्रैयः शयनेसाईआपस्यायोषिताहपेत॥ तत्रैरापीरहाहत्तमेमनुरपि॥ स्वयं वाशिअट्टषण्णवुत्तुत्वाधायचंजलो॥
नैऋतीदिशमातातिचेरानिपातादजिह्मगइति॥ आतिष्ठेत्तगळेत्॥ निपातोमरणं॥ अयमेवचंदेडः॥ आसामस्यतमागद्धन्
गुरुतत्पगड्यते॥ शिअसोत्कर्तनात्रनान्योदंशविधीयतइतिदेवलोक्तेः॥ जनन्यामकामतोपिगमनेएतदेवमरणंप्राप
श्चित्तद्वयं बोध्यं॥ जनन्याकामतस्तवसिष्टः॥ निष्कालकोष्टताक्तोगेमपाग्निनापादप्रभत्यात्मानमवराहयेदिति॥ अ
भ्यासेगर्भेत्पत्तौचेरेमेवान्यानुक्तेः॥ एतानिचप्रायश्चित्तायोरसपुत्रस्यैव॥ दत्तकारानामूनं कल्पमितिनिबंधकृतः
॥ जनन्याकामतः प्रदत्तसरेतः॥ हेकार्दवीडिदृष्टौदादृष्टां॥ अकामतः षडष्टं तत्पत्न्याकामतः षडष्टं॥ अकाम
तस्तदर्थमतिकल्प्य॥ शूद्रस्यविभागमनेतुप्रचेताः॥ शूद्रस्यब्राह्मणीमोहाद्व्यतः शुद्धिमिद्वत॥ शूरीमेवव्रतंदेयं
मातायसाद्धितससेति॥ गुरुसभुक्ताह्वपिसाधारणस्त्रीषुगमनेगुरुतत्पदोषोनास्तीत्याह॥ व्याघ्रपारः॥ जात्युक्तंपार
दार्थ्यचकन्याद्वरणमेवच॥ साधारणस्त्रियोनास्तिगुरुतत्पत्वमेवचेतिसाधारणस्त्रीवेष्या॥ ॥ अथभगिन्यादिगमने॥ ॥ एम.
मनुः॥ रेतसकः कुमारेषुसुयोनिध्वंयजास्तच॥ मरुतुः पुत्रसचस्त्रीषुगुरुतत्पसमंविदुरिति॥ हयोनिर्भगिनी॥ कुमा ६३

एउत्तमजातीयाकन्या॥ सकामाहनुले॥ मासुनरोषत्वन्यथादमः॥ दूषणेतुकरदेउत्तमायांवधस्तथेति॥ तत्रैवदंडविरो
धोक्तेः॥ याहवल्कः॥ सखिभार्याकुमारेषुसुयोनिध्वंयजास्तच॥ सगोत्रास्तुतस्त्रीषुगुरुतत्पसमंस्मृतमिति॥ अस्यावसा
पिनआह॥ मध्यमंगिणः॥ चंडालः स्वपचः सतासुतोवैदेहकलया॥ मागधायोगवौचेवसप्तैतैत्यावसापिनइति॥ चं
डालाहानाहयाहवल्कः॥ ब्राह्मणीहृत्रिपास्तुतोवैष्णवेदेहकलया॥ शूद्राज्जातस्तुचंडालः सर्वधर्मबहिष्कृतः॥ हृत्रि
पामागधंवैष्णवाशूद्राहसुतारमेवच॥ शूद्रादयोगवंवैष्णवाजनयामासवैस्तमिति॥ विष्णुः पितृव्यमातामहमातुल
पत्न्यभिगमनं गुरुदारागमनसमं पितृसुत्तमातृसुत्तमं श्रीत्रियञ्चत्विगुपाध्यायमिअपत्यभिगमनं चेति॥ अत्र
साम्यातिदेशादं प्रायश्चित्तंमित्युक्तंपरिभाषायां॥ याहवल्कः॥ पितुः स्वसारं मातुलानीस्तुवामपि॥ मातुः सपत्नी
भगिनीआचार्यतनयोतथा॥ आचार्यपत्नीससुतीगळेस्तुगुरुतत्पगइति॥ मातुसपत्नीहीनवर्णा॥ समोत्तमवर्णीग
मनसगुरुतत्पलोक्तेः॥ नारदः॥ मातामातृसुताश्चशूद्रमातुलानीपितृसुसापितृव्यसविशिष्यस्त्रीभगिनीतत्सखीसु
षाडुहिताचार्यभार्याचसगोत्रात्रारणगत॥ एहीप्रव्रजितासाध्वीधन्त्रीवर्णेत्तमाचयाआसामस्यतमागद्धन्गुरुतत्प

गउच्यत इति। एही अभिविक्तं त्रिपयली। त्रिपयंतरपत्न्या लघुमायश्चित्तस्य वक्ष्यमाणत्वात्। मातृग्रहं दृष्टं तार्थं॥
अत्र तादृश्यातिरेकोतिरेक्षमानप्रापश्चित्तपादोऽनंभवतीति बुद्ध्यादिपरिभाषापामेव॥ तत्राकाशमत्तस्तीत्। मातृग्रहो
दृष्टं तादृश्यात्। एकरात्रादूर्ध्वमसंभवा सविषयं। अत्रैव कामतोत्पत्ताभ्यासे तु दृष्टमनेः। रेतःसिक्ताकुमारीषु स्वयं निक्षेप
जासुच। सपिंडालपुल्कसानी तु भुक्तागता च यो वि तं कृत्वा चरेत्तज्ज्ञानाद्ज्ञानाद्देवद्वयमिति॥ इहमेव च कुमारीगमने पितृ
य॥ दृष्टमया जवल्कलघने कवचनोपात्तत्वेन तु लघुधर्मत्वात्। बहूनामेकधर्माणामेकस्यापि यउच्यते॥ सर्वथा तद्देवत्वामेक
रूपाहिते स्मृता इति विज्ञाने श्रवणद्वयः॥ अकाशमत्त एकरात्राभ्यासे तु त्रैवार्षिकं॥ तथा च मनुः। यत्करोत्येकरात्रेण वृषली सेना
दिजः। तद्देवभुजपंक्तिं त्रिभिर्वर्षेभ्यो हनीति। वृषली चात्र चंडालीति अपरार्कमिताक्षराकल्पतरु भवदेवी पादिसु॥
तथा च मिताक्षरायां। स्मृतं तर्। चंडाला बंधकी वेत्तारजस्याया च कन्यका॥ ऊढाया च सगोत्रास्या वृषत्यः पंचकीर्तिता इति
॥ श्रीतीति श्रुलपाणिः॥ स्मृतं तर्वाक्यं॥ त्वनाकर्म्मिति मेने। अत्र चैकरात्रेणेत्यं तस्यो गवाचिन्यास्तृतीययाभ्यासो वगम्यते॥ एष-
काशमत्त एकरात्राभ्यासे तु द्विगुणं॥ माधवीये। व्याघ्रः। आश्रितस्यापि विदुष आहितीने श्रयेषितः॥ आचार्यस्य चराश्च ६४

भार्य्यप्रव्रजिता तथा। धात्रीपुत्रीचपौत्रीचसरं दीमातुलये वचपितुः सखी तथा गता गुरुतत्पत्रतं चरेत्। एकरात्रादूर्ध्वका
मतोत्पत्ताभ्यासपरिदं॥ अस्मिन्नेव विषये॥ मनुः। चंडालां त्यक्षिपो दृष्ट्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च। पतस्य ज्ञानतो विप्रोऽज्ञाना
त्साम्यं तु गच्छतीति। अत्राज्ञानात्तर्वाहं॥ ज्ञानतो मरणं॥ जनस्यं। च भगिन्यां च स्वसुतायां तथैव च। सुभार्या गमनं चैव विज्ञेय
मतिपातकं॥ अतिपातकिनः स्त्वेते प्रविशेयुर्दुताशनं॥ न तस्यानिष्टं तिले वा विद्यते हि कथंचने तिकात्यायनोक्तेः। दृ
हद्वारी तोपि। मातृदुहित भगिनी सुखागमनास्यतिपातकानि सद्यो म्नि प्रवेशेति पातकिनामिति। यन्तु संवर्तः। मातरं यादिग
छेत्तु स्वसुखां पुरुषाधमः। न तस्य निष्कृतिं विद्यात्स्वकां दुहितं तथेति। आह भार्या नमने संवर्तः। पितृभार्या गमने
आह भार्या गमे तथा। गुरुतत्पत्रतं कुर्यान्त्यानि कृतिरुच्यते इति॥ एतच्च कामं तो बडुकालाभ्यासविषयं॥ कामतत्क
मरणोत्तिकमेव॥ यन्तु॥ याजवल्क्यः। अनियुक्ते आह जयंगलं श्रावणं च रेदिहि। तद्सर्वं अमि चरिन् आह ज्ञेया
विषयमिति। कनिष्ठभ्रातुभार्या गमने चतुर्विंशति मते। आतु श्रैव कनिष्ठस्य भार्या गत्वा तु कामतः। रुद्रद्वयं सातपथं
प्रकुर्वीताथ वापि वेत्। आचार्य भार्या गमने ज्ञानूकस्यः॥ आचार्यदेहभाषा सुगुरुतत्पत्रतं चरेत्। आदिपरादुपाध्या

राम.
६५

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

तत्प्रमनेपित्प्रमनेतथा॥ एतात्त्वकामतोगत्वादिजः श्रद्धायागं चरेत्संवर्तः॥ असतीमातुलानीचस्वसारचायमावृजो॥ ए
तादिजस्त्रिपोगत्वातप्रकृष्टं समाचरेत्॥ इत्याद्यनेकस्मृतिवचनातिबंधसंनिकर्षविप्रकर्षपितृयायोजनीयानि॥ वर्याणी
त्यनुवृत्तौ॥ गीतमः॥ हे परादरेत्रीणि श्रोत्रियस्य इत्यलाभे चोत्सर्गे यथास्थानं वागमयेदिति॥ तथाप्युद्धृतं धनं तदुत्पद्यं॥ तदा
यं तत्रैव वाप्रत्यर्पणीयमित्यर्थः॥ वार्षिकप्राकृतत्रयमुक्तास एव॥ उपयातकेषु चैवमिति॥ यमः देवर्षे परमार्थास्तु त्रीणि श्रो
त्रियपत्नी स्थितिः॥ तत्रेयं व्यवस्था॥ क्रतुकाले कामतो ज्ञातिमात्रब्राह्मणीगमने वार्षिकं॥ तत्रैवगुणविशेषशालिनां देवर्षे॥
तादृश्या एव श्रोत्रियभायी यागमने त्रीणि वर्याणीति॥ अथ वा श्रोत्रियगुणवद्ब्राह्मणहृत्त्रियादिभार्याविषयत्वेनेतानि॥
व्यवस्थापनीयानि॥ अतएव शंखः वेद्यायामवकीर्णः संवत्सरं ब्रह्मचर्यं त्रिषवर्णं वानुतिष्ठेत्॥ हृत्त्रियायां देवर्षे त्री
णि ब्राह्मणं वैश्वावहृद्वापामिति॥ वेद्यावद्धेति ब्राह्मणः परितृणीतायां॥ शूद्रपरितृणीतायां तु ब्राह्मणसिकमेव॥ शूल
पाणिस्तु स ह्युद्गात्रैश्वावहृत्॥ असंख्यं श्रुत्यां तु ब्राह्मणसिकमित्याहुते न हृत्त्रियस्यापि हृत्त्रियागमने हि वार्षिकमेव॥ तदा
हमज्ञापतिः विप्रो नृपसभायां यत्करोमिह समागमे॥ तदेव हृत्त्रियस्यापि कुर्वीदत्रैव संगम इति॥ एवं हृत्त्रियस्य वैश्वा

दिस्त्रीषुकमेण वार्षिकं ब्राह्मणसिकं च एवं वैश्वास्यापि वैश्वा शूद्रो वार्षिकं ब्राह्मणसिकं॥ शूद्रस्य शूद्रां ब्राह्मणसिकमेव॥
अनुपभुक्तागमने॥ आप्रसंबः॥ सबर्णीया मन्त्र्यशूरीयां सकृत्संनिपाते पारः॥ पतये वमभ्यासे पारः॥ पारश्चतुर्थे सर्वमिति॥
अनुपभुक्तायामेकस्मिं श्रोत्रियपत्न्यागमने पारह्ये वार्षिकी॥ तादृश्यां द्वितीयायां मंडलं॥ तृतीयायां नवाहं॥ चतुर्थ्यां द्वाद
शाहं॥ अत्र न्यशूरीयामित्युक्तेरेकस्यामेव चतुरभ्यासेनेह मापश्चित्तं किंतु पारपारान्नूनं कल्पमिति शूलपाणि विज्ञाने श्र
ए॥ व्यामंचरित हृत्त्रियां वैश्वागमने स एव॥ हृत्त्रियां वाद्यवैश्वा वागबेद्यः काममोहितः॥ तस्य स्तीतपनं कृत्तुं भवेत्तस्याप
मोचकं॥ तत्सवर्णीनुलोमविषयं॥ यत्तु स एव॥ विप्रामस्वजनांगत्वाभाजापत्यं समाचरेदिति तद्व्यामंचरित ब्राह्मणी विष
ये ब्राह्मणस्य॥ यत्तु वशिष्टः॥ ब्राह्मणश्चैवार्धकं ब्राह्मणहारानभिगच्छेत्ति हृत्त्रिधर्मकर्मणाः कृच्छ्रो निवृत्तकर्मणोति
कच्छुरिति॥ अमेहा अज्ञानं॥ निवृत्तधर्मकर्मस्मोहारानि सन्धयः॥ ब्राह्मणस्यैव रिणो प्रापश्चित्तमाहपमः॥ ब्राह्मणो
ब्राह्मणीगत्वादिने दद्यान्मगाजिनं॥ हृत्त्रियायां धनुर्दद्याद्वैश्वायामायासीशिल्पं॥ शूद्रांगत्वात्तद्याविमडदकुंभं दिना
तये॥ त्रिणेत्रो योषितः स्नात्वा दद्यात्संमार्जनीतयेति॥ अत्र त्रिणेत्रो योषितः॥ स्नात्वेति प्रत्येकसंबध्यते॥ एव संबंधकी

प्रा. प्रा. ६७

विषयमित्यने॥स्वैरिणीप्रायश्चित्तान्नरमाहनुः॥चांखलिवितौ॥स्वैरिणीपृथग्यामवकीर्णः॥सचैलस्नातउरकुंभं ब्राह्मणपद्याद्वैश्यायांचतुर्थकालाहारे ब्राह्मणभोजनयेत्॥तृत्रियापात्रिणत्रोषोषितोयवाटकंदद्याद्ब्राह्मणोअहमुपोषितोद्यतपात्रंदद्यादितिकल्पतरुकारस्तुप्रकीर्णोस्वैवमस्तत्त्रास्तिवाक्यशेषपपाठ॥प्रकीर्णोकेनचिद्वरुडा॥अस्तत्त्रात्ववरुडा॥तदेवंद्विविधस्वैरिणीगमनेष्येतदेव॥प्रायश्चित्तमित्यर्थः॥शूलपाणिस्तुस्वैरिणीपृथग्यामवकीर्णइतिपठित्वाप्रसूतइत्यनेनस्वैरिणीमपत्योत्पादनेष्येनदेवप्रायश्चित्तमित्याह॥तन्न॥तादृशपाठस्य कल्पतरुप्रभृतिदृष्टत्वाद्भुक्त्वाद्नेद्विगुणप्रायश्चित्तस्यवस्यमाणत्वाच्च॥बंधकीगमनेतुषड्विंशमते॥ब्राह्मणीबंधकीगत्वाकिंचिद्द्याद्विज्ञापये॥एतन्नांचधनुर्दद्याद्वैश्यांगत्वातुचैलकं॥शूद्रांगत्वातुवैविप्रउरकुंभंद्विज्ञातये॥द्विसोषोषितोवास्यादद्याद्विज्ञापभोजनमिति॥किंचिदष्टमुस्यात्मकंधान्यं॥अष्टमुष्टिभवेत्किंचिद्विद्विस्मृतेः॥प्रायश्चित्तान्नरमाहप्रचेताः॥बंधकीगमनेउपसृष्टश्चप्राणापामंकुपात्॥ब्राह्मणबंधकीगत्वाकमंडलुंदद्यात्तत्रिपर्वणधकीमापुधंवैश्याबंधकीमतोदमिति॥अत्रविशुवर्णत्रयोपादानात्प्रथमंशूद्रबंधकीपरं॥स्वैरिणीबंधकील

अ. ६७

सृणमुक्तंस्मृत्यंतरे॥चतुर्थेस्वैरिणीप्रोक्तापंचमेबंधकीमतेति॥महाभारतेषि॥अतःपरस्वैरिणीस्यात्वंचमेबंधकीतथेति यत्तुमनुः॥शूद्राशयनमारोच्यब्राह्मणोयातधोगतिं॥जनयित्वासुतंतस्यो ब्राह्मणयादेवहीयतइति॥तत्पापगौरयं॥एता निचप्रायश्चित्तानिगर्भानुत्पत्तिविषयाणि॥तदुत्पत्तौतुषड्विंशोषेयत्वापश्चित्तमुक्तंनदेवतंत्रद्विगुणंकर्तव्यं॥तथाचोशना॥गमनेतुव्रतंयस्याद्भुक्त्वाद्द्विगुणंचरेदिति॥आपस्तंबः॥चांडालमेदश्चपचकपालव्रतवारिणी॥अकामतस्त्रियंगत्वा परकव्रतमाचरेत्कामतस्तुप्रसूतोवातस्तमोनात्रंशपः॥सएवपुत्रस्यलसंगर्भोभूत्वाभिज्ञापतइति॥कामतःप्रसूतोवेति॥यथाकामतौद्विगुणमुक्तं॥तथागर्भेपीत्यर्थः॥चतुर्विंशतिमतेतु॥जातिभेदेनगर्भेप्रायश्चित्तविशेषउक्तः॥ब्राह्मणीगमनेऋद्धं गर्भेसांतपनंस्मृतं॥एतागर्भपरकस्याद्विद्धंमहाधिकं॥शूद्रगर्भेद्विजःकुर्यात्तद्व्याशयरास्मृतं॥गर्भमारोस्यगुरुतस्यव्रतंचरेदिति॥तत्रैव॥दृष्टव्यामभिज्ञातस्तुत्रीणिबध्वाणिचतुर्थकालसमयेनक्तंभुंजीतेति॥एतच्चकामतोत्पत्ताभ्यासेनगर्भोत्पत्तौ॥अभिज्ञातःउत्पत्तिवर्गः॥यत्तुहारीतः॥ब्राह्मणीपृथग्यामवकीर्णत्वाअहंभवेतिस्मृतकी॥अथासंगर्भमाधने ब्राह्मणदेवहीयतइति॥तथा॥ब्राह्मणीपृथग्यामवकीर्णत्वासद्योगत्वेदधोगतिं॥अथा

संगममाधनेयतत्प्राप्नुनसंशयः इति। तदेतानि पापगौरवव्याख्यानपरणि। कएवः प्रसूतोयत्नवेस्थायां भै सुभुक्तिपते इत्य
॥ शतं सहस्रमभ्यस्य गायत्री मे द्रुतामिति। अत्र केवन्ती रजकी चैव वश्यावापिगतो नरः। प्राजापत्यविधानेन कुरुंहे ऐकेन
शुध्यतीति। शतातपवाको वेस्थासमभिव्याहृतकैवर्मादिषु गर्भेत्यादेयी रमेव प्रायश्चित्तमिति। प्रातिलोम्यववापे
तु शीखः। प्रातिलोम्येवधः प्रसो नार्याः कर्णादिकर्तनमिति। वधः प्रायश्चित्तं दंडश्च॥ नार्याः कर्णादिकर्तः नंतु यथोक्तप्रा
यश्चित्तमनिच्छंत्वाः वधे प्रकारविशेषमाहवसिष्ठः॥ मूडश्चैव सलीमभिच्छेदी रणेर्वैद्ययित्वा मूडमनो प्राप्ते ब्राह्मणाः
शिरसि वपने कारयित्वा सर्पिषाभ्यस्य नग्नां खरमाद्येष्महापथमनुसंब्राजयेत्तथाभवतीति विज्ञापते॥ वैश्यश्चैव
सलीमभियच्छेत्लोहितदूर्ध्वं वपित्वा वैश्यमनो प्राप्ते ब्राह्मणाः शिरसि वपने कारयित्वा सर्पिषाभ्यस्य नग्नां गोरखर
माद्येष्महापथमनुसंब्राजयेत्तथाभवतीति विज्ञापते। राज्ञश्चैव सलीमभिगच्छेत्खरपत्रेर्वैद्ययित्वा क्षत्रियमनो प्रा
प्ते ब्राह्मणाः शिरसि वपने कारयित्वा सर्पिषाभ्यस्य नग्नां खरमाद्येष्महापथमनुसंब्राजयेत्तथाभवतीति विज्ञापते। ए
वं वैश्यो राज्ञ्यापो मूडश्च राज्ञ्यवैश्ययोरिति॥ महापथव्रजनं दंडः। रमाद्येष्महापथमनुसंब्राजयेत्तथाभवतीति

रव

विज्ञायते। एवं वैश्यो राज्ञ्यापो मूडश्च राज्ञ्यवैश्ययोरिति॥ महापथव्रजनं दंडः॥ प्रायश्चित्तं च॥ एतत्त्वोक्तेरिति मि
तात्तपो॥ अपराद्धे तु प्रताप्रायश्चित्तयोपेति व्याख्यातं॥ एतच्च काप्रतोकाप्रतत्क मूडस्मरणावेकलिकचतुर्वि
शत्यर्धं द्वादशाष्टं॥ मूडस्ते वक्षत्रिषा वैश्यपो नववार्षिकवक्षत्रिषा वैश्यो॥ यथाष्टद्वयचेताः मूडस्ते ब्राह्मणीमो
हकृत्तः शुद्धिमिच्छतः॥ पूर्णमेतद्भूतं देयं मातापस्माद्वित्तस्य सा॥ पादहर्मात्यवर्णासुगच्छतः सार्ववर्षिकं॥ प्रायश्चि
त्तमिदं देयं अगम्यागमने क्रमात्। एतद्दिशवैश्वस्याज्ञानतो विप्रागमने नववर्षं॥ क्षत्रियस्य तु षड्वर्षं॥ एवमेव शूद्रपा
णिरपि। पशुप्राधवापे संवर्तः॥ कथं चिद्ब्राह्मणीगच्छेत्क्षत्रियो वैश्य एव वा॥ गोमूत्रपावका हारे मासे नैकेन शुध्यतीति
तदत्यंतममिचरितमाप्तमनो गमने ज्ञेयं॥ मिताक्षरायां तृत्तराईत्वाद्यश्लोका ईमेव। कुरुंहे सांतपनं वास्यात्प्रायश्चि
त्तं विष्णुद्वय इति। रजस्वलागमने प्रायश्चित्तामाहयोगी। त्रिगुणं तेष्टं प्राप्स्यगत्वोदकादिशुध्यति। त्रिगुणोपवासी तद्
त्यर्थः॥ इदमकाप्रतः स कुरुमने शतातपः। रजस्वलागमने सप्तत्रयमिति॥ यन्नुवसिष्ठः। रजस्वलायवापे शुक्लम
यभंदद्यात्कृष्णपिंगलमिति यदप्यापसंबः। उदकां पदिगच्छेत्तु ब्राह्मणो मर्माहितः। प्राजापत्येन शुध्येत्तु ब्राह्मण

नोचभोजनादिति। तदकामतोभ्यासेकामतः॥ सकृद्गमनेच॥ कामतोत्यंतानवर्द्धिनाभ्यासेतुशंखः॥ पादंतुश्रद्धहत्यायासु
रक्षागमनेतथेति। कामतोभ्यासमात्रे तु सर्वर्तः॥ रजस्वलांतुयोगद्वयमिणीपतितांतथा॥ तस्य पापसमुध्यर्थमिति
कृच्छ्रविशोधनमिति। दिनभेदात्मापश्चित्तविशेषश्चतुर्विंशतिमते। रजस्वलांतुयोगद्वये एकंतु समाचरेत्। सो
तपनं द्वितीये क्रिप्राजापत्यं परेहनीति। सांतपनोमहासांतपनइति मदनपारिजाते॥ यन्त्रमाधवीये। शांतातपः अनु
दकमूत्रपुरीषकरणेश्वपाकसत्रोसचैल्लानंमहाभ्यासुतिहोमश्चरजस्वलागमनेचैतदेवेति तदकामतप्रवृत्तस्यै
तः सेकार्वाङ्मिद्वैतौ बोध्यां। कामतत्वेतदेवद्विगुणं॥ पञ्चविंशतुना॥ खरुः सखाः सगोत्रायाः उत्तमवर्णीयारजस्वला
पाः शरणागतापाः मन्त्रजितापानि क्षिप्रयागमनमित्येतामनुपातकानीत्यनेन रजस्वलागमने अनुपातकमाश्चि
तमुक्तं तच्छोत्रियपत्नामेव परपत्नौ तं तानवर्द्धिनाभ्यासविषयं॥ एतानि च रजस्वलांतर्वपत्पादिगमनप्रायश्चित्ता
नित्वपत्न्यामेव। परपत्नौ तुतादृश्यां पारस्यं प्रायश्चित्तेर्विजातीयैः समुच्चीयेते॥ साजायेतुअधिकेन नूनं स्पष्ट एम.
संगसिद्धिः। साम्येतु तत्रमिति॥ एवंविधावादिगमनेष्वियोज्यं॥ तत्रप्रायश्चित्तंचतुर्विंशन्मते॥ विधवागमनेह ६९

३३

कृमहोत्रसमन्वितं॥ उतस्यागमने कृच्छ्रं सपादंतु समाचरेत्॥ अथांत्यजागनप्रायश्चित्तं॥ आपत्तेवः रजकश्चर्म
कारश्चनटोबुहउएवच॥ केवर्तमेदंस्त्रिणांश्चसत्रैतेत्वेत्यजाः स्मृताः॥ दृहत्संवर्तः रजकव्याधशैलूषवेणचर्मो
पजीविनी॥ एतास्त्रिणांश्चोत्तराद्यमिति। आपत्तेवः स्नेहीनटीचर्मकारिरजकीबुहडीतथा॥ ए
तासुगमनं कृत्वाचरेत्तथाद्यमिति॥ इदंचविषयकामतः सकृद्गमने॥ त्रिविधादेस्तपादपादहीनंकल्प्यं॥
संवर्तः रजकव्याधशैलूषवेणचर्मोपजीविनीस्त्रिणांश्चोत्तराद्यमिति॥ इदंचविषयकामतः सकृद्गमने॥ त्रिविधादेस्तपादपादहीनंकल्प्यं॥
त्रैवाहापत्तेवः चंडालमेदंश्चपचकपालव्रतचारिणां। अकामतस्त्रियोगत्वापएकव्रतमाचरेदिति॥ यन्त्रशाना॥
पालिकान्नभोक्तृणांतन्नारीगाभिनांतथा॥ ज्ञानात्कृच्छ्रमुद्दिष्टं अज्ञानाद्वैवद्वयं॥ तत्कामतोभ्यासे॥ यन्त्रशाना
तातपः केवर्तैरजकीचैववेणचर्मोपजीविनां॥ प्राजापत्यविधानेन कृच्छ्रेणेकेनमुध्यतीति। तच्छूद्रपरं॥ अस्त्रि
नेवविषयेद्विस्त्रिगमनाभ्यासेहा रितः। केवर्तैध्वजिनीचैवयार्श्चन्याअंत्यसंमवाः। कामेनस्तवसन्धिप्रसता
न्येवं समाचरेव। दौमासौभैरवस्येणदौमासौपवयावकैः॥ दौमासौपंचगयेनवयमासाश्चरितव्रतः॥ एवं

शुद्धिमवाप्नोति प्रायश्चित्तानुरोधत इति। ये त्वया वसापि न श्रद्धां डालादयस्तेषां हि गमने गुरु प्रायश्चित्तमुक्तं गुरु तस्यातिरे-
शः॥ एतासां च राजकाद्येत्यजस्त्रीणां मध्ये परदेकस्याववाये प्रायश्चित्तमुक्तं। तत्सदृशत्वात्सर्वकामवति। तथा चोशना॥
बहूनामेकधर्माणां एकस्यापि पशुमनोसर्वेषां तद्भवेत्कार्यमेकरूपा हि ते स्मृता इति। एतास्मृगर्भेत्येतौ तु विशेष उक्त-
उशानसा॥ चाडालो गर्भमाणेषु गुरु तत्पत्रतं चरेत् इति। एतच्च त्रतातिरेशान्नबाधं तच्चो कामतः कामतः पुनरपस्तं ब-
। अंत्यजापां प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते॥ निर्वासनं कृतं कस्य तस्य कार्यमसंशयमिति। अथ स्त्रीणां यमिचारे
प्रायश्चित्तं॥ मनुः॥ घृत्युसः परदारे सुतचैनां चारपेद्रुतमिति। एतच्च वाचनिकातिरेशान्नारो नमि तिकेचित्॥ पूर्ण-
मेव युक्तं॥ तथा च दृहस्यतिः। यत्सः परदारे सुसमाने सुविधीयते॥ यमिचारे यमिर्न स्त्रीतरशेषं समापये-
दिति। सामाने स्त्रियनुलोमानां भित्तु पल्लवत्तणं॥ तच्च प्रातिलोम्यववाप्याहृत्य र्थं तत्र गुरु प्रायश्चित्तोक्तेः॥ भ-
र्तुः सः॥ अव्यवस्थितकल्पनात्तस्या यौवेति। ततश्च सवर्णानुलोम्यववाये स्त्रीपुंसयोरेतर्पिकं तुल्यं प्रायश्चि एम-
तं॥ तस्य क्वचिदपवादस्तथा च संवर्तः॥ बलात्प्रमथ्य भुक्ता चेदस्य मानेन चेतसा। प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात्ततसाः ७०

पावनं परमिति। परशरोपि। सकृद्भुक्ता च पानाणेनेच्छंतीयापकर्मभिः॥ प्राजापत्येन शुद्धेतत्तु प्रसवणेन वेति। दृहस्यतिरेपि
अनिच्छंतीति पाभुक्तागुप्तांतां कारयेद्दृहे॥ मलिनांगीमधः शर्मापिं डमात्रोपजीविनी। कारयेत्ति स्मृतिं कृच्छ्रपराकं वा समाग-
ता। हीनवर्णे पशुक्तापात्यावध्यापिवा॥ भवेदिति। समं समानजातीयं। अत्र सकृदुपगमे कृच्छ्रः क्षिरभासे परकः॥ अ-
भासे तु चोडापरां तदा होशना॥ यमिचारिणी भार्या कुचैलपिं डगुप्ता निहृता भिक्षां चोडापरां परकं प्राजापत्यं वा कार-
येदिति। मनुः॥ साचेत्युनः प्रदुष्येत्तु सदृशेनोपयंत्रिता॥ कृच्छ्रं। चोडापरी चैव तरासाः पापमोहनमिति। इदं चाकामतः।
कामतस्तु द्विगुणं॥ पशुः कृष्यष्टंगः॥ बलेन कामिता नारी सवरोनिकथं चन॥ प्रायश्चित्तं त्रिशत्रं वै तस्याः शुद्ध्यर्थमादिशे-
दिति॥ तद्रेतः सेकात्माद्विदृष्टौ दृष्ट्यं॥ परशरोपि। बंदिरादेण पाभुक्ता हत्वा बद्धा बलाद्गुप्तात्॥ कृत्वा सोतपनं कृच्छ्रं
शुद्धेत्याशरोद्वीत्। इक्ष्वा प्रहृतौ तस्याः पुं नुल्यमेव प्रापश्चित्तं॥ तदा हतुः शंखलिखितौ। इक्ष्वा यमिचारिणी पर-
दारे सुपुंसो विहितं तां चारयेदिति। अंगिरः॥ व्रतं यच्चोदितं प्रसाप्यति तस्त्री निवेवणात्। तच्चापिकारयेन्मूढोपतिता सेवना-
न्वियमिति। आसेवनादिति पदद्वयं॥ तच्च कामतः॥ अकामतत्वात्संवर्तः॥ ब्राह्मणकामाद्रुद्धे वै कृत्रियं वै रपमे

ववागोमूत्रणवकैर्मासातर्धाच्चविश्रुध्यति। ब्राह्मणाः शूद्रसंपर्के कथंचित्समुपागते॥ चोदपणेन शुद्धिः स्यात्तत्तस्याः
पावनं स्मृतमिति। शूले पाणिस्त्वन्तं नीदियमेतदिति मासादिति वैश्वेदेव त्रिपेत्तुमिति। षड्विंशन्मतेपि॥ ब्राह्मणी हवि
सवैश्वसेवायामतिरुद्धं रुद्ध्यातिरुद्धौचरेत्। हविष्योपितो ब्राह्मण एतन्मवैश्वसेवायां रुद्धाईमाजापत्यमतिरुद्धं
च॥ वैश्वपोषितो ब्राह्मण एतन्मवैश्वसेवायां रुद्धपाईरुद्धाईमाजापत्यं च। शूद्रायाः शूद्रसेवनेमाजापत्यं॥ ब्राह्मण
एतन्मसेवापात्तहोरात्रं रुद्धाईमिति। दृढमचेताः। विप्रश्चूदेणसंयुक्ता नचेत्तस्मात्प्रसूयते। प्रायश्चित्तस्मृतं तस्या
रुद्धं चोदपणं त्रयं॥ चोदपणे देहं रुद्धं विप्रपावैश्वसंगमे॥ रुद्धं चोदपणे स्यात्तातस्याः त्रिपसंगमे॥ त्रिपाशू
द्रसंपर्के रुद्धं चोदपणीदपं। चोदपणं सरुद्धं चरेद्वैश्वेन संगता॥ शूद्रं गत्वाचरेद्वैश्वरुद्धं चोदपणोत्तरं॥ आनुलो
मेतकुर्वीतरुद्धपादावपि तमिति। नचेत्तस्मात्प्रसूयेत इति सर्वत्र संबध्यते॥ ब्राह्मण हविष्यविश्रांभायाः शूदेणसं
गताः। अप्रजाता विश्रुध्यंति प्रायश्चित्तेन नेतरे इति वसिष्ठोक्तेः। पादावपि तं पारहाम्या॥ शूद्राः शूद्रगमनेपत्नाप
श्चित्तं तत्तद्विद्वत्याविप्रगमने पादाईविपादानं भवति। एवं वैश्वयां यद्वैश्वगमनं उक्तं तत्तद्विद्वत्त्रिपविप्रगमने पादो

नमर्द्धच भवति। हविष्याय त्रिपयगमने तद्विप्रगमने पादो नमित्यर्थः। गर्भोत्पत्तौ तु चतुर्विंशन्मते विप्रगर्भे परका स्यात्त्रिप
स्य तथैव॥ ऐतद्वच परकं च वैश्वस्या कामकारतः॥ शूद्रगर्भे भवेत्स्नानचोदालीजायते यतः॥ गर्भस्त्वावेधातुरीये श्वरे चोदप
णत्रयं॥ एतच्चाकामकारत इति। विशेषण एका मतः कामतः पुनः परकादि द्विगुणं कुर्यात्। गर्भस्त्वावति शूद्रगर्भस्त्वावे
यदा तु संपूर्ण शूद्रगर्भस्य प्रसवस्य प्रायश्चित्ताभाव एव॥ अप्रजाता विश्रुध्यंति प्रायश्चित्तेन नेतरे इति वसिष्ठोक्तेः। यदा
त्वाहितगर्भे वयमिचरति तदा गर्भात शंकाया प्रसवोत्तरकालमेव प्रायश्चित्तं कार्यं॥ तदुक्तं मिताह्वराणां स्मृत्यंतरे॥ अ
तर्वलीतुयानां ऐसमेनोक्तप्रकाशिता। प्रायश्चित्तं न कुर्यात्स्वापावद्भोजननिःसृतः॥ जातैर्गर्भे तं कुर्यात्स्वान्मासं तु
पावकं॥ नगर्भे दोषस्तत्रास्ति संस्कार्यः स यथाविधिरिति। अयजगमने पिह्नीणां प्रायश्चित्तमुक्तं। स्मृत्यंतरे॥ चंडालं पुल्कसं स्त्रे
श्वपाकं यनितं तथा। ब्राह्मणकामतो गत्वा चोदपणं चतुष्टयं॥ तथा। राजकम्याधं त्रैलूखवेण च मेपि जीविनाः। ब्राह्मणेनाय
रागव्येका माद्वैदवदपमिति। परशरः॥ चंडालेन नृसंपर्कं पदिगच्छेत्कथंचन॥ स शिखं वपनं कुर्यात्तं पुंजापाद्यावकोदने॥ त्रिप
त्रमुपवासः सादेकरात्रं जले वसेत्। आत्मना संमितं कूपे गोमयोदककर्म दमे तत्र स्थित्वा निराहारं शिष्टं ततः शिषेत् शंख

पुष्पोलतामूलं पत्रं वा कुसुमफलं ह्यारं सुवर्णं संपिञ्चं काष्ठयित्वा ततः पिबेत् ॥ एकं भक्तं चरेत् यश्चाद्यावत्पुष्पवती भवेत् वहिस्ता
वच्च निवसेयौ बद्धरिति तं कृतं ॥ प्रायश्चित्तेन तत्पश्चात् कुर्याद्वा स एव भोजनं ॥ गोद्वयं दक्षिणं दद्यात्पुष्टौ स्वापं भुवो ब्रवीदिति ॥ एतच्च
ज्ञानविषयं कामतः सकृद्रूपमने तु ऋष्यशृंगः ॥ संपृक्ता स्यादथोत्प्रेषा कृत्वा हंसमावरेदिति ॥ कामतोत्पत्तं संपक्वं दृशनाः ॥
अथ जनेन तु संपक्वं भोजने मेथुने कृतं ॥ प्रविशेत्सं प्रदीप्ते न्यौ मृत्युना साविश्रुध्यतीति ॥ यत्तु शाता तपः ॥ श्लेष्मेनाभिगता शू
रा अकामा वा कथं च न ॥ कृत्वा त्रयं प्रकुर्वीत ज्ञानेन तु द्विगुणं भवेदिति ॥ अत्र च श्लेष्मग्रहणं मेकवाक्योपात्तानां चंडालानां म
थुपलक्षणं ॥ बटूनामेकधर्माणामित्युक्तं नो वाक्यात् ॥ यदपि सर्वतः ॥ चाडालं पुष्कसं मेच्छंश्च पार्कवति तं तथा ॥ एतागत्वा
स्थियः श्लेष्माः कुपुंश्चांशयणमिति तदकामतो प्रवृत्तस्य रेतः सेकात् प्राड-निवृत्तौ द्रष्टव्यं ॥ आहितगर्भायाश्चाडालादिभ्य
वायेत् ऋष्यशृंगः ॥ अंतर्वत्नी तु पुवतिः संपृक्को चांत्यो निना ॥ प्रायश्चित्तेन सकुर्याद्यावद्भोजनीनेत्यतिः न प्रचार्य
हे कुपीत्रचांगेषु प्रसाधनं ॥ न शयीत समं भर्तृनवाबाहुं जीतवां धवैः प्रायश्चित्तेन गते गर्भे विधिं कृत्वा छिकं चरेत् ॥ हि
रण्यमथ वा धेनुं दद्याद्दिप्रायदक्षिणमिति मानसिकवाचिकव्यभिचारयोः प्रायश्चित्तमाह वसिष्ठः मनसा भर्तुरभिचारे जि

ज्ञायावकं हीरो दनं बाहुं ज्ञाना अधः शपित ऊर्ध्वं त्रिणेत्रादसु निमगनायाः सावित्र्या चतुर्भिरष्टशतैः शिरोभिर्जुहुयात् प्रता
भवतीति विज्ञातं ॥ वाकावधे एतदेव मासं चरित्वा ऊर्ध्वमासदसु निमगनायाः सावित्र्या चतुर्भिरष्टशतैः शिरोभिर्जुहुयादिति अ
ष्टाधिकं शतं प्रष्टशतं तैः श्वतुर्भिः शिरोभिः सिरसीत्यर्थः ॥ इदं च मानसिकव्यभिचारे प्रायश्चित्तेन जो दर्शनाद्वर्क्यवहार्य
त्वसिद्धये ॥ जो दर्शनेन तु सति तनैव मुद्दिः तथा च मतुः मत्तौ वैः शोधने रोधं न वेगेन शुभ्रतिरजसा स्त्री मनो दुष्टा स त्या
सेन द्विजोत्तमति अंत्यजादिभ्यवायेतु पराशरः ॥ हीनवर्णो यमुक्ताया संख्यावधाद्वा भवेदिति ॥ अंकनपक्षे त्याग एव च
तत्संस्तु परित्याग्या शिष्यगामुहगा च पापतिद्धी च विशेषेणानुं गितोपगता च येति वसिष्ठोक्तेः मुं गितः प्रतिजोमतः ॥
अत्र च विशेषविधानात् ॥ परित्यागो गृहान्निर्वसनमेव ॥ अत्यत्र तु विप्रदुष्टां स्त्रिपं भर्तृनिरुध्यादेकवे श्मनीति म
नूक्तो निरोधः पात्रवत्त्वोपि हताधिकां मलिनोपि दुमात्रोपजीविनी परिभूता मधः शयी वा स येद्यभिचारिणी
मिति ॥ अत्र च वासतं वैराग्ययजमार्थमेवायत्तु चतुर्विंशत्यते ॥ स्त्रीणां नालिपरित्यागो ब्रह्मत्यादिति विविता तत्रापि गृह
मध्ये तु प्रायश्चित्तानि कारयेत् ॥ परित्यक्त्वा चरेत्पापं बद्धत्वा चिकिंचन ॥ तत्पापं शतधा भूत्वा बांधवाननुगच्छतीति ॥

राम.
७३

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

उपहोमः गर्भयोगोत्तरं तु संमासि च त्वत्पञ्चाहोम इत्यपराह अत्र पशोरसंभवे च हरि निविज्ञाने श्वरः श्रोत्रियस्य पशुरश्रोत्रि
यस्य च हरि ति माधवः अयं चा मावासायां कार्यः तथा च ते त्रिरीयश्रुतिः यो ब्रह्मचर्यं वकिरेद्मावासायां एवामग्निं प्र
णीयोपसमाधायेत्यादि एतच्च कामत एवाकमतोरेतस्येकमिति निमित्तवाक्ये मन्त्रैः अत्र शक्तस्तथा प्रोक्ता हि तस्य वा
योगीश्वरैः कौगर्भयोग एव शक्तस्तु मन्त्रयोगादिकं तपसोः समुच्चयः स्मृत्यंतरे ॥ गर्भं व्रत समुच्चयमेवाह गोतमः
गर्भे नावकीर्ण निर्जीते च तुष्ययेयजेत ॥ तस्माज्जिनमूर्ध्वं बालं परिधाय लोहितपात्रः सपगृहान्मैतृं वरेत्कर्म च कृ
णः संवत्सरेण शुद्धेदिति ॥ इदं च वार्षिकं व्रतमश्रोत्रिय विप्रपत्न्यां श्रोत्रिय वैश्यपत्न्यां च यत्तु शंखलिखितौ गुप्ता
यां वैश्वापा मन्त्रकीर्णः संवत्सरे त्रिषणमनुतिष्ठेत् तत्र त्रिपायां देवर्षे ब्राह्मणां त्रीणि वर्षाणीति तद्ब्राह्मणी द्वित्रिप
पोः श्रोत्रियभार्यये रिवाकीरणे ज्ञेयं यत्तु पैमीनसिः अवकीर्णगर्भाजि नैव सेत्संवत्सरे प्राजापत्यं चरेदिति त
स्मात्पशून्मायी विप्रयं स्वे रिणादिभिरवकिरेत्तत्वाह तुः शंखलिखितौ स्वे रिणां दृषत्पामवकीर्णः स चैलस्मात् एत
त उदकुंभं दद्याद्ब्राह्मणां वैश्वापां चतुर्थकालाहो एव ब्राह्मणान्मोजयेत् पवसंभारं च गोप्से दद्यात् तत्र त्रिपायां त्रि

एत ०
७४

एवमुपोषि तो घृतपात्रं दद्यात् ब्राह्मणां षडुत्रमुपोषि तो गां दद्यात् गोश्ववकीर्णः प्राजापत्यं चरेत् ॥ अंडापा मवकीर्णः पला
लभारं सीषमायकं वदद्यादिति कल्प तरे हारैतः तस्मत्स्त्रीष्ववकीर्णी निरुत्सा एव च तुष्यये गर्भं पशुमालभेत् ॥ भूतौ पशु
पुरेडाश्रयसा मवदानैः प्रचर्य प्राकुल्लिष्ट कृत आश्रयस्य नु होतिका मावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि कामका मापस्वाहा का
मावपं नोऽस्म्यवयं नोऽस्मि कामका मायस्वाहा कामाभिदृधोऽस्म्यभिदृधोऽस्मि कामका मापस्वाहा कामाभिदुग्धोऽस्म्यभिदुग्धो
स्मि कामका मायस्वाहा समासि च नु मरुतः समिं दूः संवृहस्पतिः समा यमग्निं सिं नु यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति तां ब्रवीर्ध्ववा
लां परिधाय मन्मयं पात्रमादाय स प्रागर्भैतृं चरेत् तत्सकर्म परिकीर्तयन्नयोर्दशमासे पूतो भवतीति ब्रवीर्ध्वं चर्म विशेष
माह बौधायनः यो ब्रह्मचारी स्त्रियमुपेतो वकीर्णी गर्भं पशुमालभेत् तनैर्ऋतः पशुपुरेडाशोरक्षोरेव तोयमरेव तो
वाशि आत्मा शित्रमस्त्वदनां श्वरं तीति विज्ञायते ॥ अथावकीर्णमावासायामनिमुपसमाधाया सप्तकूपरितीर्य
दार्ढ्वमिमीं परिचेष्टां कृत्वा देवा ऊतीजु होतिका मावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि कामका मापस्वाहा कामायाभिदुग्धोऽस्म्य
भिदुग्धोऽस्मि कामका मापस्वाहा इति कुत्वातिर्यगसि ममि मंत्रं ये तस्मां त्विति परि वेष्टे तिकर्तव्यता एव अथ ब्रह्मचर्य

ब्रतमवकिरेत्मासंवाप्तीयात्त्रियंवेयेयात्सर्वस्त्रिष्वतएगारेप्तिमुपसमाधायसिपरिलीर्यप्रायश्चित्तायाद्गुतीनुहोतिका
मेनहृतं कामः कएभिकामायैवेदं सर्वानयोगकारयतितस्मैस्वाहामनसाहंमन्युतएवेदं सर्वयंकारयतितस्मैस्वाहाजपा
प्रभृतिषिद्धयाधेनुवरप्रदानात्॥ अपरेणमिहृह्माजिनेनप्राचीनय्यीवेणोन्नएलोन्नामादित्यवसतित्युष्टापांजघनादा
त्मानमपहृष्यतीरेगत्वात्वाचम्यभिमंत्र्यवर्लिगाभिर्वाहणीभिर्हिरण्यवर्णाभिः पावमानीभिरितिमाज्जमित्वांतर्जलग
तोद्यमर्धेनषोडशप्राणायामान्धारयित्वातीर्षवासः पीडयित्वायद्वौतवासः परिधायाचम्यप्रसिद्धमादित्योपस्थानं कृ
त्वा आचार्यस्वग्रहानितिजपापदेनजपाहोमाः॥ प्रभृतिनात्रिभूतानामधिपतिरित्यादिसाध्याहोमाः॥ अमोत्रपाहोमाद्दे
नुवरप्रदानांतमत्रकुर्यादित्यर्थः॥ अपरेणमिमपिपश्चिमभागेवसतीत्यस्थानेराजावतिशेषः॥ युष्टायामितिउषः
कालेजघनात्कृह्माजिनजवनप्रदेशात्मानमपहृष्यतिः सार्थेत्यर्थः॥ शंखलिवित्तौ॥ सप्तपञ्चणवकीर्येभैहामि
कार्येकुर्वन्मघः कामादुत्सरेतिसोम्यत्रसप्तपञ्चप्रायश्चित्तंमहाभ्याहृतिभिर्जुहुयात्॥ अष्टविंशिकाभिः संवत्सरंवा
भक्तंचरेचनुर्थकालेमिंतभुग्वापत्रीवासवत्सएनुगांजपेदिति॥ महाभ्याहृतिहोमोत्रलघत्वाद्देहाग्निकार्पाकरणो॥

संवत्सरंचेत्यादितामितभुगित्यादितामितभुगित्यादिनाचप्रायश्चित्तद्वयमुक्तं॥ तत्पूर्वोक्तसंवत्सरव्रतस
मानविययं॥ वत्सएनुगांवत्सरपर्यंतमित्यर्थः॥ स्वप्नेरेतसउत्सर्गमनुविहृस्वप्नेतिसिक्त्वाब्रह्मचारिद्विजः॥ शुक्रमकालः
स्वा-र्कमर्चयित्वात्रिःपुनर्मांसित्वचंजपेत्॥ दिवास्वप्नेउत्सर्गबलादुत्सर्गचनेः क्रतयागमात्रं एतदेवरेतसउत्सर्गदिवास्व
प्नेवेतिवसिष्ठेनयागमागमात्रातिरेकात्॥ कृच्छ्रचोदायणाद्व्रतांतरेष्वतिदृष्टव्रतसंचयैरेतस्केदनेपीदमेवव्रतांतरेषुचे
वमितिनेनैवातिदृष्टत्वात्॥ इदमेवचहीहृत्तस्यापिबानप्रस्थपत्नोरपिरेतः स्केदनेआहशोडित्यः॥ बानप्रस्थोयतिश्चै
वखंडनेस्तिकाग्रनः॥ एकत्रयसंपुक्रमवकीर्णिव्रतंचरेत्॥ इदंचब्रह्मचर्यातिरेकोऽवकीर्णिव्रतंत्युहत्वात्परस्त्री
गमनएव॥ कश्चपः॥ सूर्यस्यात्रिर्नमस्कारंस्वमेसिक्त्वागहीचरेत्॥ बानप्रस्थोपतिश्चैवत्रिकुर्याद्ब्रमर्षरां॥ स्त्रीसंनो
गमंतरेणकामादुत्सर्गनुकरावः॥ पञ्चोत्सर्गगृहीकृत्वावाहणीभिरुपस्थरेत्॥ बानप्रस्थोयतिश्चैवचरेच्छांशयणत्रयं॥
सप्तपञ्चसंध्यादित्यागेनाचकीर्णत्वेहहसतिः॥ संध्योपासनमुद्दिष्टप्रथमैर्ब्रह्मचारिणः॥ अग्नीधनंभैसचर्याचैतत्कु
वीतप्रत्यहं॥ असत्रयस्याकरणाद्गुतीरेगविवर्जितः॥ अवकीर्णिव्रतंकुपीत्सप्तपञ्चनंशयः॥ याज्ञवल्क्योपि॥ भैहामि

कार्ये तत्रा तु सप्तमनातुरः॥ कामावकीर्ण इत्याम्नां कृत्वा चाज्याहुतिद्वयं॥ उपस्थाने तत्कुर्यात्समाप्तिं च त्वनेन तु॥ कामाव
कीर्ण इत्येतोर्पूर्वमुक्तौ॥ समाप्तिं च त्विति च॥ इदं च कार्या व्यासं गृह्णान् गृह्णान् गृह्णान्॥ तदभावे तु अह्ना भै च चरेण सममि
धत्रपावर्कः॥ अनातुरः सप्तमवकीर्ण इति तत्रे हि मन्त्रोक्त इति॥ नैष्टिके विशेषमाह॥ हारीतः॥ उपकुर्यात्सं पत्कुर्या
त्काम तो काम तो पिबा॥ तदेव द्विगुणं॥ कुर्यात्सु सचारी तु नैष्टिक इति॥ एतानि चावकीर्ण प्रायश्चित्तानि त्रैवर्णिकस्यापि ब्रह्म
चारिणः समानानि॥ अवकीर्णी द्विजो राजा वैश्यश्चापि चरेण तु॥ इष्ट्या भै ह्यशिनो नित्यं शुद्धं तस्य ह्यह्ना हि त इति॥ शोडि
त्योक्तैः॥ द्विजो विप्रः अत्र षट्गम्यागमन प्रायश्चित्तमेतन्मायश्चित्तो सप्रसूतं वा तदनेनैव सिध्यति॥ यत्तदधिकं तेनैव तस्य
सिद्धिः॥ गर्दभयागस्तृप्त्यगवकार्य इति॥ ब्रह्मचारिणो वेदव्रताभ्यामा तानि तेषां लोपे प्रायश्चित्तमाह॥ त्रिपिताभ्रातापरो वा
पि प्राजापत्यत्रपे चरेत्॥ महायगास्तु संस्तप्ययाहि तो अग्र आहुतीः॥ पंचमिहिरिमहां तत्र तलोपे च ते सतीति॥ संवत्सरस्य
धसव व्रतलोप एतन्मायश्चित्तमिति केचित्॥ महानाभ्यादि व्रतलोपि प्रायश्चित्तपूर्वकं तानि समावर्तन एव कार्याणीति प्रयो एम.
गपारिजाते॥ व्यासोपि वेदव्रतानि ह्येव तथैवारण्यकव्रतं हि तं सर्वं कृत्वा वेदमुपक्रमेत्॥ अह्ना त्वेमानि सर्वाणि वेदो ७६

वायस्य ते यदिति॥ प्रायश्चित्तानि ह्येव व्रताभ्यापितया क्रमात्॥ गौहानिकं ततः कृत्वा समावर्तनमारभेदिति तत्र प्रायश्चित्तमा
ह शौनकः॥ व्रतानि विधिवत्कृत्वा स्त्राखधयनं चरेत्॥ अह्ना भस्य ते येन सपापी विधिघातकः॥ प्रत्येकं ह्यष्टमे कौकी च
रित्वा ज्याहुतीः शती॥ कृत्वा चैव तु गायत्र्या स्त्रायादित्याह शौनकः॥ देवलोपि व्रताभ्यामप्युपक्रम्य कालातिक्रमणे कुर्यात्प्रायश्चित्तं वि
धानतः॥ कृच्छ्राद्वा शत्रुं तु कृत्वा चाज्याहुतीः शतं॥ अष्टाविंशतिमष्टौ वा क्रमात्कुर्यात्तानि हि॥ अथ स्येयावदष्टमस्तं वेदे
तावत्पुनः पठेदिति॥ वेदिति वेदो हि तानि सानां कर्मणां समतिक्रमेः स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनमिति॥ इ
ति व्रतलोप प्रायश्चित्तं॥ अथ परिवेदनं॥ मनुः॥ दारमिहोत्रसंयोगं कुरु ते यो प्रजे स्थिते॥ परिवेत्ता स विज्ञेयः परि वि
त्तिरूपं सर्वजः॥ गार्ग्योपि॥ सोदर्येति ह्यतिशयेन कुर्याद्धारसंग्रहं॥ अथ सध्यां तथा धानं यतितत्त्वमथाभवेदिति॥ सोदर्य
ग्रहणाद् सोदर्येन द्रोषः॥ तदा ह शान्ता तपः॥ पितृव्यपुत्रसापत्नपरनारीसुतेषु च॥ अष्टेष्टेष्टपि च तिष्ठत्सु भ्रातृणां तु कनी
पसौ॥ दारमिहोत्रसंयोगेन द्रोषः परिवेदने॥ परनारीसुताः क्षेत्रजदत्तकाद्याः पुत्रदानेन प्रतिग्रहीतकुले पिबन्त्यपुत्रत्वादि
प्रयुक्तकार्ये प्रवृत्तिजनककुले च तं विवृत्तिः सप्रमाणमुक्ता व्यवहारमयूखे॥ तेन दत्तकसौ दारस्यापि कनिष्ठसदृशकमुक्तं

प्रोद्वाहेन होषः॥ शातातपः॥ क्लीबे देशं तस्ये च पति ते प्रकृत्ये वा॥ योग शास्त्राभियुक्ते च न होष परि वेदने॥ भिक्षु को यतिः॥ योग
शास्त्राभियुक्ते विरक्तः॥ कात्यायनोपि॥ देशं तस्ये क्लीबे कृष्ण एतत्स होरा नू॥ वेष्पातिसंक्रुपति तस्य तुल्यातिरेणिणः॥ तज
इमूकां धवधिरकुञ्जवामत - इकान्॥ अति हृद्मनभायां श्रुतिसंक्रुपत्य च॥ धनदृष्टिप्रसक्तं॥ श्रुतकाम तो कारिणस्तथा॥ कु
हकोस्तु रंश्चापि परि विं द्रव्युपति वी ड को भग्न चरणद्वयः॥ अभायो ह्यतः कार्यः॥ काम तो कारिणः स्वेच्छये वनित्यं विवाहमकु
र्वाणः॥ अत्र ये सती त्मना विवाहानधिकारिणः॥ क्लीबाद्यस्तेषु सन्तु कालविशेषं तरेणापि परि वेदने न होषः॥ पेनु कालांत
रेपि संवाभावित विवाहाधिकार विरक्त वेष्पातिसंक्रुपत्य तुल्यातिरेण परंतं त्रधनदृष्टिप्रसक्त काम तो रि कुहक तस्कर
लेषु तत्त्वभावत्वावधारणे न होषः॥ देशं तस्ये विशेयमाह वसिष्ठः॥ अष्टौ दशा दश॥ वर्षाणि ज्येष्ठं भ्रातरं अनिविष्टमप्रतीह
माणः प्रायश्चित्तं भवतीति॥ धर्मार्थमर्थार्थं विद्यार्थं वा देशं तस्ये द्वादश वर्षं प्रतीहार्थं तर्थात् द्वादश वेति॥ तथा च स ए
व द्वादशैव तु वर्षाणि ज्ञायमान् धर्मार्थयोर्युतः॥ न्यायः प्रतीहार्तुं भ्रातृभूयमाणः पुनः पुनरिति हेमाद्रिः श्रुतपाणिस्तु॥ द्वाद
शैव तु वर्षाणि ब्राह्मणास्वविद्यासंबंधेनेति गौतमवाक्ये ब्राह्मणग्रहणात्स एव॥ द्वादश वर्षाणि प्रतीहृषः॥ ह्यत्रियैर्वै त्रपश्च

एष.
७७

हाल द्वादशौषडिति॥ तत्तुल्यं॥ अश्रुतस्य कल्पनायां माना वात॥ धर्मार्थयोश्च त्रिपादावपि संभवा इति विवाहे तु ज्येष्ठानुज्ञा
यामपि होषमाह॥ हारीतः॥ होरा एतत्सर्वेषां परि वेत्ता कथं भवेत्॥ होरे लपति विद्यंते नाग्नि होत्रे एते न्येति॥ अथ प्रायश्चि
त्तं॥ वसिष्ठः॥ परि विद्वान्ः कृद्वाति कृद्वा चत्वारि ता तस्यै रत्वा पुनर्निदिशेत्॥ अत्रा पण्डितैर्कनिय नोटां ज्येष्ठ उद्धरेत्॥ अ
शास्त्रीय विवाहे न कनिष्ठ निरूपित भायां तानुत्पन्ने ज्येष्ठो द्वादशो ग्यत्वा त्कनिष्ठस्त्वान्यामुद्धरेदिति तत्र॥ तां वै वोपयच्छेद
ति विद्वानेष्टे क्त्वा क शेषात्॥ भार्या तानुत्पन्नैस्तु कनिष्ठो द्वादशे पितृाधिका॥ सद्यं च हारीतेन ज्येष्ठं स्याद्यं त्रतमुक्तामो द्वा
ह एवोक्तः॥ समाप्तेष्टे तो कन्या ज्येष्ठा पोपयादयेयुः॥ समाप्तेनान्यामयानि दिशेते वै धर्मेन तु व्यतर्ति॥ तस्मात्परिवे
त्ता कृद्वाति कृद्वा त्रं होरां ज्येष्ठाय ब्रह्मचार्या त् तर्भेत्तु व दुरुपरिभवपरिहारार्थं निवेद्य तेनानुज्ञा तां तामेवोद्धरेदिति
वासिष्ठार्थः॥ पत्न्युक्तं मनुः॥ कनीयसं प्रत्याहान भूयश्चैनामभिगच्छेदिति तत्पुनर्विवाहा मावेदितव्यं॥ तत्रैवं व्यवस्था॥ सं
न्निधावकामतः कृद्वाति कृद्वा॥ याज्ञवल्कीयं वत्समा एमुपयातकसामान्यं तत्र तचतुष्टयं च वर्णाश्रम्याद्यपेक्षया योज
नीयं॥ कामतः संन्निधौ कन्या पित्राद्यनुज्ञायां संवत्सरमिति॥ अत्रैव शंखद्वयपरिवितिः परि वेत्ता च संवत्सरं द्वादशरात्र

मैत्तचरेयातामिति कामतः पित्रानुज्ञानोद्वाहेतुमानवन्त्रैमासिकं यन्तु विष्णुः॥ परिवितिः परिवेत्तापपाचपरिविद्यते तदा नायाजक
श्चाद्य एणं कुर्यु रिति तत्कृत्वातिरुद्धपरं॥ यन्तुः यमः॥ कृद्धोद्देयोः पारिवेद्यैकमायाः कृद्ध एव च॥ अतिरुद्धं चरेत्ताचांश
पणं चरेदिति॥ तदज्ञानतः॥ तन्निविद्ययं॥ द्येयपरिवेत्तपरिवित्याः॥ प्रत्येकी द्वौ कृद्धो यन्तु मुमंतुः॥ परिवितिपरिवेत्तका
न्याराह्याजकानां द्वादशाष्टं सक्तु प्राशनं॥ ब्राह्मणतर्पणं च॥ तां पुनर्भुवमाचरुते नभ्यश्चैनामभिगच्छेदिति तद्वृद्धपरं॥ प्रसं
गादुच्यते॥ देवतः॥ ज्येष्ठायाम्यद्यनूरायामन्यापामूत्यतेनुजा॥ यासां प्रेदिधिषुर्जेया पूर्वातु र्दिधिषूः पतिः॥ प्रायश्चित्तमाहव
शिष्टः॥ अग्रेदिधिषुपतिः कृद्धं द्वादशाष्टं च रित्वानिविशेतां चैवोपयुज्येदिधिषूः पतिरुद्धातिरुद्धो कृत्वा सोढां ज्येष्ठां ज्ये
ष्ठां कनीयस्याः पूर्वविबोढे इत्यामुदहरेदिति॥ भित्ताह्वयं॥ कल्पतर्पणं च चारैव्योतरमपि॥ स्मृत्यर्थसारे॥ कनिष्ठापतिः
द्वादशाष्टं कृत्वा तां सोढा मेकज्येष्ठोद्देहनाते उदहेत्॥ ज्येष्ठापतिरुद्धातिरुद्धो कृत्वा सोढां कनिष्ठापतये ब्रह्मचा
र्यो हतमैत्तचरेनिवेद्यतदनुज्ञातां तां ज्येष्ठामेवोद्देहति॥ अपरार्कं तु अग्रेदिधिषूपतिस्थानेदिधिषूपतिरिति पठितं एव
॥ दिधिषूपतिस्थाने त्वग्रेदिधिषूपतिरिति तथा च प्रायश्चित्तविकल्प इति॥ यन्तुगौतमः॥ परिवितिपरिवेत्तपर्याहितप ७८

यीधात्राग्रेदिधिषूपतिरिति धिषूपतीनां संवत्सरं प्राकृतं ब्रह्मचर्यमिति तत्परिवेत्तसंवत्सरसमानविषयं॥ पर्याहितपर्याधात्रोः
स्वरूपमुक्तं संवत्सरं॥ अनाहिताग्नीज्येष्ठोत्तु कनीयानादधीतचचेत्॥ पर्याधाताकनिष्ठास्याज्येष्ठः पर्याहितस्मृत इति॥ ॥ इ
ति गुरुतस्य प्रसक्तानुप्रसक्तप्रायश्चित्तानि॥ ॥ अथ संसर्गप्रायश्चित्तं॥ ॥ तत्र संसर्गप्रेरानाहृहस्पतिः॥ एकशय्यासनं यं
क्तिर्भाउ पंक्तं नमिश्चरणं॥ पाजनाध्यापने यो नित्यं द्यावसनमोजनं॥ नवधा संकरः प्रोक्तो न कर्त्तव्यो धुमेऽसहति॥ योनिः पातकिनेक
न्यादानं॥ तत्कन्यापरिणयनं चेति विज्ञाने श्वरकल्पतरुकारदृश्यः॥ पातकिस्त्रीगमनमिति॥ अपरार्कं शूलपाणी॥ योनां परिता
गा विद्मेव युक्तां॥ छागलेयः॥ आलायाद्रात्र संसर्गनिश्वासात्सहमोजनात्॥ सूर्यासनाधानात्पापं संक्रमते नृणांमिति॥ देव
लः॥ संलापसर्गनिश्वासात्सहया नाशनासनात्॥ याजनाध्यायनाघोनात्पापं संक्रमते नृणांमिति॥ वसिष्ठः॥ पतितसं प्रयोगे
तु ब्राह्मणेवायौ नेन वायालेभः सकाशात्मात्रा उपलब्धा सां परिणामेन संविदेदिति॥ मात्रा इव्यं॥ एते व्याकर्मणां
मध्ये केन कर्मणा कियता कालेन पातितं तदा हृहृहृद्विष्णुः॥ संवत्सरेण पतितेन सहा चरन्नेकपातमोजनासनशयनेन
यो न स्त्रो वभुल्लोक्त संबंधो सद्य एवेति॥ मुखो मुख्याद्बोध्ययनमध्यापनं च॥ एकएत्रा नमोजनेपि सद्यः पातितं॥ पाजनं

योनिसंबंधः स्वाध्यायं सहभोजनं ॥ कृत्वा सद्यः पतमेव पति तेन संशय इति ॥ देवलोक्तेः पो न स्त्री वमुष्ये रितिसत्यपि ईदृनि ई
 रो प्रत्येकमेवैवापाति तद्देतुत्वं ॥ यः पति तेन सह यौवनमुख्यस्त्रीवाणं अत्यतमसंबंधं कुर्यात् तस्याप्ये तदेव प्रायश्चित्तमिति स
 मं नूक्तेः ॥ कल्पतरौ तु ॥ यश्चैतैर्वैनमौर्यस्त्रीवाणं संवधानां अत्यतमेन सह संवत्सरं संपर्कमियात तस्याप्ये तदेव प्रायश्चित्त
 मिति पाठः ॥ तत्रात्यंतामद्यज्ञानतः पंचमहापत्रादियाजनं ॥ तथैव पांघाघध्यापनं ॥ तथैव योनिसंबंधो व्यवहितो विवाहसं
 बंधश्चेति विज्ञेयं ॥ एतेन संवत्सरेण पति तेन सह चरन् ॥ याजनाध्यापनाद्योनादेकशयैकभोजनारिति हा रितीयं ॥ य एषा
 सिकेतुसंस्पर्शयाजनाध्यापनादिभिः ॥ एक एवासासनशय्याभिः प्रायश्चित्ता ईमाचरेदिति ॥ संवत्सरेण संस्पर्शयोनियुक्ते विशेषतः ॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन पति तत्र तमाचरेदिति रत्नाहं स्पत्यं व्याख्यातं ॥ जिकनस्तु ॥ समुच्चितातामेव याजनादीनां संघः पतनहेतुत्वं ॥
 प्रत्येकहेतुत्वं तु संस्पर्श इति पुक्तमूचे ॥ परंतु तद्वद्गुणं यविरुद्धं ॥ कोर्मे ॥ पाजनं योनिसंबंधं तथैवाध्यापनं ॥ द्विजः ॥ कृत्वा स
 द्यः पते ज्ञानसहभोजनमेव च ॥ अज्ञानादयवा मोहात्कुपीह ध्यापनं द्विजः ॥ संवत्सरेण पति सह ध्यापनमेव चेति द्वि
 तीयवचनमंगाध्यापनपरं ॥ वौधायनः ॥ संवत्सरेण पति पति तेन सह चरन् ॥ याजनाध्यापनाद्योनान्ननुपानाप्र

राम-

७९

+ याजनाध्यापनाद्योनात्सघोनशयनादिति ॥ शयनासनात्सघोनकिंतु संवत्सरेणोतिसंबंधः ॥ एतेन संवत्सरेण पति तेन सह
 चरन् ॥ नासनादिति मानवमपि व्याख्यातं ॥ ये टीनसिक्तानलेकशयनासनादित्यं तपादं पपाठः ॥ अत्रज्ञानरुतएव संस्पर्शपाति
 तं ताज्ञानरुतः ॥ संवत्सरं तु पति तैः संस्पर्शं कुरुते तु यः पानशोष्णसनेनैति संज्ञानचे पति तो भवेदिति देवलोक्तेः ॥ अत्र संव
 त्सरमित्यंतं तसंयोगवाचिद्विज्ञायाश्रितेः षष्ठ्याधिकशतत्रपदिनव्यापियेव संस्पर्शपाति तं भवति न तु तश्च न त्वे इति ॥ विज्ञाने
 च एदयः ॥ अतएव संवत्सरेण पति पति तेन सह चरन् ॥ भोजनासनशय्यादिकुर्वाणः ॥ सार्वकालिकमिति देवलायं ॥ सार्वका
 लिपदं अपि संगच्छते ॥ ब्रह्महादिचतुष्टयसंस्पर्श एव च महापातकं न तु संस्पर्शसंस्पर्शपि ब्रह्महामघपलेन सत्यैव गुरुतत्त्वं
 कः ॥ एते महापातकिनो यश्चैतैः सह संवसेदितियाह वल्कीयादिषु तैरितिसर्वनाम्ना ब्रह्महादिचतुर्णां मिवा ॥ दोषस्तु संस्
 र्गिसंस्पर्गप्यस्तेव ॥ एनस्त्विमिराणि किं नार्थं किंचित्समाचरेदिति मं नूक्तेः ॥ अपंतु संस्पर्गस्त्रिविधः ॥ उतमोमध्यमः क
 नीयान् च ॥ तत्राद्यश्चतुर्धा ॥ मध्यमेकपासासनशय्येकपंक्तिभोजनमेवाचतुर्धा ॥ अंत्यस्तु संलापस्पर्शनिश्वासेकपं
 क्तिर्भाउपंक्ति तदीयान् भोजनतप्रतिग्रहतस्पृष्टान् भोजनादिभेदादनेकविध इति निबंध्यतः ॥ क्वचित्संस्पर्गदोषम

पवदतिवसिष्ठः॥ पतितोत्पन्नः पतितोभवत्यन्यत्रस्त्रियाः साहिपरगामिनीभवतितामरिकथामुपपद्यतेति याज्ञवल्क्यो
पि। कस्यांसमुद्देहेषां सोपवासाप्रकिंचनमिति॥ सोपवासां कृतं संसर्गानुरूपप्रायश्चित्तामिति विश्वाने श्वरः। तत्र। अ
कृतं संसर्गियाः प्रायश्चित्ताभावेन नित्यवर्ज्यवर्णविरोधात्॥ अतस्तस्यानि संपूर्वदिते उपवासे न न विधीयते॥ अकिं
च नां अग्रहीतपितवस्त्रादिकां॥ इह हारीतः। पतितस्य कुमारीविवस्त्रासहो गत्रोषिताप्रातः शुक्ले नाहते तवास सा
द्यादितां नाहमेतेषां नमैतदिति त्रिरुद्धैरभिधानां तीर्थे स्नग्देवोद्देहिति। उद्देहित्यनेन स्वयमेव त्वनेन स्वयमेव
त्यक्तपतितसंसर्गामुद्देहेन पुनः पतितताम्रतिगृह्णीयादिति लभ्यते॥ पातकुत्पत्रयोः स्त्रीपुमपत्ययोः प्रायश्चित्ताहबौधा
यनः॥ अशुचि श्रुक्तौ तपनानां तेषां शुद्धिमिच्छतां प्रायसंपतितानां तृतीयोऽशस्त्रीणां मंशात् तृतीयमिति॥ प्राप्यं प्राय
श्चित्तं॥ पतनीयानां नरके पतनीति पतनीयाः कर्त्तव्यं तीयत॥ कृत्यस्युद्योबहुलमिति स्मृतेः। कर्मप्रवचनीयवत्। तेन
पतितोत्पन्नस्य पुत्रस्य तृतीयोऽशः। कन्यायास्तु तत्र तृतीयोऽशो मोलिक नवमीश इति यावत् प्रायश्चित्तपराशरः। न्यसेद्देवं
कृत्युगे त्रेतायां आमृतस्य जेतुं। द्वापरं कुलमेकीं नु कर्त्तारं नु कलौ युगे॥ कृते संभाषणादेव त्रेतायां स्पर्शने नव॥ द्वाप

रेतन्त्रमादाय कलौ पततिकर्मलोति तत्राद्यश्लोके कर्त्तारं त्रितितुशब्देनैव कारणेन पूर्वप्रकृतयुगभेदेन व्यवस्थयोक्तं देवा
मकुलसंसर्गत्रयमेव वार्यते। न तत्प्रकृतोपाज्जनादिसंसर्गोपि इति॥ द्वितीयश्लोके पि कृतं संभाषणादेवैतेव कारेणोत्तरवा
क्य इत्येव तदनुषंगेण कृतं संभाषणमात्रात् पतितत्रेतायां स्पर्शमात्रात्। द्वापरे तु तत्त्वामिकान्न प्रतिग्रहमात्रात् कलौ तु क
त्तेन निषिद्धकर्मणा पाज्जनादिरित्यर्थः। अथ या पूर्ववाक्ये कर्त्तारं नु कलौ न्यसेदित्यनेन साहचर्येः॥ संसर्गो निषिद्धः
द्वितीयवाक्ये कलौ पततिकर्मणा इत्यनेन साहचर्येण नुरेव होषो न संसर्गकर्त्तुरिति परस्परविरोधः स्यात्। एवं च माधवस्य
कलौ संसर्गदोषाभावोक्तैरत्रैव तात्पर्यं। तथा च कलिनिषिद्धेषु संसर्गदोषशून्येति मार्देशादिमात्रसंसर्गः कृतयुगादौ हो
षजनक-नोक्तः॥ पाराशरपूर्वश्लोके यश्चोत्तरश्लोके कृतयुगादौ संभाषणमात्रादौषडक्तस्तद्विद्यया॥ अथ प्रायश्चित्
तं॥ याज्ञवल्क्यः। यो येन पतिते नैषां संसर्गं याति मानवः। स तस्यैव ब्रतं कुर्यात् संसर्गविशुद्धय इति॥ पतितपदं पापमा
त्रं॥ याज्ञवल्क्यः। यो येन पतिते नैषां संसर्गं कुर्यात् तत् ब्रतमाचरेदिति॥ जाबालोक्तैः सति पूर्वपि संसर्गं न पराणातिदेशः किं नु द्वा
त्रोपलक्षकं॥ संसर्गीयेन संसर्गं कुर्यात् तत् ब्रतमाचरेदिति॥ जाबालोक्तैः सति पूर्वपि संसर्गं न पराणातिदेशः किं नु द्वा
त्रोपलक्षकं॥ सति पूर्वपि संसर्गं कुर्यात् तत् ब्रतमाचरेदिति॥ जाबालोक्तैः सति पूर्वपि संसर्गं न पराणातिदेशः किं नु द्वा

तोक्तेः। न चेद्दं संसर्गिभिन्नमहापातकिपरेः। हकमलेपीकृण्यश्च ब्रह्मायुतत्पगः। त्रतेनैतेन शुध्यंति महापातकिनस्त्रिभ
इति शंखवाक्येनोपसंहार इति वाच्यं॥ महापातकिसंज्ञापान्नर्थक्यापत्तेः। शंखवाक्यं तु संसर्गिलोप्युपलक्षणार्थं॥ कामं
कृते ब्रह्मवधो तत्संज्ञोपि च कामकृते मरणतुल्यकल्पं चतुर्विंशत्यर्थं॥ अकामतस्तद्वाद्दशाष्टमिति केचित्॥ विज्ञाने श्वर
दयस्तु चतुर्विंशत्यष्टमरणतुल्यत्वे मानाभावात् कामकृते वधे संसर्गश्चिद्वाद्दशाष्टमेव॥ अकामकृते तु षडष्टमित्याहुः॥
अकामतः सद्यः पतनहेतुसंसर्गे तु वसिष्ठः। पतितं तु संप्रयोगे तु ब्राह्मेण वा लोके वेणवा यौने न वा यासेभ्यः सकाशात्मात्रात्
पलब्ध्वा। स्नात्वा परि त्यागलेश्च न संवसेदुदीचीं दिशं गत्वा तत्र न संहिता मधीयानः॥ एतौ भवति इति पराशाः। संसर्गमा
च न विप्रः पाति तादृश कामतः। पंचाहं वाद्दशाहं वाद्दशाहमथापि वा॥ मासाद्मासमेकं वा मासत्रयमथापि वा॥ अष्ट
धमद्विमेकं वा भवेद्दुर्ध्वं तु तत्समः॥ त्रिणेत्रं प्रथमे पक्षे द्वितीये ककुमाचरेत्। चरेत्सां तपनं ककुत्ततीये पक्षे एव तु॥ चतु
र्थे दशाष्टत्रं तु पर एकः पंचमेततः॥ षष्ठे चाद्यायणं कुयीत्स प्रमेत्तैर्द्वयं॥ अष्टमे वाथ वापक्षे एमासास्तु माचरे
इति॥ उर्ध्वमित्यनेन वर्षद्वयमापी संसर्गे गृह्यते॥ अज्ञाततः कृतस्य ताद्दशाष्टमेव पातित्यापादकत्वात्। कामकृते तु

एम-
८९

मिताह्वयं स्मृत्यंतरे॥ पंचाहेतुचरेत्ककुं दशाहेतुमृककुं॥ पर एकत्वार्धमासे सान्नासे चोद्गपणं चरेत्॥ मासत्रये तु कुवी
तककुं चोद्गयणोत्तरं॥ बाणमासिके तु संसर्गे ककुं लब्ध्वा माचरेत्॥ संसर्गे त्वाष्टिके कुर्यात्॥ अष्टचोद्गपणं न इति॥ आ
ष्टिक इति किंचिन्मने इष्टं॥ एते तु द्वादशाष्टविधाना तदुक्ता॥ कृतलक्षणैर्द्वीन संभाषणादिवर्जयेत्। द्वीने ज्योतिषां
दशर्नस्त्रीने हृदया लभनं। संभाषणो बाह्वा संभाषणं पुनरप्यर्शनं चेति। कृतलक्षणैः श्वरादिनां कितैः। पतितैरिति
यादवत्॥ स्पर्शनं च परंपरया विदितं॥ साक्षात्पतितस्त्रीने स्नानविधानात्॥ यथा मनुः। दिवा कीर्तिमुदक्यां च पतितं सूक्तिकी
तथा। शर्वतत्पृष्टि नं चैव स्पृष्ट्वा स्नानेन शुध्यति॥ संभाषणं द्विचतुर्घातं॥ सहस्रं संभाषणं॥ पतिता नो च संभाषेदिति
एव शर्मा स्त्रीदितिलघुमायश्चित्तप्रवणत्वात्। बृहस्पतिः। पतितानां गृहीतवाभुक्ता च प्रतिगृह्य च॥ भासोपवासं कुर्वी
त चोद्गयणमथापि वा। अत्र चोद्गयणं स्नानाभासोपवासस्तु स्नानाभासे॥ भोजनं न दत्तस्येति केचित्। एकपंडु
वित्यपरे। भोजनं वर्षस्य पातित्यापादकत्वाद्गृहमनप्रतिग्रहोपि वर्षमेवा इत्यमेव श्रुतपाणिः। शंखः। अमे
ध्यपतितं चंडालपुत्क सरजस्तलावधूतकुण्डलिकुण्डलविष्यद्भिर्भुक्ता ककुमाचरेत्। इदं च सह द्ज्ञानतः।

ज्ञानतत्त्वकृद्द्वयं॥पतिस्तत्त्वमिकान्नभोजनेत्वाहमचेताः॥पतितात्रंतुयोभुक्तेसन्नाहमृकेवसेत्तापानीयपानतश्चैवकु
शवारिपिबेत्तमं॥इदंचसकृदज्ञानविषयं॥पतितामान्नभक्षणेत्तस्मिन्नान्नभक्षणस्यचतुर्थभागः॥चांडालोन्नभक्षणे तथा
दर्शनात्॥तथाचवसिष्ठः॥चांडालान्नंतुभुक्तात्रिदिनमुपवसेत्तिसिद्धान्नंभुक्तापरकश्चित्पतितोच्छिष्टभक्षणेगिणः॥चांडालं
पतिताहीनामुच्छिष्टस्यचभक्षणे॥द्विजःश्रुध्येत्येकेणश्रुद्धंःकृच्छ्रेणश्रुध्यतीति॥एतदपिसकृदज्ञानतएव॥मार्कंडेयः॥
अपांक्तैयस्यःकश्चिपंतौभुंक्तेद्विजोत्तमः॥अहोरात्रोचितोभूत्वापचगयेनश्रुध्यतीति॥अत्रब्रह्महृदिवचचतुष्टय
संसर्गसंपूर्णमेवब्रतमतिदिश्यते॥इतरापिसंसर्गतुचतुर्थशोने॥योयेनसंपिबेद्धर्षसोपितनुत्यतामयात्पारम्य
नंचरेत्तोपितस्यतस्यब्रतंद्विजइतिव्यासोक्तेः॥इतरापेभुयोयेनपापिनासंसृज्यते॥सतस्यमेवप्रापश्चित्तंपादोने
कुर्पाततेनाद्यसंसर्गीनवाहं॥द्वितीयःपादोनेसन्नाष्टमित्यादि॥पञ्चमहापापविषयेविज्ञानेश्वरः॥द्वितीयसंसर्गीपा
दोनेतृतीपोर्द्धं॥चतुर्थःपादमित्याह॥पञ्चमूलपाणिः॥आद्यःपादोनेद्वितीयोर्द्धतृतीयःपादंचतुर्थोनेकिंचिदिति॥ एम.
एतदन्नाशिनोविमार्कृद्धंतेषांविधीयते॥तद्रोजिनोर्द्धकृच्छ्रेणतदन्नाहस्तपादतइतिचांडालान्नसंकरेव्यासोक्तेः॥ ८२

भुक्तं पेलत्रपक्वान्नं कृद्धं तेषां विधीयते तेमपि च ये भुक्ते अर्द्धं तेषां विधीयते तेषामपि च ये भुक्ते कृद्धपादो विधीयत इति॥ तत्रै
वापंसोक्तेः॥तत्रातपयोर्वाक्योश्चांनसंसर्गविषयत्वेनसाहाय्यापिसंसर्गविषयत्वेनतत्रालिंगार्हंनतावाच्यं॥सावुप्र
त्यक्षव्यासवाक्येनबाध्यते॥अथनिषिद्धस्यार्थोपाज्ञवत्त्वः॥चांडालपुत्रसन्नेष्टमिल्लपारसिकादिकान्॥महापातकि
नश्चैवस्यष्टस्नापास्तचैलकः॥षड्विंशन्मते॥बौद्धान्यामुपतेश्चैवल्लोकापतिकनास्तिकान्॥विकर्मस्यानृद्विज्ञानस्यष्टास
चैलोजलमादिशेत्॥मनुः॥दिवाकीर्त्तिमुद्रकाचपतितंकांतया॥शवंतस्यष्टितंचैवस्यष्टास्नानं समाचरेत्॥दिवाकीर्त्ति
श्चंडालः॥एतदकामतः तथाचट्टहस्यतिः॥दिवाकीर्त्तिचिन्तिंयूपंपतितंचरजखलो॥स्यष्टाप्रमोदतोविप्रःस्नानंकृत्वाविशुध्य
ति॥कामतोपिसएव॥पतितंसृजिकामंत्यैशवंस्यष्टाचकामतः॥स्नात्वासचैलंस्यष्टाग्निर्घृतं प्राश्यविशुध्यति॥होमो
व्याहृतिभिःस्नानेविशेषमाहशान्तातपः॥चांडालंपतितंव्यंगिउन्मत्तंशवमीत्यजं॥सूयिकोमूतिकोन्नारीरजसाचपरिष्कु
तं॥श्वकुक्कुटवराशश्चग्राह्यान्तस्यश्मानवः॥सचैलंसशिरस्नात्वातएनामेवशुद्ध्यति॥छागलेयोपि॥चांडालंपति
तंस्यष्टासचैलोजलमादिशेत्॥शवंतस्यष्टितंचैवचैत्यंरंरजखलो॥अत्रश्चादिमर्शस्नानंतत्त्वशिरोदेशस्यै

जीरः॥ गृहमाजीरस्यशुचितात् यथासुमंतुः॥ स्त्रीबालमशकमहिका माजीरस्यशुचितात् यथासुमंतुः॥ वृ
हस्यतिरपि॥ स्त्रियोद्वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यति कथंचन॥ माजीरस्यैव हवीं चमारुतश्च सदाशुचिः॥ मशकमहिकासाहचर्यामा
जीरेत्रगृहस्य एवेति श्रुतलाणिः॥ भिताहृण्यं तु माजीरस्यैर्ज्ञानमुद्धिष्ट समये अनुष्ठानसमये वेति॥ आयसीबः॥ एकश्रा
खां समाहृत्य श्रां डालो वारजस्वला॥ ब्राह्मणस्तत्र निवसन्सवासाजलमाविशेत्॥ शाखाग्रहणमेकावयमुपलक्षणार्थं ते
नेकपाषाणादेरपि ग्रहणं॥ एतदकामतः कामतस्तद्विपुलं॥ अभ्यासे सतु स एव॥ एकदृष्टसमाहृत्य श्रां डालो वारजस्वला
अहो एत्रो वि तो नृत्वा पंचगमेन शुध्यति॥ एतच्च स्नानं तं रं कार्यं॥ यमः॥ श्रां डालैः श्रयचैः स्पष्टे निशि स्नानं विधीयते॥ न
वसे चैव यो एत्रो स घः स्नानेन शुध्यति॥ अयतत्र वसे श्रावतानाद विचक्षणः॥ तदा तस्य तु तत्पापं शतधा परिवर्तते॥ प
राशरः॥ अलंगते यदासुर्पे चो डाले पतितं स्त्रियं॥ सूतिकां स्पृशतश्चेव कथं शुद्धिर् विधीयते॥ ज्ञातवेदः सुवर्णं च सोममार्गं तथैव
च॥ ब्राह्मणानुगतश्चैव स्नानं कृत्वा विशुध्यतीति एत्रो स्नाने विशेषमाहे देवतः॥ दिवा हृतैर्जले स्नानं निशिकुर्यान्निमित्ततः॥ प्र
क्षिप्य च सुवर्णं च संनिधाय च पावकं॥ श्राता तपः॥ आदित्ये स्नाने एत्रावस्य रं स्पृशत ये यदि॥ भगवन्मेन शुद्धिः स्नातमेव

हिसुनिश्चितं॥ अनस्तमित आदित्ये संप्रहीतं तु पञ्जलं॥ तेन सर्वात्मनः शुद्धिः शवस्य च तु वर्जयेत्॥ पराशरः॥ स्नानमाचरणं प्रो
क्तं दिवो हृतजलेन तु॥ शिशो विशेषमाह दृष्टा ता तपः॥ शिशोरमुच्छ्रं प्रोक्तं बालस्या च मनस्य तं॥ रजस्वलादि संस्पृशे स्नात
यं तु कुमारकैः॥ स एव॥ प्राक् चू शकरा ह्यल प्रागन्नमात्रा नास्ति शुः॥ कुमारस्तस्य विज्ञेयो यावन्नो जीति बधनं॥ चो डाल शवशव
सं श्रेष्ठं कुर्यात्तपानशय्यासने तु त्रि एत्रं॥ जीवतश्च डालेन स द्रवाना विषु त्रि एत्रं॥ तथा॥ ब्रह्मबंधना भजनरुधिरं त्यादने शुक्ल
खंडादश एत्रं चरेत्॥ ब्रह्मबंधनारीनां च डाले प्रतिकरणं॥ चंडालेन वा त्मनि तत्करणे॥ आपस्तंबः॥ येन केनचिद्भक्तं च डाले
पतितं स्पृशेत्॥ उपवासे ने चैके न पंचगमेन शुध्यति॥ एतच्चाभ्यासे अभ्यासे त्वपरां प्रवेताः॥ चंडालो यदि कायस्य रक्तमुत्पा
दयेत्कचित्॥ त्रि एत्रेण च शुद्धिः स्यादेकाक्रासेन चोत्तरे उत्तरे त्रिपादो त्रि एत्रादेकैकस्य क्रोशः॥ कृतुः॥ चंडालस्योद्धिष्टदा
ने चंडालः कृतुर्दर्शने गीतवादिष्य श्रवणभेषज उपक्रियया च द्वि एत्रा भोजने न शुद्धिः॥ अशुचिं दृष्ट्वा दित्यमी हेतः॥ प्राणायामं कृ
त्वा पंचदशमावकं॥ सुमंतं चंडालं दर्शने सूर्य दर्शनं॥ भायरो ब्रह्माभ्याहारः॥ स्पर्शने सचैवं स्नानमिति॥ ब्रह्मगायत्री॥ क
चिदशुचिं दर्शने पिणपत्री उपलया च शब्दलिखितौ॥ अशुचिं दर्शने गापत्री मेकजपेरिलिगौ तपः॥ न म्नेष्टाशु य धार्मि

कैः सह संभावे तसंभाष्य पुण्यकृतो मनसा ध्यायेत् ॥ आसुरो न वा सह संभावेत् ॥ तस्यान्न धनलाभवधेष्टयग्वर्षाणीति तस्य भा
र्षा ॥ ८५ ॥ एष्टकप्रत्येकं दृश्य एष्टकः ॥ एष्टकं न धनलाभा नी बुधा विध्वंसमाचरेत् ॥ प्रत्येकं प्राकृतं कुर्यान्न स च यत्तु वार्षिकमिति ॥ म
नुः ॥ आचम्य प्रयते ॥ नित्यं जपेद्भुवि दर्शने ॥ सौ एतं ज्ञायोत्साह पावमानीश्च शक्तिः ॥ देवः ॥ चंडालधर्मसंयोगे प्राजा
पत्यं समाचरेत् ॥ चरेन्निरात्रं चंडालकूपतीर्थनिवेष्टनम् ॥ धर्मसंयोग उपदेशः ॥ परशरः ॥ चंडालेः सह सुस्नानुत्रिणमु
पवसेत् ॥ चंडाले कपयं गत्वा गपत्री स्मरणं श्रुचिः ॥ एतर्च्य कालसाधे ॥ अन्यत्र प्रापश्च ताधिक्यस्य वस मागत्वात् ॥
अपार्कवसिष्ठः ॥ चंडाले न तु संस्पृष्टं कोऽप्यभोऽसममयं ॥ अज्ञानात्कोऽप्यभोजी तु ममये जलपानकृतं कोऽप्यभुक्ता च
रेत् ॥ कुंजलपाने तु कृच्छ्रकं ॥ कृच्छ्रकं ८ पादकृच्छ्रः ॥ अथ चंडालसंकरे ॥ परशरः ॥ अविज्ञातस्य चंडालोपत्रवे श्मनि ति
ष्टितिः सुपक्रम्य रक्षासर्पिः पयोभां च युक्तं गोमूत्रपावकं ॥ भुंजीत सहृदये श्वर्जि संध्यमवगाहनं ॥ अहं भुंजीत र
क्षाचम्य हं भुंजात सर्पिषा ॥ अहं हीरेण भुंजीत एकैकेन दिनत्रयं ॥ भावदुष्टं न भुंजात नो द्विष्टं किमिदं विदुः ॥ त्रिपलं एम.
हीरदध्नीश्च पलमेकं तु सपिचः ॥ आकरे शुभवे शुद्धि रारूढे सकोऽप्येकं ॥ जलशौचे ॥ न वस्त्राणां परित्यागस्तु ममये ॥ ८५

कुसुंभगुडकार्पासं लवणं तैलसर्पिषी ॥ क्षरे कृत्वा च धान्यानि दद्याद्देश्मनि पावकं ॥ एवं शुद्धस्तः पश्चात्कुपां द्वा स एतत्परां
त्रिंशत्तंगदृष्टं चैकं दद्याद्दिग्बुद्धिं ॥ पुनर्लेपनं त्वेने न होमजपेन शुध्यति ॥ आधारेण च विमार्णो भूमिदोषो न विद्य
त इति ॥ स्वकालसंयुक्तं एतत् ॥ यत्तु संवर्तः ॥ अत्यजः पतितो वा पिनिगृह्योपत्रतिष्ठति ॥ सम्यक्ज्ञात्वा तु काले च ततः कु
र्वाद्दिशोधनं ॥ चंडापरां पयोको वाद्दिजातीनां विशेषनं ॥ प्राजापत्यं तु शूराणां शोषाणां मिदमुच्यते ॥ पेक्षत्रभुक्तं पक्का
न्नं तेष्वामुको विधिक्रमः ॥ शोषाणां प्राजापत्यं तु शूराणां शोषाणां मिदमुच्यते ॥ ये स्वत्रभुक्तं पक्कांन्नं तेष्वामुको विधिक्र
मः ॥ शोषाणां प्राजापत्यं तु शूराणां शोषाणां मिदमुच्यते ॥ ये स्वत्रभुक्तं पक्कांन्नं तेष्वामुको विधिक्रमः ॥ शोषाणां प्राजापत्यं तु शूराणां शोषाणां मिदमुच्यते ॥
नेवोपवासेन यंच येन शोधयेत् ॥ बालापत्यात्पाणिनीमर्षिणी दृष्ट एव वा ॥ तेषां न कीं प्रसातये बालो प्रहरदयं ॥ बहुका
तस्तृणां शीखमुक्ति सुवर्णरजतचैलानां अद्रिः प्रह्वालनं कोऽप्यतां प्राणा माकरे शुद्धिः ॥ सो वीरदधितं कालं परित्यागः
शेखरसूत्ररक्षणं शीखमुक्ति सुवर्णरजतचैलानां अद्रिः प्रह्वालनं कोऽप्यतां प्राणा माकरे शुद्धिः ॥ सो वीरदधितं कालं

॥ गोमूत्रयावकाहारेमासंभस्येत् ॥ बालहृदस्त्रीणामर्द्धमायश्चिन्तं ॥ आषोडशात्बालाः सप्ततृध्वदृष्टाः चारोप्रायश्चित्ते ॥
ब्राह्मणभोजनं गोशतं रघाद्भावे सर्वस्वमिति ॥ एतदिति विरकालसंकरे ॥ पराशरालेः सहस्रपक्षमासमासाईमेववा ॥
गोमूत्रयावकाहोमासाईनविशुध्यतीति ॥ कृत्वेति शेषः ॥ मासाईनमासार्धचमासार्धमासंपक्षमासेन तर्द्धसंपक्षे त्वधे
न ॥ चंडालश्चेन तत्समाः पुल्कसारयोषुपलस्यते ॥ अतएव संवर्तः ॥ चंडालैः संकरे विप्रः श्वपाकैः पुल्कसैरपि ॥ गोमू
त्रयावकाहारे मासाईनविशुध्यति ॥ मासाईधिककिंचित्कालसंकरे तु हारीतः ॥ चंडालैः सहसंयोगे प्राजापत्येन शुध्यति ॥
विप्रान् रशावगन्तृत्वात्तैरनुज्ञाय शासनात् ॥ आकं टस्पममाणं तु कुर्यादोमयकईमं ॥ तत्र स्थित्वा त्वहोरात्रं वा युभतः
समाहितः ॥ बालरुद्धं तज्जुयोत्तगोष्टे वसति सर्वथा ॥ स केशेपेयं न कुर्यात्परमांशुद्रिमब्धतीति ॥ बालरुद्धलक्षणमु
क्तं ॥ यत्तु हारीतः ॥ चंडालश्च पचानोच संकरे समुपस्थिते ॥ अहोरात्रं द्विहोत्रं वा त्रिहोत्रं वा इहं स्मृतं ॥ अविज्ञानकचंडालः
स ग्राहं निवसेद्यदितस्मत्तात्त्वोपपन्नस्य विप्रः कुर्युरनुग्रहं ॥ रधि क्षीरघृतैर्युक्तं रुद्धं गोमूत्रपावकं ॥ प्राशयेत्सहस्रं यो
स्तु मासमेकं भिरंतरमिति ॥ तद्दोहाद्यति संकरे ॥ पराशरः ॥ राजकीचर्मकारीचलुञ्चकीवेणुजीविनी ॥ चानुर्वर्णस्य मे

हेतुअज्ञातात्यधितिष्ठति ॥ तात्त्वानुतिष्ठति ॥ कुर्यात्पूर्वेकस्माईमेवतु ॥ ग्रहराहंनकुर्वीतशेषसर्वचकारयेदिति ॥ अत्रपादशची
डालसंज्ञेयत्तरजकारितादशसंज्ञेयत्तर्द्ध ॥ रजक्पादिषु लिंगमविवक्षितं ॥ दृहस्यति ॥ अक्रामतश्चापदिवायराजायेतसंकरः
तदा कार्यलिले होमागय आजपनं तथा ॥ स्नात्वा घर्मणो कुर्यात्प्राणायामांश्च संकरी ॥ गायत्रीसूक्तजपनं तिलैर्होतं च शक्ति
तः ॥ अक्रामतः कृते स्वत्वे शुद्धिरेषा प्रचोदितेति ॥ ॥ नद्योऽक्षिष्टा हि स्त्री ज्ञापसंबः ॥ येन केनचिदुच्छिष्टः संस्पर्शयः परैः सह
गच्छेत्सद्यः समाश्रुतमायश्चित्तेन पुण्यत इति ॥ शातातपः ॥ चंडालैः श्वपचैः स्पृष्टो विष्णुपूत्रे कुरुते द्विजः ॥ त्रिहोत्रं तज्जुर्वीत
भुक्तोऽक्षिष्टः षडाचरेत् ॥ अत्र षडुपवासे प्राजापत्यतुल्यता ॥ अत्रानुच्छिष्टस्यः त्पत्रे स्नानं तस्योर्ध्वेऽक्षिष्टस्य कामतलत्स
शेषदुपवासतुल्यः प्राजापत्यः तथा च हारीतः ॥ अनुच्छिष्टस्य संस्पर्शे स्नानं येन विधीयते ॥ उच्छिष्टस्तेन संस्पृष्टः प्राजाप
त्यं समाचरेत् इति तथा सुमंतुः ॥ चंडालेपति तं वापितथा गरीरजस्वलां ॥ उच्छिष्टस्तद्विजस्पृष्टः प्राजापत्येन शुध्यति ॥ ए
तत्क्रामतः यत्पापसंबः ॥ भुक्तोऽक्षिष्टोऽस्यैः स्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ अर्द्धोऽक्षिष्टे स्मृतः पादः पादप्राभाशने तथेति ॥ अ
त्र अर्द्धोऽक्षिष्टमुविशसप्तपेमात्रं कृतं तदुनिगीर्णः ॥ अक्रामतः स एव ॥ भुक्तोऽक्षिष्टस्त्वनाचोतश्चंडालैः स्वपचेनवा ॥ प्र

मारास्परीनंगहेतवक्रकुर्याद्विशोधनं॥ गपयस्यसहस्रतुमुपरांशतंतथा॥ त्रिएत्रोषि तोभूत्वापंचगमेनशुध्यतीति॥
पनुसएवाचंडालेनतुसंस्पृष्टोविशोचल्लक्षितोत्तमः॥ उपपरजनीमेकोपंचगमेनशुध्यतीति॥ तरापघकामः॥ काश्यपः॥
श्वश्रूकएतयचंडालमघमांडरजसलाः॥ यद्युच्छिष्टः स्पृशेत्तत्रहृत्संतपनंचरेत्॥ एतत्कामतोभासे॥ मघंसुए॥ अन्य
त्राल्यप्रायश्चित्तस्योक्तत्वात्॥ तथाच॥ दृष्टशतातपः॥ उच्छिष्टः संस्पृशेद्विप्रमघंश्रूरेमुतोमुचीन्॥ अहोएत्रोषि तोभूत्वा
पंचगमेनशुध्यतीति॥ यन्नूच्छिष्टादेः श्वादिस्पर्शजपेदेयाः सहसंस्तान्पूर्वकमिति॥ तदकामतः॥ यत्पराकैत्रापस्तंबः॥
उरुकास्पृष्टमुच्छिष्टोविदुराहेश्वकुकुटैः॥ काकमाजीरकआदिरुपवासेनशुध्यतीति॥ तरापघकामतः॥ पनुमाघः॥
चंडालोदकंसंस्पृष्टः स्नानेकृत्वाविशुध्यति॥ उच्छिष्टस्तेनसंस्पृष्टस्त्रिएत्रेणविशुध्यतीति॥ तदप्यकामतएव॥ यत्तुदहः॥ प
निमैद्युनसंसर्गेतथासूत्रपुरीषपोः॥ संस्पृश्यंयदिगच्छेत्तुशबोदकांत्यजेःसह॥ दिनमेकंचरेत्सूत्रेपुरीषेतुदिनद्वयं॥ दि
नत्रयंमेषुनेस्यात्पानेनुस्याच्चतुष्टयमिति॥ तत्कामतःसर्वर्तः॥ चमोरंरजकंवेणुधीवरंनटमेवच॥ एतैस्पृष्टलघोच्छि
ष्टएकएत्रपयःपिबेत्॥ तैरुच्छिष्टेस्त्रिएत्रंसाहूतीमाश्रयविशुध्यतीति॥ अर्धोच्छिष्टविषयंचेदं॥ ऊर्ध्वोच्छिष्टोयरास

स्नातयाश्चित्तंमवेदिदं॥ उपवासस्त्रिएत्रंसाहूतंमाश्रयविशुध्यतीति॥ अतश्च॥ ऊर्ध्वोच्छिष्टस्यतैरुच्छिष्टैःस्पर्शेच्छिद्रात्रैः॥ एव
मेवयत्रोर्ध्वोच्छिष्टसचंडालादिस्पर्शेच्छिद्रात्रैः॥ ततोर्ध्वोच्छिष्टसतर्ध्वस्त्रिएत्रं॥ अतएवशतातपः॥ उच्छिष्टस्तुस्पृशेद्वि
प्रचंडालंकथंचत॥ उर्ध्वोच्छिष्टससंस्पृश्यद्विजःसंतपनंचरेत्॥ अधोच्छिष्टस्त्रिएत्रोत्तेपंचगमेनशुध्यतीति॥ संतपन
मिति॥ संतपनमितिसप्राहसाध्यं॥ यत्तुचंडालादीनुपक्रमदृष्टशतातपः॥ अमुद्रान्त्वपमयेतान्अमुद्रश्चयरास्पृशे
त्॥ विशुध्यत्युपवासेनत्रिएत्रेणांततःशुचिः॥ तथाएतानेवमहृत्प्राहरेवलः॥ अमुद्रान्त्वयमयेतान्अमुद्रश्चयरास्पृ
शेत्॥ विशुध्यत्युपवासेनपुनःकृच्छ्रेणवापुनरिति॥ अत्रासुद्रातितिलरूपकीर्तनं॥ मूत्रादिकरणेनवा॥ स्वपममुद्रंइत्य
धोच्छिष्टादिना॥ एकएत्रमापघज्ञानतः॥ त्रिएत्रंज्ञानतः॥ कृच्छ्रस्त्वभासे॥ मिताहृणयोतुहंछुः॥ श्वपाकादिविषयः॥
श्वदिषुतूपवासइति॥ पनुशतातपः॥ अंत्यजेरुलकाद्येनवाससास्पृष्टएववा॥ प्रहात्यागंनराचामेत्॥ उच्छिष्टस्तु
शांतिपेदि॥ तराप्सुकएवविषयो॥ उच्छिष्टसपुरीषस्पर्शेनधुरीतः॥ श्वविशंकाकविशंवाकंककटध्नरसच॥ अ
र्धोच्छिष्टससंस्पृष्टःसंचेलोजलमाविशेत्॥ उर्ध्वोच्छिष्टससंस्पृश्यप्रायश्चित्तमिदंचरेत्॥ उपपरजनीमेकोपंचगमे

नमुधतीति। उच्छिष्टस्य चांशालां त्रयस्त्रैविशेषमाह॥ हारीतः। उच्छिष्टस्य स्त्री हि प्रचांशालां न कथं चन॥ उच्छिष्टस्य
संस्पृष्टो हि जश्चांशुपलं चरेत्। अधोच्छिष्टो यदा सत्तात्मा पश्चिन्नं भवेद्दि॥ त्रिरात्रमुपवासस्याप्येनमुधतीति॥
परशरः। उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुनामूदेरावापुनः। उपोष्य राजनीमेकापंचगमेनमुधति। उच्छिष्टश्चासावुच्छिष्ट
संस्पृष्टश्चेति विग्रहः। सबर्णविषयमेतत्। अत्रिः। उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन तु। दशरूपं जयेत्यश्वाजा
यन्माशोधनं भवेत्। ब्रह्मपुराणे॥ उच्छिष्टेन तु विप्रेणा हि जस्य स्पर्शस्तदा दृशः। उभोस्नानं प्रकुरुतः सद्य एव समाहिता वि
ति। उच्छिष्टं विप्रं प्रकृत्वा हपणशरः। अनुच्छिष्टेन मूदेरास्य स्त्री स्नानं विधीयते॥ तेनोच्छिष्टेन संस्पृष्टः प्राजापत्यं समा
चरेत्तु इति॥ यत्तु ब्राह्मणे॥ उच्छिष्टेनाथ मूदेरा विप्रस्य स्पर्शस्तदा दृशः। उपवासेन मुदस्या शुना संस्पृष्ट एव चेति। त
दापद्यशक्तसादेवलोपि। उच्छिष्टं मानवं स्पृष्ट्वा भोज्यं वापि समाहितः तथैव हलोपादौ च प्रज्ञात्वा च ममुधतीति॥
इमं हस्तस्योच्छिष्टस्य स्त्रीमनुः। उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो इमं हस्तः कथं चन॥ अनिधायैव त इमं आचांतः भुञ्जतामि राम॥
यात्॥ एतच्च पेयविषयं॥ भोज्यविषये तु वसिष्ठः। प्रचरलन्नपानेषु पशुच्छिष्टमुपस्येत्॥ भूमौ निधाय त इमं आ ८८

चांतः प्रचरेत्ततः॥ त इमं सत्वभुक्तं कार्यमित्याह तु शंखनिखिते॥ इमं हस्त उच्छिष्टो निधाय भुत्ते इमं भिति। उच्छिष्टः।
उच्छिष्टस्यः॥ एतच्चानुच्छिष्टहस्तादिना स्य रे॥ साहा दुच्छिष्टहस्तादिस्य स्त्री तमो जयेव॥ यथा हवसिष्टः उच्छिष्टमगुरे
भोज्यं स मुच्छिष्टमुच्छिष्टोपहृतं चेति। उच्छिष्टस्य तैलाभक्तं स च मूत्रादिकरणे आपलं बः तैलाभक्तं स्वनाचांतः श्वश्रुक
र्मणि मेथुने। मूत्रोच्चारं यदा कुर्षी ह्यो गत्रेण मुधति। उच्छिष्टस्य स्पर्शं हि दर्शने दोष उक्तो मार्कंडेयपुराणे॥ सर्वे दुतार
का दृष्टा यैरुच्छिष्टैः कराचनं तेषां पाप्मेनैरेह सिंस्लो वक्तिः समिधते॥ अत्र च स्नातकव्रतलोपे च प्रापश्चिन्नमभो
जनमिति मन्त्रं इष्टव्यं॥ तस्यैव चांशालादिस्य स्त्री बोधायनः॥ चांशालादि दर्शने ज्योतिषो दर्शनं। संभाषणे॥ ब्राह्मण
संभाषणं॥ उच्छिष्टस्य स्त्रीनेत्वे क एत्रमुपवासः। संभाषणे हि एत्रं। संस्पृष्टे त्रि एत्रं॥ सहगमने स चैलं स्नानमिति॥ चांश
लदर्शने इत्यनुच्छिष्टस्य। उच्छिष्टदर्शने इति। उच्छिष्टस्य चांशालादर्शने इत्यर्थः। एवमत्रेपि। उच्छिष्टस्य पत्नी दुदिस्य रे॥
बृहस्पतिः॥ मुण्यत्वां दुलमुनस्य स्त्री का प्रकृते हि जः। अहं पिबेत्कुशं न लंसा वित्री च जपेत्तथा॥ इह मूर्ध्नीच्छिष्टस्येति
मूलपाणिः पत्न्येव। पत्नी दुलमुनस्य स्त्री स्नात्वा नक्तं समाचरेत्॥ कृतोच्चारस्वरो एत्रं उच्छिष्टो ह्यहमाचरेदिति॥ तद

धोक्षिष्टविषयं॥ ऊधोक्षिष्टे अकामविषयं वा॥ अथानुविष्टस्य नीलावप्रधिधाने॥ प्रविष्यतु एते॥ श्रुणुतेति महावा
हो नीली वस्त्रस्य धारणात्॥ वाससोगणशार्दूलगर्तो मम कृत्स्नः पालनादिक्रियाश्चैव तदुत्तराय जीवनात्॥ पतितस्तु
वेदिमस्त्रिभिर्वर्षेषु ध्याति॥ नीलावस्त्रं यदा रक्तं कश्चिद्विप्रस्य धारयेत्॥ अहो एत्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुध्यति॥ ऐम
कूपे यदा गच्छेत् सो नीत्यादिकः कश्चित्॥ त्रिवर्षेषु च सामान्ये तत्तत्तु विप्रो धनं॥ नीली राहयराभि द्वा स ए स्य शरी
रतः॥ शोणि तं दृश्यते यत्र द्विजश्राद्धाय चरेत्॥ इदमज्ञाने॥ ज्ञाने तु द्विगुणं॥ अत्रापवादः॥ नीली तनुवृत्ता वापलं
वः॥ स्त्रीणां श्रीदार्पसं योगे शयनीये न दुष्यतीति॥ एवमेव केशनिर्मितवस्त्रधारणी चोपवासः॥ पंचगव्यं घृतं हिरण्यो
दकं चापिकमिति स्मृत्यर्थं सारं॥ अथ रुद्रनिर्मल्यस्य त्रे॥ कालिकापुराणे॥ स्पृष्ट्वा रुद्रस्य निर्मल्यं स वा सा आश्रुतः
शुचिः॥ अथ रजसलाया अस्पृश्यशो॥ तत्र रजसलयोः सप्तमोरेकगेत्रयोः स्पर्शमाह्वयः॥ उदक्या तु सवर्णीया स्पृष्ट्वा
चेत्स्या दुदक्या॥ तस्मिन्नेवाहनि स्नाता शुद्धिमाप्नोत्यसंशयः॥ इदं चाकामतः॥ कामतस्तु कात्रपः॥ रजसला तु संस्पृष्ट्वा
ब्राह्मणा ब्राह्मणी यदि॥ एक एव त्रिणहारं पंचगव्येन शुध्यति॥ यत्तु पणशरः॥ स्पृष्ट्वा रजसला न्योन्यं ब्राह्मणी ब्राह्मणी

तथा॥ त्रावन्निष्टे त्रिणहारं त्रिणेत्रेणैव शुध्यतीति॥ तत्कामतो भासे॥ सहशपनादिचिरस्पर्शे वा॥ असवर्णी स्पृष्टे पुनः सर
एव॥ रजसला तु संस्पृष्ट्वा रजसा ब्राह्मणी च या॥ त्रिणेत्रेणैव शुद्धिः स्याद्वा घृतं सवचनं तथा॥ रजसला तु संस्पृष्ट्वा वैश्व
पा ब्राह्मणी च या॥ पंचगव्यं त्रिणहारं पंचगव्येन शुध्यति॥ रजसला तु संस्पृष्ट्वा श्रद्धा ब्राह्मणी त्रया षड्त्रिणेत्रेणैव शुद्धिः स्या
द्वा स एणा कामकारतः॥ अज्ञानतश्चरेदर्थं ब्राह्मणी सर्वजातिषु॥ अत्रयथा ब्राह्मणी रजसलयोः स्पर्शोऽपराधः पंचगव्या
शनं च॥ तथा न्यासापि सवर्णी रजसला स्पर्शे तदेव॥ पया ब्राह्मण्याः क्षत्रिया स्पर्शे त्रिणेत्रं तथा॥ क्षत्रिया पावैश्च
स्पर्शे वैश्च पाया श्रद्धा स्पर्शे पितरेव॥ तथा च भवदेव निबंधे स्मृतिः॥ रजसला तु पानादि अमोमं मुपसंस्पृशेत्॥ सव
र्णे पंचगव्येन उपवाससहि तेनेति भवदेव॥ तथा शाततपः॥ रजसले उभेनायोर्विमोमं स्पृशते यदि॥ सवर्णे पंचगव्यं च
ब्रह्म कूर्चमतः परमिति॥ यत्तु ह हृदिष्टः॥ स्पृष्ट्वा रजसला न्योन्यं ब्राह्मणी श्रद्धा जायिवा॥ रुद्धेण शुध्यते श्रद्धा श्रद्धा नेन
शुध्यति॥ स्पृष्ट्वा रजसला न्योन्यं क्षत्रिया वैश्च जायिवा॥ पादहीनं चरेत्पुनर्ब्रह्मणा दंतघोत्रेण॥ स्पृष्ट्वा रजसला न्यो
न्यं ब्राह्मणी क्षत्रिया तथा॥ रुद्धा धा शुध्यते श्रद्धा उन्नतार्थतः॥ स्पृष्ट्वा रजसला न्योन्यं क्षत्रिया श्रद्धा जायिवा॥ उ

पवासेस्त्रिभिः पूर्वात्वं हो ए त्रेण चोत्तरा ॥ एतद्वारजस्वलोभोयवैरपाश्रुतातथेवच ॥ त्रिणत्राधुपतेपूर्वाउत्तरातुदिनइया
तुवर्णनां कामस्यर्शे शुद्धिरेषा पुनर्नतीति ॥ एतच्च कामतोभ्यासे दानेन पादकृष्णप्रत्याभायेन ॥ पतितचंडालादिस्पर्शे दृष्ट
वमिष्टदृष्टस्यती ॥ पतितो तत्पश्चात्केन संस्पृष्टा चेद्भजस्वला ॥ तान्यहानियतिक्रमप्रापश्चित्तं समाचरेत् ॥ प्रथमे क्रिये त्रिणत्रं स्या
द्वितीये द्वादशमेव तु ॥ अहो एतद्वृत्तीये क्रिये चतुर्थे नक्तमेव च ॥ अहो यो विष्टया स्पृष्टा शुना च द्वादशमचरेत् ॥ तान्यवसिष्टानि
दिनानियतिक्रम्य अनाशको न नीत्वेत्यर्थः ॥ अत्र सर्वत्र पंचगम्य प्राशनमपि कर्तव्यमिति भवदेव ॥ यन्तु बौधायनः ॥ रज
स्वला तु संस्पृष्टा चंडालां त्यक्त्वा पसे ॥ तावतिष्ठे त्रिणत्रा एवावत्कालेन शुध्यतीति ॥ एतत्तदशक्तायाः ॥ अक्रामेवा ॥ यन्तु शाता
तपः ॥ उदकास्तिकावापिशुवां तं संस्पृष्टो घृदि ॥ त्रिणत्रोपोषिता भूत्वा पंचगमेन शुध्यति ॥ कश्चपः ॥ चंडालेन तु संस्पृष्टा
कदाचित्तीरजस्वला ॥ तान्यहानियतिक्रमप्रापश्चित्तं समाचरेत् ॥ त्रिणत्रमुपवासः स्यात्पंचगमेन शोधनं ॥ तानि शा
स्त्यनियतिक्रम्य अनाशानुकारयेदिति ॥ तदेतत्प्रथमदिनविषयः ॥ शूलपाणिस्तु कश्चपवाको प्रथमादिदिन अवत्स्थाना
स्ति ॥ त्रिणत्रेणैवेति दृष्टं शातातपवाकात्प्रित्याह ॥ तत्र बार्हस्पत्येन प्रमदिन एव त्रिणत्रमवस्थितं त्वात् ॥ तद्विषयत्वं

एप्र.
९०

मेव न्याय्यमिति ॥ उपवासासमर्थायां त्वं प्रिणः ॥ चंडालः श्वपचोवापियद्यात्रेपी स्पृष्टो घृदि ॥ अलकृष्टैर्वर्तितपंचगमेन शु
ध्यति ॥ पंचगम्ययानं तु स्नानं तर्कार्यं चंडालेन सहैकदृष्टाद्याहोपयशरः ॥ एकदृष्टसमाकूटश्चंडालो धरजस्वला
॥ अहो एतौ विषो भूत्वा पंचगमेन शुध्यति ॥ आदिस्पर्शे विशेषमाह प्रमः ॥ रजस्वलानुसंस्पृष्टा शुना जुंबुकवापसे ॥ त्रिणत्रा
एव जेतावद्यावत्कालेन शुध्यति ॥ एतदकामतः ॥ कामतस्करजस्वलानुद्वैतौ दृष्टस्यति ॥ शुना चो विष्टया शूरा संस्पृष्टा
द्वादशमचरेत् ॥ अहो एतद्वृत्तीये क्रिये परतो नक्तमाचरेदिति ॥ प्रथमद्वितीयदिने आदिस्पर्शे द्वादशतीये हो एतं ॥ परतश्च
तुर्थे ॥ अत्रापि तान्यहानियतिक्रम्येति पौर्ण ॥ यन्तु बौधायनः ॥ रजस्वलानुसंस्पृष्टा प्राप्सुकुट्टसूकरैः ॥ श्वभिक्षात्वापि
वेत्तावद्यावच्चंद्रस्पर्शनमिति ॥ चंद्रदर्शनं नक्तमित्यर्थः ॥ एतदशक्तायाः चतुर्थदिनविषयं वा ॥ रजकादिस्पर्शे तु श्व
स्पर्शसमानमेव ॥ तपोः समानत्वादिति शूलपाणिधयन्तु प्रचेताः ॥ रजस्वलानुसंस्पृष्टा शुना चंडाल एव भैः ॥ पंचरात्रं
त्रिणत्रा एव पंचगमेन शुध्यतीति तत्कामतोभ्यासे ॥ भोजनकाले श्वांस्तु जादिसर्शे बौधायनः ॥ रजस्वलानुसंस्पृष्टा शुना त्वा
दिसर्शो घृदि ॥ गोमूत्रगवकाहा एषा त्रैणैविशुध्यति ॥ अशक्तौ कोचनं दद्यादि प्रभोवापि भोजनं इति ॥ उच्छिष्टयोः प

रसंस्पर्शं त्वत्रिः॥ उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पर्शकदाचित्स्त्रीरजस्वला॥ कृच्छ्रेणशुध्यतेपूर्वाश्रमादानैरुपोषितेति॥ अत्रपूर्वाश्रमे
नब्राह्मणतृत्रियवैश्यस्त्रियोभिधीयते॥ तेनरजस्वनयोः॥ समानजातीयमोहच्छिष्टयोः ब्राह्मणीतृत्रियावैश्यानीपरस्परं
स्पर्शं प्राजापत्यः॥ स्वस्त्वानंतस्पर्शं त्वेकैकहृदिरूहनीया॥ तादृशश्रूयः स्पर्शपरस्परं तूपवाससहितप्राजापत्यप्रत्या
न्नायदानेनशुद्धिः॥ एतच्चकामतः॥ अकामतस्तर्द्धाभूलपाणिस्तु॥ उच्छिष्टेनचंडालादिना॥ दानेनकृच्छ्रप्रत्याश्रयेन
एयरजस्वलात्वमेवनिमित्तमतोनतृत्रियवैश्ययोर्ब्राह्मणादिभ्योविशेष इतिआह॥ उच्छिष्टदिनसंस्पर्शं तुमार्कं उपः
॥ दिनानकथंचिदुच्छिष्टानरजस्त्रीपदिसंस्पर्शेत्॥ अधोच्छिष्टेत्वहोत्रंउधोच्छिष्टेत्वहंसिपेदिति॥ अत्रपद्यप्यविशेषे
षः श्रूयतेतथापिब्राह्मणपेक्षयाउच्छिष्टतृत्रिपदिसंस्पर्शं ब्राह्मणाअधिकंकल्पं॥ एवंहानयाउच्छिष्टेनप्रस्पर्शेनूनं
भोजनकालेरजस्वलांनरं दृष्ट्वापुनर्भोजेत्वापसंबः॥ उद्व्यायदिवाभुंक्तेदृष्ट्वाभीतुरजस्वलां॥ आह्वानकालेनाश्र
पात्॥ ब्रह्मकूर्चंततः॥ पिबेत्॥ एतच्चकामतः॥ चंडालदृशीनेत्वत्रिः॥ भजस्वलातुभुंजानां डालं पदिसंस्पर्शं उपवासत्रयं एम.
कुर्याप्राजापत्यंतुचकामतइति॥ रजस्वलायाश्चादिदृशीनेत्यासः॥ रजस्वलायसादृष्ट्वाशुनाजंबुकाएसभेः॥ पंचरात्रं निहा ९१

रपंचाग्रेनशुध्यतीति॥ रजस्वलायाश्चोच्चिष्टं स्पर्शं शातातपः॥ आर्तवाभिस्तुतानाश्रीस्पर्शेच्छेद्यबसूतकं ऊर्ध्वत्रिंशत्काला
नां तत्रिंशत्मुपवासयेत्॥ स्पृष्ट्वाभोजनार्होत्वत्रिः॥ आर्तवा-स्तुतानाश्री॥ मृतसूतकयोस्पर्शेत्॥ भुक्त्वापीत्वाचरेत्कृच्छ्रं स्पृष्ट्वा
तुअहमेवविति॥ आशौचसंश्लिष्टानात्मायजोदर्शनेमार्कंडेयः॥ मृतसूतकसंस्पर्शं क्रतुदृष्ट्वाकथंभवेत्॥ नाह्वानकाल
मश्रीयाभुक्त्वाचंडायणं चरेदिति॥ अह्वानकालपर्यंतं चतुर्ध्वदिनपर्यंतं॥ मदनरत्नेस्मृतंतरे॥ अत्रयत्नेसमुत्पन्नेमल
वद्वासापदिअभिषेकेणमुक्तिः स्यादिनत्रयमभोजनं॥ अभिषेकेभुक्तिः सद्यः स्नानेनभोजनं इदमशक्तायाः॥ बालाप
त्यविषयं वा॥ अन्यस्यास्तुत्रिंशत्मुपवासः॥ बंधुमरणश्रवणदौषाः॥ मलवद्वासानापास्तुअप्रायसंभवेद्यदिअभिषे
केणशुद्धिः स्यानाशनंवादिनत्रयमिति॥ अत्रापिपूर्ववद्वावस्था॥ दिनत्रयमित्यवशिष्टकालोपलक्षणां॥ अत्रापत्यं
बंधुमरणादि॥ सएव॥ आर्तवाभिस्तुतानाश्रीनावगाहेत्कदाचन॥ उद्यतेनजलेनैवस्नात्वाशेषसमापयेत्॥ स्नानं गात्रं भ
वेदृष्टिः सांगोपांगमलेर्युतं॥ नवपीडनंकुर्पानान्यवाताभवेत्पुनरिति॥ तथापराशराः॥ स्नानेनेमिन्निकेप्राप्तेनारीय
दिरजस्वलाः॥ पात्रांतरिततोयेनस्नानंकृत्वात्रतंचरेत्॥ सिंहागात्राभवेदृष्टिः सांगोपांगत्तथंचन॥ नववस्त्रपाडनंकु

प्रीत्यासदासश्च धारयेदिति॥ अथ परंपरास्त्रे तत्राचेतनं दंडादिना व्यवधानेन याज्ञवल्क्यः॥ उरुकाशुचिभिलायासं सद्यस्तेरुप
स्य श्रेत॥ अस्त्रिगानि जपे चैव गायत्री मनसा सकृदिति॥ चेत्तनव्यवधानेन तु मानवं॥ शवं तत्स्य चिन्ने चैव स्य द्वाहानेन शुभ्य
तीति॥ अशुचिलशुनादिस्पष्टिस्त्रिनेन तु शातातपः॥ अशुचिं संस्य श्रे घल्ल॥ एक एव स दुष्यति॥ तत्स्य द्वाहानेन दुष्ये
त सर्वदुष्ये च यं विधिरिति॥ तथा॥ संहतानां पात्राणां पट्टेकमुपहन्यते॥ तस्य तद्यो धनं प्रोक्तं न तु तत्स्य चिनामपि॥ क्वा
चिदचेतनव्यवधानेपि वचनात्प्रायश्चित्ताधिक्यं॥ यथाह॥ पल्लवः॥ एक शराखं समारूढं श्रान्तादि र्यथा भवेत्॥ ब्राह्मणलत्र
निवसन् स्नानेन तशुचिनामिपात्॥ आदिशूरादुर्कादीनीग्रहणी॥ शराग्रहणमवयवमुपलक्षणमिति प्राग्व्याख्यातं॥ तथा
स एवा एकदृष्टसमारूढौ बां डाल ब्राह्मणौ यदि फलं भूयतस्तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत्॥ ब्राह्मणानामनुज्ञाप्य सवासा जल
माविशेत्॥ अहो एत्रोषि तोभूत्वा पंचगव्येन शुध्यति॥ तथा स एव॥ एक शराखं समारूढः फलामश्राप्य स्मै यदिति॥ प्रायश्चि
तं त्रि एचं स्मात्पंचगव्यं विशोधनमिति॥ अत्र व्यवधानं संनिधानाभ्यां मेकरात्र विगत्रे॥ मतिपूर्वं चेत्तत्॥ अत्र मतिपूर्वं तु
ब्रह्मपुराणे॥ विप्रश्च डालमहि तोयत्रैकस्मिन्वनस्य तो॥ अहाना तु फलं भुक्ते चरेत्तत्राद्यमर्थणं॥ अत्रापवादमाह प

गशरः॥ रथ्या कर्दमोपा निनावः पंचाह्मणानि च॥ स्त्रिनाम्न प्रदुष्ये तपक्ते एकचितानि च॥ अत्र परंपरास्त्रेपि स्त्रि शब्दे
भोलाः॥ तत्र च वचनात्प्रायश्चित्तं॥ स्त्रि प्रायश्चित्तापवादमाह हस्तिः॥ तीर्थे विवाहपात्रायां संश्रामे देशविह्नवे॥ नगर
ग्रामदोहेषु स्पष्टा स्पष्टिर्न दुष्यतीति॥ एवमस्यापि उच्चावचानि व्यवस्था यनीयानि॥ ब्राह्मणस्य चैतदृष्टादिस्येपर
शरः॥ चैतदृष्टादिस्यिर्न दूष्यतीति॥ एतां लुत्राह्मणः स्पष्टा सवासा जलमाविशेदिति॥ तन्निवाही नान्मूत्रं
कल्पनीयं॥ इत्यस्त्रि प्रायश्चित्तानि॥ अथ श्रादिदं॥ तत्र मनुः॥ एवमालखरे र्हो प्रामैः कव्यादिरिव च॥ न
ए श्रो बुवर्ग हे श्राणा पात्रं जले कृत्वा घृतं प्रायश्चित्तमुपनीति॥ एतच्च नाभे रधस्तादीष इष्टस्य॥ पत्तुक्रमतुः॥ श्वश्रुग
लं मगजमरिपाजा विखरकरभनकुलमार्जारमूषिकाशुवकाकपुरुषदद्यानां आपो हि द्यापाभिः स्नानं प्राणायाम
त्रपंचेति एतच्च पादयोः किंचिदधिकं दंशे॥ पत्तुगघदेवलः॥ विष्वातिरुष्टेः श्वश्रुगलविट् राहवरनरवानरवापस इष्ट
नीभिर्दृष्टः स्ववंतीमासाद्यो ड उत्राणाया मानकु र्यादिति॥ एतदपि ततो धिक् दंशे नामे रूध्वं दंशे तु बौधापनः॥ शुनाद
ष्टल्लवो विप्रो नदी गत्वा समुद्रं॥ प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्रायश्चित्तमुपनीति॥ नाभे रधस्तादिति ह्रदं वा विषयं वा॥

प्रा:मा:
९३

च

एतस्मिन्नेवविषयेदेवतः॥ अदृष्टसागराणांनघोलातोनिगहारः प्राणापामशतमावर्त्तयेत्त्रिण्णदपगतयाप्माभवतीति॥
तन्नाभेरुर्ध्वगाढदेशे॥ अत्रैवशश्वः॥ नीलीकाष्टस्रोविप्रः शुनादृष्टस्तथैवच॥ त्रिण्णदं तुव्रतंकुर्पोत्तुंश्वलीदशनसूत
इति॥ पमोपि॥ अष्टगालशृङ्गरदरोष्ट्रश्ववानरकुंजरैः॥ एतैस्तद्वाहणोदृष्टस्त्रिरङ्गः समुपस्यशेत्॥ हविष्यंभोजयेदन्नं
ब्राह्मणान्सप्रपंचचेतिब्रह्मचार्यधिकारेहारीतः॥ शुनादृष्टस्त्रिरङ्गमकाहारः समुद्रगानदीगताप्रायामशतंकृत्वाष्टतं
प्रास्पततः शुचिरेवमेवगोमायुमाजरीरनकुलमूर्कैर्दृष्टानां॥ ब्रह्मचार्यधिकारेपैठीनसिरपि॥ शुनादृष्टस्त्रिण्णदसमुप
वाहोविप्रगद्देवासश्च॥ पञ्चशतानापः॥ गवांशृङ्गोदकलातः शुनादृष्टस्तद्वाहणः॥ समुद्रदर्शनाद्वापिशुनादृष्टः शुचिर्भ
वेत्॥ वेदविद्याव्रतलातः शुनादृष्टस्तवैद्विजः॥ हिरण्योदकमिश्रंचष्टतंप्राश्वविश्रुध्यति॥ तन्नाभेरधलादीषदृष्टविष
भं॥ वचनादिशिष्टब्राह्मणमात्रविषयंवा॥ समुद्रदर्शनंतत्तरीवासिनां॥ व्रतस्यस्यविशेषमाहबोधायनः॥ व्रतस्यस्तु
नादृष्टस्त्रिण्णदसमुपवासयेत्सष्टतंपावकंपीत्वाव्रतंशेषं समापयेत्॥ यत्पञ्चशतानापः॥ अत्रतः॥ सव्रतोवापिशुनाद
ष्टोभवेद्विजः॥ हिरण्योदकमिश्रंचष्टतंप्राश्वविश्रुध्यतीति॥ तदस्यंताशक्तविषयं॥ ब्राह्मणरहितग्रामेतुपगशरः॥ अ

एन.
९३

सब्राह्मणकेग्रामेशुनादष्टोद्विजोत्तमः॥ हृषंमदहिणीकृत्यसद्यःस्नात्वाशुचिर्भवेत्॥ स्त्रीणांविशेषमाहपराशरः॥ ब्राह्म
णीतुमुनादृष्टाजंबूकेनहकीणवा॥ कुरितंगहनहत्रंष्टुसद्यः शुचिर्भवेत्॥ बोधापनीपि॥ ब्राह्मणीतुमुनादृष्टासोमे
दृष्टिंन्निपातयेत्॥ नदत्रदर्शनाद्वापिशुनादृष्टाशुचिर्भवेत्॥ कृष्णपक्षेपरासोमोनदृश्येतकदाचन॥ योदिशंब्रज
तेसोमस्त्रीदिशंबलोकयेदिति॥ अंगिरस्तावयंचगयमाशनमप्युक्तं॥ ब्राह्मणीतुमुनादृष्टासोमेदृष्टिंन्निपातयेत्॥ य
रानदृश्यतेसोमः प्रायश्चित्तंकथंभवेत्॥ योदिशंब्रजतः सोमस्तादिशंचावलोकयेत्॥ सोममार्गंताप्राहतापंचगयेनशु
ध्यतीति॥ ब्राह्मणीग्रहणमुपलक्षणां॥ व्रतस्यस्त्रीविषयेपराशरः॥ त्रिण्णदं बोपवसेकुनादृष्टातुसव्रता॥ सष्टतंपावकं
पीत्वाव्रतंशेषं समाचरेत्॥ रजस्वलायांविशेषमाहपुलस्त्यः॥ रजस्वलायादृष्टाशुनाजंबूकरासभैः॥ पंचरात्रं त्रिण्ण
हापंचगयेनशुध्यति॥ ऊर्ध्वतुद्विगुणंनाभेर्वक्त्रे तुत्रिगुणंतया॥ चतुर्गुणंस्ततमूर्ध्वे त्रिगुणंशुचिर्भवेत्इति॥ अ
नत्ररजस्वलादस्यायाइतिशेषः॥ शुनाप्रातावलीढस्यनरेर्विदलितस्यच॥ अङ्गिमन्त्राल
नंशोचमग्निनाचोपचूलनमिति॥ उपचूलनंतापनं॥ ब्रह्मेकमुत्पत्तौरुबोधायनः॥ ब्राह्मणस्यब्रह्महरिस्त्वशोशि

तसंभवे॥हृमिरुत्यद्यतेयसप्रायश्चित्तंकथंभवेत्॥गोमूत्रं गोमयंहीरंरधिसर्पिकुशोदकं॥अहंस्वात्वाचपीत्वा
चहृमिदृष्टःशुचिर्भवेत्॥इति॥एतज्जानभेरथलाज्ञेयं॥मनुरपि॥ब्राह्मणसब्रह्मारेष्यशोणितसंभवे॥हृमिरुत्य
द्यतेयसप्रायश्चित्तंकथंभवेत्॥गवामूत्रपुरीषेणत्रिसंध्यंस्नानमाचरेत्॥त्रिणेत्रपंचगव्याशीत्वधोनाभ्याविशुध्यति॥
नाभिकंठोतरोदुतेब्रह्मणेचोत्यद्यतेहृमिः॥षड्भुजंतुतदामोक्तंप्राज्ञापत्यंशिरोब्रह्मइति॥यत्तुशान्तातपः॥ब्राह्मणस्य
ब्रह्महारेयरासंघेद्यतेहृमिः॥प्रायश्चित्तंतदाकार्यमितिज्ञातातपोब्रवीत्॥गोमूत्रं गोमयंहीरंरधिसर्पिकुशोदकं॥
स्वात्वापीत्वाचहृत्वाचहृमिदृष्टः शुचिर्भवेदिति॥तदीषदृष्टविषयं॥पराशरेणानुवर्णभेदेनप्रायश्चित्तविशेषउक्तः
॥ब्राह्मणसब्रह्महारेष्यशोणितसंभवे॥हृमिरुत्यद्यतेयसप्रायश्चित्तंकथंभवेत्॥गवामूत्रपुरीषेणरधिसीरे
णसर्पिषा॥अहंस्वात्वाचपीत्वाचहृमिदृष्टः शुचिर्भवेत्॥सत्रियोपिसुवर्णस्यपंचमाशः॥नमरापयेत्॥गोदंति
णानुवैत्रपस्यापुपवासंविनिर्दिशेत्॥भूदानंनोपवासस्याछूदोदानेनमुध्यतीति॥स्नानंनानं चपंचगमेनैव॥रा एम०
नं गोदानं॥एतदपिनाभेरथलाज्ञेयं॥नाभेरुपरिविशेषउक्तोभविष्यत्युएणो॥ब्राह्मणसब्रह्महारेष्यशोणि ९४

तसंभवे॥हृमिरुत्यद्यतेयसपि कृतिंववचितसतु॥गवामूत्रपुरीषेणत्रिसंध्यंस्नानमाचरेत् रधिसीरंरधत्तंप्राश्रजि
एत्रेणविशुध्यति॥अधोनाभेःप्रदृष्टस्यआपादाहिनतात्मज्ञं॥एतदितिर्दिशेत्तानुःप्रायश्चित्तंरवगाधिपा॥नाभिकंठो
तरेवीरयराचोत्यद्यतेहृमिः॥षड्भुजंतुतदामोक्तंप्रायश्चित्तंमनीषिभिः॥इतिसेर्गप्रायश्चित्तं॥अथोपपातकेषुप्रा
यश्चित्तानि॥ताम्राह्याज्जबल्कः॥गोदधोब्राह्मणस्यमरणानांचानपक्रिया॥अनाहिताग्नितापएपविक्रयःपरि
देवनं॥नृतादध्ययनादानंभूतकाध्यापनंतथा॥पारायण्यपारिवित्तंवाधुष्यलवणक्रिया॥स्त्रीभूद्रुविदृष्टजबधो
निर्दिताथोपजीवनं॥नास्तिकं ब्रतलोपश्चसुतानीचैवविक्रयः॥धामकुप्यपशुसेयमयाज्यानांचपाजनं॥पितृमातृ
सुतत्यागसदागाएमविक्रयः॥कन्यासंदूषणंचैवपरिविदंरकपाजनं॥कन्याप्रदानंतस्सेवकोटिलीत्यं ब्रतलोपनं॥आ
त्मनोर्धेक्रियार्भोमद्यपस्त्रीनिषेवणं॥स्वाध्यायानिसुतत्यागोबांधवत्यागएवच॥इधनार्थं दुमकेहः स्त्रीहिंसो
षधिजीवनं॥हिंसयंचविधानंचव्यसनात्मात्मविक्रयः॥भूद्रुमेष्यंहीनसखंहीनयोनिनिषेवणं॥तथैवानाश्रमे
वासःपराश्रपरिपुष्टता॥असंख्यस्त्राधिगमनमाकरेष्टधिकारिता॥आर्यायाविक्रयश्चैवामेकैकमुपपातकमिति

तत्र गोवधेऽक्तं वध प्रायश्चित्तप्रसंगेन॥ तत्र त्वाये मानवाभिन्नैमासिकादीनियान्नवल्कीयानि। चं चोद्वायणादिनिचवत्मारोमु
त्रात्यतादिष्वपि विशेषविहितैः प्रायश्चित्तैः सह तुल्यविकल्पतया व्यवस्थायावाभ्यो ज्ञादि। न च विशेषविहितैः सामान्यविहि
तानां बाधः। उपपातकसंज्ञानर्थक्यापत्तैः सामान्यप्रायश्चित्तप्रवृत्तये बहिर्गार्थवती नान्यथा॥ प्रयोजनानतरभावात्॥ अ
तएव याज्ञवल्क्यः। उपपातकमुद्दिश्यादेवं चोद्वायणे न वा॥ पयसा वापि मासेन परकेणाशवापुनरिति॥ मनुश्च॥ एतदे
वं त्रंतं कुर्यु रूपपातकिनो द्विजाः अवकीर्णवर्जं शुद्ध्यर्थं चोद्वायणमथापि वेति। एतदेव त्रैमासिकं॥ अवकीर्णपयस्य
सादेवोक्तानुक्तप्रायश्चित्तैश्चेत्तन्माभिर्गम्यते॥ अथ ब्राह्मणतयाः। याज्ञवल्क्यः। आषोडशाच्च द्वाविंशच्च तुर्विंशच्च वत्सरा
त्॥ ब्रह्मसूत्रविशोकालश्रौषणायनिकः परइति॥ अत्र सावित्रीपतितापस्य द्वादशवर्षाणि पंच च॥ सशिवं वषनं कृत्वा
त्रंतं कुर्यात्समाहितः। एकविंशतिरात्रं चपि वेत्तस्य तिपावकं॥ हविषा भोक्तुं ये चैव ब्राह्मणान् संप्रपंच च॥ ततो यावकमु
द्भूतस्य तस्योपनयनं स्मृतमिति यासोक्ते एषोडशादित्याहुः प्रयासायां। नाभिमाप्नो॥ द्वाविंशच्च तुर्विंशच्चैव त्रिपितद एम.
र्थक एवानुषज्यते॥ तेन पंचदशैकविंशति त्रयोविंशति चर्षसमाप्नुत रमेव विप्रसूत्रियविशं क्रमात्प्राप्तिरिति॥ ९५

याज्ञवल्क्यः॥ अत्र ऊर्ध्वपतये ते सर्वधर्मबहिर्हृताः॥ सावित्रीपतिता ब्राह्मणा ब्राह्मणो माहने कृतोरिति॥ अशक्तसमनुः॥
येषां द्विजानां सावित्रीनानूयैति यथाविधि॥ तंश्च आयित्वा त्रीनरुह्य स्याविधुपनाययेदिति। उपनेत्रभावकृतब्राह्मणता
योतु पूर्वैकमेकविंशतिरात्रं उपनेत्सत्वे कामतः पंचदशवर्षातिक्रमेव सिध्यति॥ पतिता सावित्री कृतदालव्रतं च
रेत्। द्वौ मासौ यावकं न व्रतं पेन्नासं पयसा द्वादशमासमित्याद्युपनेत्त न पशुत्रयमाचितं त्रिरामयाचितं त्रिरात्रमप
महः॥ अहोरात्रमुपवसेदिति। यत्तापसं बः॥ अतिक्रान्ते सावित्र्याः कालकृतुत्रैविद्यकं ब्रह्मचर्यं चरेत्थोपनय
नं ततः सवत्सरमुदकोपस्य शनमथाध्याप्या इति॥ कर्तुं मासद्वयं त्रैविद्यकं ब्रह्मवेदत्रयार्थं मैत्राशानगुरुभ्यः
णादेकं॥ तदुद्दालकव्रताशक्तस्य स एव। यस्य पितृपितामह इत्यलपनीते। स्यातां ते ब्रह्मण संकृतास्ते वांगमनो जने
विवाहमिति वर्जयेत्तैवामिष्ठं तं प्रायश्चित्तं यथाप्रथमेतिक्रमेण कर्तुमेव संवत्सरमथोपनयनं तत उदकोपस्य शनमिति
पुहर्षसंख्यायसंवत्सरस्यावंतो नुपनीतासुः सश्रुभिः पावमानाभिर्पुण्ड्रं तपश्च दूरक इत्येताभिर्पुण्ड्रं पवित्रेण सामपवित्रे
णागिरसेनेत्यपि वाग्याहृतिभिरेव वा सोध्याप्योद्यप्यप्रतितामहादीनां न स्मर्यं त उपनयनं श्मशानसंस्कृतास्ते वांगम

प्र. प्र. :
९६

मननं भोजनं विवाहमिति वर्जयेत्तेषामिच्छतां प्रायश्चित्तं द्वादशवर्षाणि चेद्विद्यकं ॥ ब्रह्मचर्यं चरेद्द्वयोपनयनं तत उरको
पस्य श्रीनं पावनमाप्नादिभिरष्टागृहमेधोपदेशं नान्धापनं तयोभिवर्तते तस्य संस्कारे यथा प्रथमेतिक्रमे तत ऊर्ध्वं प्रकृ
तिवदिब्रह्मसंस्कृताः ॥ ब्रह्महं शब्दं वाच्यं ॥ यथा प्रथमेतिक्रमकतुमेवं संवत्सरमिति ॥ प्रथमातिक्रमवदनुष्ठाने
संवत्सरस्तेन प्रतिपुरुषमष्टं ब्रह्मचर्यं ॥ उपनयनानंतरं यावं तो नुपनीनापुरुषास्तावत्संख्याकवर्षपर्यंतं प्रत्यहमेभि
मंत्रैः प्रायश्चित्तार्थं स्नानं कार्यं ॥ मंत्रास्तु ॥ परंतियच्छेति स पू॥ पावनान्यो येन देवाः पवित्रेतेति ॥ यज्ञपवित्रं ॥ कपान इ
तिसामपवित्रं ॥ हंसः शुचिषदित्यो गिरसे ॥ श्मशानमसंस्कृताः श्मशानवन्निरसनीयाः ॥ द्वादशाष्टं ब्रह्मचर्यं कार्यं ॥ उर
कोपस्य श्रीनं तु पुरुषसंख्याद्विभयावत् ॥ मंत्रास्तु एव गृहमेधो गार्हस्प्यातेषामध्यापनं नास्ति ॥ तत उर्यन्त्यस्य प्रकृति
वत् ॥ यथा कालोपनयनमिति ॥ इति ब्राह्मणम् ॥ अक्षरान्नराकरं ॥ तच्च चतुर्विधं ॥ परं दुष्करात्तेन गृहीत्वा
तस्याप्रधानं ॥ तथा जापमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्गुणवाजाय ते यज्ञेन देवेभ्यः प्रजपापित्तो ब्रह्मचर्येण सृष्टिभ्य
इति ॥ यज्ञेनेति सत्यधिकारे ॥ मनुः ॥ इष्टं वैश्चानरीं चैव निर्वयेद्दृष्टपर्यये ॥ कृत्तानां पशुपशूनां निष्कृत्यर्थमसंभव

अम.
९६

इति ॥ अष्टपर्यये संवत्सरं तो ॥ कृत्तानां प्रारब्धानां मित्रिकेचित् ॥ नित्यतया कृत्तानां मित्रितुमुक्तं ॥ प्रजापतिः ॥ समो ते
सोमयज्ञानां होत्रो चोपापनं चरेत् इति ॥ तथा चाधिकारे त्रै ॥ वर्षाणामनया कामाकामयोस्त्रैमासिकचौ श्रायणादीनि
पोऽन्यानि अतश्च प्रति संवत्सरं सोमः पशुप्रत्ययने तथा ॥ कर्त्तव्याप्रपणोष्टिश्चानुर्मास्यानि चैव हि ॥ एषामसंभवे कु
र्पादिष्विवैश्चानरीद्विज्जइतियाज्ञवल्कीयमपिसोमादे द्वितीयादि वर्षे भू ननुष्टाने वेदितव्यं ॥ अथानाहिताग्नितायी ॥
तच्च सत्यधिकारे आधानाभावे वेदितव्यं ॥ तत्रानाहिताग्नेः संवत्सरं दूर्ध्वमापदियाज्ञवल्कायमुपयातकसामान्यं ब्र
तच नुष्टयं वर्णाश्रम्याद्यपेक्षया योज्यं ॥ अनापदितु तत्रैव मानवंत्रैमासिकं ॥ अवीकतु संवत्सरं ॥ काह्नीजिनिगृहं ॥
कातेत्वाधाय कर्माणि कुयीद्विप्रो विधानतः ॥ तदकुर्वन्निगृहमासिमासि विभुधति ॥ कालइत्यधिकारे पल्लवणी ॥
तदाधानं ॥ स एव ॥ अनाहिताग्नेोपि त्रादौ यत्समाहः स्रुतो यदि ॥ सहिद्रात्तेन पशुनायज्ञेन त्रिभुक्कयायतु ॥ पत्त
माण आधातायष्टावेति स्म सत्यधिकारे ॥ वात्तेन क्रिपमाणो ब्रातेन निमित्तेन वा विहितः पशुरिति ॥ वैष्णविकरणे
नान्वयः ॥ अत्र ब्राह्मणो यथा कालानुपनीतो न गृह्यते तत्र ब्राह्मणो मात्यसो मयागविशेषे विधानात् ॥ किं

प्रा. प्रा.
९७

तुपस्पितापितामहोवासोमंनपिबेत्सत्रात्यइतिवाकोक्तोऽष्टेते॥तस्यैवत्रात्यपशोर्विधानात्॥तथाचश्रुतिः॥
पस्पितापितामहःसोमंनपिबेद्व्यपियासेत्सदेष्टान्युनरुत्स्यमानभेतेति॥आवसथ्याधानेपिविशेषमाहा॥
काह्मजिनिः॥रूतदारेणहेज्येष्टेयोनादध्यात्पासनंचोद्वायणंचरेद्वं प्रतिमासमहोपिवेति॥ज्येष्टग्रहणात्
स्मिन्नरूतावसथ्याधानेकनिष्ठस्थानधिकारः॥ज्येष्टेपिपितर्यंकृतावस—धानेसतिनादध्यात्पितुः॥सत्यप्य
तुज्ञानेनादधीतकथंचनेत्यस्यस्मात्तृधानेपिप्रवृत्त्यविशेषात्॥तथाज्येष्टग्रहणात्कविष्टःरूतदारेणिरूतह
पतिमहरणाद्विभागाद्याप्रागनधिकारित्वात्रप्रापश्चितीयतइतिसिद्धं॥इदंचप्रापश्चित्रंआवसथ्याधानेद्वारका
लेदपाद्यकालेप्रेतेवाग्रहपतावितिकात्यायनाद्युक्तकालत्रयातिक्रमेदृश्यं॥अथाविक्रयेविक्रयेप्रापश्चि
तानि॥॥श्रीखलिवितौ॥॥नविक्रीणयाद्विक्रेयोणितिलतैलरधिहोइलवणंहामधमांसकृतान्नस्त्रीपुरुषह
स्यश्चद्वयंगंधरसहोमरूह्मजिनसोमोरकनीलीविक्रयात्सद्यःपतति॥ब्राह्मणइत्युपक्रमसंवत्सरंतपूकृच्छ
पाचरेदिति॥हारीतः॥गुडतिलपुष्पमूलंफलपक्वान्नविक्रयेसोमापनं॥लाहलवणमधुमांसतैलहीररधिद्य

ला ३
एम.
९७

तंगंधचर्मवाससामन्यतमविक्रयेचोद्वायणं॥तथोणिकेशिकेशरिशूधेनुवेत्रमाश्रयस्त्रयिक्रयेच॥प्रत्यमांसस्नाद्य
स्थिशृंगनखश्रुतिविक्रयेतप्ररुद्धंहिगुग्गुलुहरितीलमनःशिलोजनगेरिकहारलवणमणिमुक्ताप्रवालवैराव
वेणमन्मयेषुच॥आमनत्रागोदपानपुष्करिणीकृतविक्रयेत्रिषवणस्नाप्यधःशपाचतुर्थकालाहारेदत्र
सहस्रजपनगापत्रीसंवत्सरेणपूतोभवति॥हीनमानोन्मानसंकरयाज्ञइत्यसंकीर्णविक्रयेचेति॥परशरः॥वि
कीयकन्यकागंचरुद्धंसातपनंचरेदितिचतुर्विंशतिमते॥सुण्याविक्रयंकृत्वाचरेत्सोम्यचतुष्टयं॥लाहलवण
मांसानांचरेद्वाद्वायणत्रयं॥मध्वाज्यतैलसोमानांचरेद्वाद्वायणद्वयं॥पयःपापसपूयानांचरेद्वाद्वायणत्रयं॥दधश्च
करसस्येवगुडद्विद्विक्रये॥सर्वेषांस्तेरुपक्वानांपरकंतुसमाचरेत्॥कदलीनारिकेरंचनारिगंवीजपूरकं॥एतेषां
पारुद्धंस्याजुंवीरारेलथेवच॥कसूरिकाटिंगधानांविक्रयेरुद्धमाचरेत्॥कर्षणदेसदर्थस्यादिनंहिंवादिविक्रये॥
तिलानांविक्रयेरुत्वाप्राजापत्यंसमाचरेत्॥धर्मार्थंकिमिजानांयज्ञार्थंविक्रयंनयेत्॥रक्तपीतादिवस्त्राणिरुद्धा
जिनमथापिच॥विक्रयेऽहमेतेषांगार्ग्यवचनंयथा॥गोविक्रयंनरःकृत्वालोभार्थंनमोहितः॥प्राजापत्यंप्रकुर्वीत

गजानामेद्वंस्मृतं॥ एतश्चाश्वतथ एणं चकरभाणं च विक्रये॥ परकं तत्र कुवीत सुतानां द्विगुणं चरेत्॥ नारीणं विक्रयं ह
त्वा चरेत्तु प्रपणं तं॥ द्विगुणं पुरुषस्येव तत्र तमा कुर्मनीषिणः॥ बां प्रपणं प्रकुवीत एकाहो द्वे विक्रये॥ अंगानां तु प्रपणः
स्यात्स्मृतीनां हस्तप्रपणं चरेत्॥ इति हस्तप्रपणानां चरेत्सीतपनं द्विजः॥ रस्यपं चराणां हस्तप्रमेव समाचरेत्॥ अंगानां नी
तिशास्त्राणां प्राकृतानां तथेव च॥ सर्वेषामेव विद्यानां पादहस्तप्रमाचरेत् इति॥ अवनः॥ दधि मधु पिष्ट सपिः पक्कां च तैल त
क्रहीरस विष शस्त्र तिलाश्वनीलीकैशेय वासोलाहृरक्तलवण विक्रये॥ प्राजापत्यं चरेत्तशातातपः॥ आमसां समुगसो
मलाहल वणसर्विवां॥ विक्रये सर्वपणानां द्विजश्चां प्रपणं चरेत्॥ विष्णुः॥ रक्तवस्त्रं रत्नगुडं गंधमधुरसोणं विक्र
यी त्रिगत्र मुपवसेत्॥ प्राणिभूः परपसो म विक्रयी तत्र हस्तप्रमाचरेत्॥ तं च भूयश्चोपनयेत्॥ शंखः॥ धारपित्वा तुलां च
क्रौविषमां कारय नूवणिकू॥ एतल वणमद्यानां कृत्वा हारस्य विक्रयं॥ लाक्षायाश्चेवमांसस्य कुर्पादेव महाव्रतं॥
विक्राता प्राणिनामष्टं हिलस्य च तथा चरेदिति॥ महाव्रतं द्वादशाष्टं भूयो भासविषयमेतत्॥ वेदानसिः॥ अथा
विक्रेपाणि॥ ब्राह्मणस्य लवणं पक्कान्नं मधु त्रिदधि घृतं मुद्गं सर्वगंधास्तिला रक्तं वासो गुडं तैलं ग्रास्य पशूनामे

कशफके शनिश्च सर्वचारणाः पशवोऽपि विद्यांगावः शंखश्चोर्णाचेति विक्रयणेनैकेकेयामेकैकस्मिन् प्राजापत्यं चरे
दिति॥ स एव॥ अथ एतत्तडागोदपानं पुष्करिणीरूढतलोमविक्रये त्रिषवणस्याप्यधः शायी चतुर्थकालाहारः संवत्स
रेण पूतो भवतीति॥ मुमंतुः॥ देवर्षिहोमचेत्सात्मा पत्यकूपोद्पादनात्मनो विक्रये हस्तप्रमाचरेदिति॥ देवधीति प्रतिमा
भिप्रायेण विष्यपुणो॥ गुडं तिलास्त्यानीलीकेशां धूमशाल्यकाः विक्रयी ब्राह्मणेणं च हस्तप्रमाचरेत्सीतपनं चरेदिति
गोविक्रये निर्दार्थवादमाहयमः॥ गवां विक्रयकारी तु गविरेमाणि पातितु॥ तावद्वयं सहस्राणि गवां गोष्टे क्रिमिर्नवे
दिति॥ एतानि च लघुगुरुमायश्चिजानिकामाकामसरुद्रसहस्रत्पाद्यपे स्यापो जनीयानि॥ इदं च सर्वप्रायश्चित्तजातं लापदि वे
द्यपट्टयाजीवतो ब्राह्मणस्येव॥ इतरेषां त्वापदि न दोषः॥ वैश्वत्पानविक्रये ब्राह्मणस्य पौद्धीति नारदोक्तिरिति प्रिता
हण्या॥ ययत्र च निषेधस्तत्रैव प्रायश्चित्तविधयः॥ अतएव क्वचित् क्वचित् न्यायश्चित्तविधौ ब्राह्मणग्रहणं कृतं॥ श्र
लपाणिस्त्यायदि श्रुत्येव दोषाभावमाह॥ तथा च पराचारः लवणं मधु मद्यं दधितकं घृतं पयः॥ न दुष्येच्छुद्रजादि
नां कुर्पात्सर्वेषु विक्रयं॥ कालिकापुराणेऽपि विक्रयं सर्ववस्तूनां कुर्वन् शूद्रो न दोषभाक्॥ मधु चर्म सुगन्धांस्तैला

मांसं च पंचममिति तन्न ॥ अ न योर्वाक्ययोगपद्विषयत्वे प्रमाणभावात् । न च निषेधानापदि ब्राह्मणमात्रविषयत्वात् । अत्र
प्रतिप्रसवानुपपत्तिरिति वाच्यं ॥ अ इत्यदि जशुश्रूषेति नियमेनोपायांतराणां आवर्त्तनत्वात् । अतश्च अ इत्यानापद्य
पिमधादिपंचममतिरिक्तामिदिकेयाणि ॥ इति नियमो योऽस्ति नापदिश इत्यतिप्रसवाभावात् । सूचीरूपविकेयाणि । आ
पदि नुन होषः ॥ निषेधानां प्रायश्चित्तानां च ब्राह्मणमात्रविषयत्वोक्तेः । ब्राह्मणानामेव त्वपदि वैश्यपृथ्याज्ञावतां होष
इति निष्कर्षः ॥ इदं च प्रायश्चित्तज्ञातं ॥ अपणपविकपार्जितधनपरितागपूर्वकं कार्यमित्याह मनः । यद्वजितेनार्जयति
कर्मणा ब्राह्मणाधनं । तस्योत्सर्गणमुधंति जप्ये न तपसैव चेति ॥ अत्र जपतपसोर्विकल्पः । उत्सर्गस्य तूभयत्र समुच्चय
इति । मनः । काममुत्पाद्य कृष्यां तु स्वयमेव कृषीदत्तः । विक्रीणी तजित्वा न श्रुद्धान्धर्मार्थमदिरस्थितान् । कृष्यादिप्र
हणं नियमार्थं तेन कीतानां तिलानां विक्रये होष एव ॥ इत्यपणपविकपे ॥ अतकोध्यापकभूतकोध्यापिततयोश्च अ
वोक्तव्रतानि देशकालशक्त्यपेक्षया योज्यानि ॥ अशक्तस्तद्विक्रयः ॥ अतकोध्यापनकृत्वा भूतकोध्यापितस्तथा ॥ एत
अनुयोगप्रदानेन जीनृपकान्नियतः पिवेदिति ॥ बाह्यीमुवर्चला मिति शेषः ॥ अधीयानस्पदि प्रादेक्षिरस्कारेनु

योग इति मितान्तरायां । मुतानां विक्रये पेयैरीनसिः । कृतविक्रये त्रिवर्णस्त्राप्यधः शायी चतुर्थकालाहारः संवत्सरेण
तो भवति ॥ इदमेकपुत्रस्य कामतो नापदि ॥ इदमेकपुत्रस्य कामतो नापदि ॥ मुतविक्रयं कृत्वा तप्तकृत् चरेदिति शंखो
क्तं त्वापद्यनेकपुत्रस्याकामतो हेयं ॥ अत्रैवाकामतो हेवर्धिसोमचैत्यानापत्यकूपे दपानरा एतानां विक्रये कृत्वा इयमि
ति सोमं तव ॥ कामतो नेकपुत्रस्यानापदिक्या पुत्रादिविक्रये तु चतुर्विंशतिमते ॥ नारीणां विक्रयं कृत्वा त्वरे चोद्रायण
व्रतं ॥ द्विगुणं पुरुषस्यैव व्रतमाकुर्मनीषिण इति ॥ आपद्यकामतकन्या विक्रये तु । विक्रीपकन्याकां च कृत्वा सोतपनं
चरेदिति ॥ दृष्टपणशर्तः ॥ इत्यपत्यविक्रये ॥ अथापाज्यपाजने ॥ मनः । ब्राह्मणानां पाजनं कृत्वा परे धामं त्यक्तमर्च ॥
अभिचारमहानंच त्रिभिः कृत्वा यपो हति ॥ परेषां शूद्रादीनां अत्यक्तमैर्ध्वैर्हिकं ॥ यद्वा परे धाम सपिंडानां सजातीयानामे
वास्मिन् द्ये आहतावेतन्नायश्चित्तं ॥ अत्र चनैकस्यैव कृत्वा भ्यासः संख्यायाः पृथक्कृतिवेशित्वात् ॥ तेन भिन्नास्वयः
कृत्वाः कार्पाः ॥ तेन प्राजापत्यसोतपनाति कृत्वा त्वा इति श्रूलपाणिः । तेषां च गुरुलधुभूतानां त्रित्वं निमित्तगो रवत्वाद्य
वापेक्षया योज्यं । अहीनो द्विरत्रादि द्वादशाहपयं तोहर्गणपागः । एतच्चाकामन उपपातकसामान्यमायश्चित्तोपवास

र्थः॥ ब्राह्मणस्य कामतो पात्रने तु शातातपः॥ पतितवित्री कान्नोपनयेत्त्राध्यापयेद्य एतानुपनयेद्याजपेदासु डालकव्रतं च
रेदिति॥ डालकव्रतं तु ब्राह्मणप्रार्थनाश्चिन्तेऽक्तं॥ यत्तु पेशीनसिः॥ श्रूययाजकः सर्वद्रव्यागात्पूतो भवति॥ प्राणायामस
हस्येष्टुद्गच्छलोभस्तेष्विति तदकामतोभ्यासविषयं॥ अत्रैव कामतोभ्यासे तु श्रूययाजकादीनपठित्वा उशना आह॥ ए
तेष्वच तपोभ्रावकाशजलशयनाभ्यनुतिष्ठेयुः॥ क्रमेण आभ्यवर्षा हेमं तेषु मासंगोमूत्रपावकमश्रीपुरिति॥ यत्तु यमः॥
पुरेधाः श्रूयवर्षास्य ब्राह्मणोयः प्रवर्तते॥ लोभार्थप्रसंगाद्वा तस्य कृद्धो विशेषधनमिति॥ तदकामतोऽक्तविषयं॥ चं
डालादिसंन्निधोऽश्रुत्यादीनामकामतः॥ पाठे तु यद्॥ त्रिंशन्मते॥ चंडालश्रीभ्रावकाशेऽश्रुतिस्मृतिपठित्वेकरवमिति॥
यत्तु वसिष्ठः॥ पतितचंडालश्वश्रावणे त्रिंशंत्रयापताश्च नश्नं त आसीरन्सहस्रपरमं वा तदभ्यस्यंतः॥ पूता भवंतीति
विशेषत इत्यनेनैव गतिः॥ ध्यापकपात्रकाव्याख्यातारुणितासागच्छता भवंतीति तदुद्दिष्टविषयमिति विज्ञाने
स्वरः॥ ॥ इत्यप्याज्यपात्रनं॥ ॥ पितृमातृसुताचार्यभ्रात्यागस॥ अकारणोपरित्यक्तामातापित्रोर्गुरोस्तथेत्यपांते एम.
पमधेपाठः॥ तत्र प्रायश्चित्तमाह मनुः॥ षष्ट्यंशकालनामासं हिताजपसौं॥ होमश्च शाकलोनि संप्रपाद्यातां विशो १००
व

धनमिति॥ शाकलोपदेवदेवहेलनमि-दिमंनकरणाकः॥ अथ कन्यादूषणोपायज्ञाह॥ कन्यादूषणोपविक्त्रपीचरुद्रमष्टं च
रेयातामिति॥ हारीतोषिः कन्यादूषणीया धूपकमप्येतं पंचतपोभ्रावकाशजलशयनाभ्यनुतिष्ठेयुः श्रीभ्यवर्षा हेमं तेषु मासंगोमू
त्रपावकमश्रीपुरिति॥ श्रूयस्तु प्रातिलोभेन कन्यादूषणोपधेयवद॥ दूषणोत्तुकरुद्धेऽत्र मायां वधलयेति वचनात्॥ ॥ इति
कन्यादूषणो॥ ॥ अथान्नित्यागे॥ ॥ मनुः॥ अग्निहोत्रमपविध्याग्नीब्राह्मणः कामकारकः॥ चोद्रापणं चरेत्मासंवीरहत्यासमं
हिपत्॥ अपविध्यत्कान्तीयेयजमानः॥ मासमपविध्यत्तन्वयः॥ इदं च कामतः॥ पत्तुहारीत॥ संवत्सरे तन्ने॥ अग्निहोत्रे चोद्राय
णं कृत्वा पुनरदध्यातद्विवर्षोत्सन्ने सोमायनचोद्रायणो कुर्यात्॥ त्रिवर्षोत्सन्ने संवत्सरं कृत्वा मध्यमपुनरदध्यादिति तदका
मेतेयं॥ शिवस्तु त्रिवर्षोत्सरे गोदानमप्यधिकमाह॥ अग्न्युत्सादी संवत्सरं प्राजापत्यं चरेत्कोचरुद्रादिति॥ विहृकरवि॥ देहस्ता
दात्रिवर्षात्साप्यधः शापासंवत्सरं भैसेणवर्त्तयेदिति कामतत्वे तान्येव स्वस्वविषये द्विगुणानि॥ वसिष्ठः॥ योगानपविध्ये
त्सकृच्छ्रं दृष्टाशत्रं चरित्वा पुनरधानं कारयेदिति व्याघ्रः॥ मासद्वयं तु पोवर्द्धित्यजे देवं समाचरेत्॥ नास्तिक्या कृत्वा मृकं तु
होमद्रव्यं दद्यात्॥ होमद्रव्यं पावत्कालं होमो न कृतत्वा वद्मे मयि नं॥ तथा च॥ भरद्वाजगृह्ये॥ यावत्कालमहोमास्यान्ना

मा-माः
१०१

वद्वयमशेषतः॥ तद्दानं चैव विप्रेभ्यो यथा होमस्तथैव चेति॥ ज्ञातृकल्पेऽपि॥ अतः तत्कालं जुहुयाद्मौ विप्राय वास्यं॥ दद्या
देहविदेसमकुरु ताधानं पुनश्चिज्जति॥ इहं च होम इहं दानं॥ स्मृतीन्नित्यागमिनिमाधवः॥ उभयत्यागेऽपि युक्तमिति तु प्र
तिभाति॥ मासचतुष्टयत्यागेऽपि स एव॥ चतुष्टये तु पूर्णमासानां तु कृताशनं॥ त्यक्ततिष्ठं कुर्वीत तः पापात् प्रमुच्यते॥
षण्मासत्यागेऽपि एकः॥ अत ऊर्ध्वं मृष्टपर्यंतं पयोव्रतं॥ यथा होशनाः षण्मासां स्तज्जते यो वै पणकं तु स माचरेत्॥ ऊ
र्ध्वं पयोव्रतं तु कर्पान्मासमेकं समहितः॥ वर्षपर्यंतं मेवाहुर्मुनयः संश्रितव्रताः॥ मासषड्दूर्ध्वं संवत्सरावधातुव
ल्कोक्ताजिउपपातकसामान्यप्रायश्चित्तानि जातिशक्तिगुणघट्टया योजनीयाति॥ संवत्सरे इहं तु मन्त्रैर्महासिक
त्रैमासिके कालात्मा तमहतापेऽप्यप्योम्ये॥ एतानि च सर्वाणि प्रायश्चित्तानि नालिकास्मृत्यागे॥ यद्यतु प्रमादात्पजति
तदा भद्रं जगद्देवि शेष उक्तः॥ प्राणायामशतमात्रिणश्चाहुः पवासः स्याद्विश्रितिरात्रात्॥ अत ऊर्ध्वमासं षष्टिरात्रा
न्निहो गत्रीरुपवसेत्॥ अत ऊर्ध्वमासं वत्सरमात्रा पत्यं चरेत्॥ अत ऊर्ध्वं कालवक्रत्वे शेष ब्रह्ममिति इह मेव वा एम-
कामतो गृह्यान्नित्याग इत्यपराहे॥ अत्रैव विषये स्तोत्रे॥ कृताशनं तु पोविप्रः प्रमादात्पजति प्रभो॥ प्राणायामशतं १०१

कुर्यादुपवासमथापि वेति॥ कामतस्यागे तु तत्रैव॥ द्वादशाहान्तिक्रमेऽहमुपवासः॥ मासान्तिक्रमे द्वादशाहमुपवासः॥ संव
त्सरेऽन्तिक्रमे मासोपवासः पयोभक्षणं वा॥ कृष्णोऽपीभिर्होमः॥ क्रमेणोभयं चेति॥ उपवासाशक्तौ यासं पयोभक्षणं॥ संवत्स
रानंतरमधिककालात्तिक्रम उभयमिति मदनपारिजाते॥ इह मेव बालसेनश्रोताभित्यागेऽपि तया च स्मृत्यंतरे॥ आलसे
न्यदावर्द्धिद्वादशाहं त्यजेत्प्रभो॥ विराजमुपवासं च चरेत्प्रायश्चित्तमुद्रयति॥ इत्यभित्यागे॥ कौमारद्वारत्यागे तु विशेष
माह शातातयः॥ कौमारद्वारत्यागात्मासं पयोभक्षः शुध्यति॥ इह चाल्पकालत्यागे॥ ब्रह्मकालत्यागे तु कौमारद्वारत्यागं प्र
कल्पयतीति॥ पंचतपोभावाकाशजशयनात्यनुतिष्ठेयुं ग्रीष्मवर्षाहेमं तेषु मासंगोमूत्रयावकमश्रीपुरिति॥ अथ
दुमहरे॥ मधुविह्वलं॥ फलबहानां चट्टाणोद्धेने जपमकृशतं॥ गुल्मवल्लीलतां वा पुष्पितानां च बाह्यां॥ गा
यत्र्याहानां क्रुचोऽशतंगपत्राजपो वेति स्मृत्यर्थसारे॥ यत्पुष्पमः॥ वृक्षलतागुल्मतराद्धेने वृक्षकुं॥ फलवतोऽप्राजा
पत्यमिति॥ प्रायश्चित्तविधेः केयर्के चट्टरुगुल्मलतावीरुद्धेने वृक्षकुं इति पाठ उक्तः॥ वृक्षकुं छोद्यदि न साध्यः
प्रागुक्तः॥ यच्च हारितः॥ श्यावरमरीरुपादि बधेयस्येदं प्राणमित्येतया ज्यं कृत्वा तिलपात्रं ब्राह्मणाय दद्यादिति॥ तद्

मा. मा.
१०२

श्रुत्यादिपुण्यद्वयविषयमिति केचित्। युक्तं तु चैतन्मशानादिस्थलदृष्टाणां कामतच्छेदनविषयं। तत्र रंडं द्वैगुणादिदर्शना
तथा ह्याह वल्क्यः चैतन्मशानसीमासुपुण्यस्थाने सुगलये॥ ज्ञातदुमाणां द्विगुणो रमो हृत्तेयविश्रुते॥ गुल्मगुच्छत्
पलतानौषधि वारुधो। पूर्वस्य तार्द्ध रंडः। स्थाने शूक्तेषु कर्तन इति॥ गुल्मा माल त्याप्यः। गुच्छाः कुरंटा कट्यः। रुपाः
करबी एदयः। लता द्राक्षाद्याः। प्रतानाः सारिवाद्याः। शूषधः शाल्याद्याः। वीरुधो गुड आद्या इति॥ विज्ञानेश्वरः। पसेद
मिति मंत्रस्तु तैत्तिरीये॥ यस्य हं प्राणं निमेषघटे जतियस्य ज्ञातं जनमानं च केवलं। ह्यौषधिनार्थं तोजो हवीमिसनो मुंच
त्व हसः इति। यन्नु संवत्सरं व्रतं कुर्याद्विज्ञातं फलप्रदं मिति शंखोक्तं तन्महाफलप्रदं नारिकेलं। हृत्तेयं कां कामतच्छेद
नायं ताभ्यां विषयं॥ हृत्तमित्येकवचनं तनुवाद्यविशेषणत्वादि वदितं॥ यन्नु विष्णुपुण्ये॥ भिनत्ति वीरुधो यस्तु
वीरुत्संस्थे निश्चरे॥ पत्रं वा शतयत्तेर्कं ब्रह्म हत्मां स विंदतीति। तर्ह्य बाह्मात्रं॥ शूलपाणि रप्येवमेव॥ इति कु
महेदे॥ असंख्येषु बोधायनः। अन्तर्वाक्यं तस्मै रजभृत्यो हृत्तापे पकटं निर्गरो प्रियोश्चर्य गजरो हण्टनीरं एष.
तोपजीवी श्रागणिकः शूरोपाध्यायो हृषलीपति भंडिको नृपजीवी श्वहृत्ति ब्राह्मजीवी चिकित्सको देवलकः पुणे हि १०२

तः कितवो मध्यपः कूटकारकोपत्यति क्रुपी मनुष्यविके ताचेनितानुद्धरे त्समेत्यप तो ब्राह्मण्यवस्थया सर्वद्वयत्वागेन
चतुर्थकालाहाः॥ संवत्सरं त्रिषवणमनु तिष्ठेयुस्तस्यां ते देवि हृत्तर्पांगवा क्रिकं चेत्पेवमवहायी इति ह्मत्पोभ्यां श्रा
गणिकोयः श्रवणेन जीवति। श्रवणादुच्येति हज्ज्॥ भंडिकस्तु पीदित्स नैरुजः प्रबोधयिता। श्वहृत्तिः सेवकः ब्रह्मजीवी
मृत्येन वैदिक कार्यकर्त्री गवाक्रिकं गौवधप्रायश्चित्त उक्तं॥ यद्विबोधापनः। अथाशुचिकरणा विधूतमभिचारेनाहि
तामेरुं हृत्तिः समाहृतस्य मे दचयी तस्य च गुरुकुले वा सकुलं चतुर्भ्यां मासेभ्यो यश्च तमभापयति न हृत्तनिर्देशनं चे
ति द्वादशमासान् द्वादशा मासान् द्वादशान् द्वादशषडहा तद्वा द्वादशमासान् अहमेकाहं चेति॥ घृते संवत्सरमाह तद्व्य
त्संताभ्यां विषयमेव॥ यन्नु शूद्रसंवायां बोधायनः। समुद्रयानं ब्राह्मस्य स्यात्तापहरणं सर्वापरपेयवहणं शूद्रमन्त्रं
शूद्रसेवायां शूद्रायां प्रभिजायते तदप्यं च भवति तेनानुनिर्देशश्चतुर्थकालमिति भोजिनः स्युरयोभ्युपेयुः। सवनानु
कल्पस्थाना सनाभौ विहरं न ते त्रिभिर्वर्षैरुपघ्नीयापमिति तद्दुक्तं कालं शूद्रसेवाविषयं॥ अथानाश्रमे॥ हारीतः।
अनश्रमी संवत्सं प्राजापत्यं रुद्रं चरित्वा श्रममुपेयात्। द्वितीयेति रुद्रं तृतीयेति रुद्रं अत ऊर्ध्वं चोदयामिति॥

मा.मा.
१०३

इति याज्ञवल्क्यो॥ कौपपातक प्रायश्चित्तानि॥ अथ मन्त्रोपपातकेषु॥ अहानो द्विगत्रादिः॥ अहीनो धार्मिकसद्विषय
मभिचारमिति सामानाधिकरणमिति श्रुत्वा पाणिः॥ केचित्ते तद्वाक्योक्तकर्मयाजन एवेतत्प्रायश्चित्तं ननु यजन इत्याहुः
॥ त्रिभिः कृद्धैः प्राजापत्यसांतपनाति कृद्धैरित्यर्थः॥ एतच्च सकृत्कारणे अत्राभ्यासे मूलकर्मणि च साधारणप्रायश्चित्तानि
जातिशक्तिगुणघट्टे च या योज्यानि॥ अथासत्प्रतिग्रहे॥ तत्र दुष्टप्रतिग्रहनिषेधः॥ मनुः॥ असत्प्रतिग्रहीतारस्तथैवाया
ज्याजकाः न तत्रैजीवते यश्च सोऽंकारं प्रद्यते॥ मात्स्ये॥ तस्मात्तीर्थेन गृह्णीयात्तीर्थे घ्रायतनेन च॥ निमित्तेषु च सर्वेषु न
प्रमत्तो भवेद्दिजः॥ मनुः॥ हिरण्यभूमि मश्वं गां अन्नं वा सलिला न्यतं॥ अविद्या अतिगृह्णीत नो भस्मी भवति हारुवत्॥ अत्र
मंत्रादिदुष्ट एतत्प्रतिग्रहो निषिध्यते न तु हिरण्यपादीनां कृह्णाजिनारिव प्रतिग्राह्यत्वं॥ स्कंदे॥ अजिनी मृतशय्यां च मे
वीचो भयतो मुखी॥ कुरु हे त्रे च यद्गृह्णीत नो न भूयः पुरुषो भवेत्पापे॥ महाहानानिये विमागृह्णीति ज्ञानदुस्मादे को
हिनार्हति॥ वसिष्ठः॥ शस्त्रं विषं चाप्रतिग्राह्याणि ब्राह्मणस्य॥ पापे॥ ब्रह्मोऽभूमि हानं च ग्राह्यं न केन तद्भवेत्॥ गृह्णीत
न दोषमवाप्नोति ब्रह्महत्यां च संशयः॥ भूमि हानं चोऽमहाहानां तर्गतकोचनमेदिनी हानमिति धर्मप्रकाशे हेमाद्रौ॥ ब्रा

एम.
१०३

सहाः प्रतिगृह्णीयादित्यर्थमाधुतः सदा॥ अश्वं च मणिमातंगतिललोहानि वर्जयेत्॥ कृह्णाजिनतिलग्राही न भूयः पुरुषो भवेत्
॥ शष्पलंकारवस्त्राणि प्रतिगृह्णीत स च॥ नरकान्न निवर्त्तेत धेनुं तिलमभीतया॥ वक्रिपुण्ड्रो॥ हस्तस्वरययाना निमृतशय्या
सनारियः॥ कृह्णाजिनं च यद्गृह्णीति अनापत्तुगतो दिजः॥ तद्यो भयमुखी घोरां स शैलो मेदिनी दिजः॥ कुरु हे त्रे च यद्ग्राह्यं च अल
प्यतितापदा॥ मासिके च न वस्त्राद्भुज न प्रेतत्वमाप्नुयात्॥ हेमाद्रौ स्मृत्यतरे॥ कृह्णाजिन प्रतिग्राही विक्रयी च वैरे तसः॥ गज
छायाश्रितो मुक्तान भूयः पुरुषो भवेत्पापे॥ न तीर्थे प्रतिगृह्णीतात्मारोः कंठगतैरपि॥ अपिकामा मुने जं नुरे कोरुत्तिमातरं॥
तीर्थे प्रतिग्रहो यत्कृतीर्थविक्रय एव सः॥ विक्रीता पातुर्गंगायां विक्रीतस्पाज्जनार्दनः॥ जनार्दने तु विक्रीते विक्रीतं भुवनत्रयं॥ यत्क
लोत्पादिजः॥ हे त्रे प्रतिग्रहं रुचिर्भवेत्॥ नेव तस्पर्शलोको नायं लोको दुरात्मनः॥ ब्राह्मे प्रवाहमवधि कृत्वा याचद्भुक्तं च तुष्टयं॥
तत्र नाययणः स्वामाना मस्त्रा मीकराचन॥ तत्र न प्रतिगृह्णीयात्मारोः कंठगतैरपि॥ हानधर्मे॥ भाद्रमुक्तं च तुर्दृशं पावराक
प्रतेजलं॥ तावद्भर्त्तिना नीयात्तद्दुर्ध्वं तीर्थमुच्यते॥ ब्राह्मे॥ सार्द्धं हस्तशतं पावर्गर्भतस्त्रीरमुच्यते॥ स्कंदे॥ तीराद्व्यूतिमात्रं
तु परतः हे त्रमुच्यते॥ अत्र हानं जपो होमो गंगापात्रात्र संशयः॥ तदपोः प्रत्येकं कोशद्वयं ग्यूतिमात्रं गंगायां हे त्रमन्यत्र

मा. मा. १०४

संनद्यादावनुक्तेनेतिधर्मप्रकाशेयाज्ञवल्क्यः॥विद्यातपोऽर्थाहीनेनननुग्राह्यप्रतिग्रहः॥गच्छन्महातारमधोनयत्पात्मानमे
वचेति॥एतेचनिषेधाङ्गनेकविधाःकालदेशद्वयकृत्यसादिभेदात्तत्रकालतउपरगादेशेऽशक्तःकुरुतेत्रादेशेऽव्यतोमेष्वा
देःकृतस्तविद्यातपोहीतस्यदातृत्कहेधा॥ज्ञातितःकर्मतश्चातथाचंडालादेःपतितादेश्चप्रायश्चित्तमाहयोगीश्वरः॥गोष्ठे
वसनब्रह्मचारिमासमेकं पयोव्रतः॥गपत्रीजप्यनिरतःशुध्यतेऽसत्प्रतिग्रहात्॥मनुः॥जपित्वा॥त्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि
समाहितः॥मासंगोष्ठे पयः पीत्वा मुग्रते सत्प्रतिग्रहात्॥मासमित्यंतसंयोगवाचिन्याद्विहीतीयपानिसहस्रजपस्य प्रतिदि
नयापि त्वंगम्यते॥इदं च गुरुत्वात्त्रिमितरूपसमुच्चये॥यत्तु मधुर्द्रुशमते॥पवित्रेष्वाविशुध्यंति सर्वे धोरः॥प्रतिग्रहाः ए
द्वेनमगारेष्वाकदाचिन्मित्रविद्या॥देवालयजपेनैव शुध्यंते दुःप्रतिग्रहा इति॥तद्देशकालकर्तव्याणामन्यतरकुष्ट
पेक्षेयं॥अनयैवदिशात्रिचतुःसंज्ञिपातेप्रायश्चित्तगौरवकल्पं॥पूर्वेक्तिगायत्रीलक्षणजपेवेतिकेचित्॥मधुर्द्रुशमते॥
भिन्नामात्रेण हतितुष्टुपुष्टुपंमंत्रमुत्तरयेत्॥हारीतः॥मणिवासागवादीनामप्रतिग्रहे सावित्र्यसहस्रं जपेत्॥पंचमधमे॥दशो
तमे॥द्वादशं पयोव्रतं शतसहस्रमसत्प्रतिग्रहे क्षिति॥उत्तमत्वादिकंचमणारीनामूल्यतेवचनाच्च॥तत्रवचनानि ना १०४

रः देवब्राह्मणगजांचविज्ञेयं इत्यमुत्रमं॥छांदोग्ये॥त्रीणाङ्गरतिरानानिगावःष्ठ्यीसरस्वतीति॥देवलः॥नवोत्तमानिच
त्वारिमध्यमानिविधाननः॥अधमानीतिशेषाणित्रिधत्वमिदं विदुः॥अन्नं दधिमधुत्राणां गौरुकाश्च हस्तिनः॥दानानुत्तम
दानानिउत्तमइयदानतः॥विंघादाद्याहर्नैवासःपरिभोगोपधानकंदानानिमध्यमानीतिमध्यमइयदानतः॥उपानत्तैखदाना
निछत्रपात्रासनानिच॥दीपकाष्टफलादीनिचमरंबकुवार्धिकं॥बहुत्वादर्थज्ञातानांसंख्यादेशेषुनेष्यते॥अधमान्यवशि
ष्टानिसर्वदानान्यनेकश इति॥आदेशेषुगणानामुष्टपत्रापरिच्छेदइतिपावत्॥नारः॥वासःकोशेयवर्जचगोवर्जपशवस्तथा
॥हिरण्यवर्जलोहंचमध्यं त्रीहियवाअपि॥देवलः॥एतत्तत्रैवशमहेमकुप्याभरणानुत्तमानि॥चतुष्वर्द्धिपदधान्यफलोद
कवस्त्रकार्पासादिमध्यमानि॥स्मृत्यर्थसारे॥सर्वत्रानुक्तौदात्तदेशकालइत्येष्टुष्टुष्टुदादशानिऊप्रमाइयप्रतिग्रहेका
र्यं॥एवंसर्वत्रइयानुसारंप्रायश्चित्तवृद्धिद्रुसावितिहेमाद्रौपाद्ये॥अतिदुष्टमेतदश्यानग्राह्यजसन्तमैः॥गृहीतायांतुत
स्यांचपुनःसंस्कारमर्हति॥एतानिचप्रायश्चित्तानिप्रतिग्रहातइयमुत्पत्त्येवकार्याणि॥तथाचमनुः॥यद्गृहितेनार्जयंतिक
र्मणाब्राह्मणधनं॥तस्मोत्सर्गणशुध्यंतिरानेनतपसैववा॥इदं तु देशकालराजाद्यनेकनिषेधसत्वे॥एकतरनिषेधसत्वे

प्रा. प्रा.
१०५

तु उत्सर्गप्रायश्चित्तयोर्विकल्पः॥ तथा च कल्पतरौ यमः॥ कर्मणा गृहीते नैव यद्विज्ञेयं समुपाजितं॥ तस्य त्यागेन शुद्धं ति धर्मस्या
 न्वेषो न वा॥ उत्सर्गप्रकारमाह स एव॥ अस्मिन् प्राप्ते तु तद्व्यमन्याये न यदागतं॥ प्रतिग्रहो वा दातव्यः शिष्टानां ब्रह्मचारि
 णां॥ पञ्च तु विंशतिभ्यः॥ प्रतिग्रहेषु सर्वेषु यथांशं परिकल्पयेत्॥ जपहोमार्हिकं कुपातकृत्या यज्ञप्रतिग्रहं॥ यज्ञपात्रे॥ अ
 यवे त्प्रतिग्रहो ति ब्राह्मणो वृत्तिकर्षितः॥ दशांशं प्रतिग्रहं दद्यादेवं तं न प्रदीपयति॥ तत्तु इदं प्रतिग्रहदिवसं॥ उप
 पातकसामान्यप्रायश्चित्ताय पि जातिशक्त्वा घृते हपायो ज्ञानि॥ इति दुष्टप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं॥ अकोशीलव्येयमः॥
 नटनर्तकतहाणश्चर्मकारः सुवर्णकृतः स्थाणकायं दगणिका अभोज्यान्नाः प्रकीर्त्तिताः॥ गंधर्वलो हकारश्च सौ चिक
 सं तु वायकः॥ चक्रोपजीवी रजकः कितवस्तस्करस्तथा॥ धनामालोपजीवी च मूद्राध्यापकपाजको॥ कुलालश्चित्रकर्मा च
 बाधुश्चिश्चर्मविक्रयीः॥ समर्धं त्यम्पमाहृत्य महर्धयः प्रयच्छति॥ सर्वे बाधुश्चिको नाम यश्च मूद्राध्यापको जपेत्॥ दृष्ट्या अ
 मीदृष्ट्या दाता आश्रमाणां च भेदकः॥ पुण्यस्य विक्रयी पश्चयो नि संकरकस्तथा॥ रंगोपजीवी कुंडाशीवी रागुरुगुप्तिगः एव॥
 भिषकचगर्हश्चैव रूपपाजावी च सूचकः॥ सौतिकः पार्हिकश्चैव निवादेन समाः स्मृताः॥ कर्मस्वेतेषु यो मोहा ब्राह्मणो व १०५

र्तते सदा॥ प्रायश्चित्ते पि चरिते परिहाये भवेत्स हि॥ एते ब्राह्मणां चंडालाः सर्वे ब्रह्महणः किला॥ तस्माद्देवे चं ये त्रैचवर्जितास्त्वत्तदंशि
 मिः॥ एतेषामेव सर्वेषां प्रत्यापत्तिं तु मार्गतीं नैस्तान्मुपमुं जानो हि जश्चां दायरो चरेत्॥ स्थाणकाश्च भ्रातृमती इति मदनः॥ दृ
 ष्याश्रीवेद्वात्यजराधारणादिना॥ आश्रमाणां तु भेदकः॥ तद्विरुद्धकारित्वात् आश्रमधर्महिंसक इति कल्पतरौ॥ यो नि सं
 करिको यमि चारी॥ कुंडाशी चतुःषष्टिपलात्रभक्तक इति मूलपाणिः॥ मुक्तकृतपत्न्यो जावतिकुंडस्तु ते नर्तारिगोलकः॥ य
 स्योरत्नमश्नाति सकुंडाश्चतुर्धैरिति मूलक एव॥ बीरहाग्नेत्यामी॥ गुरुगुप्तिगो रंदादिनागुरोः शास्तेति प्रस्थाः॥ गुरुनि
 क्रवकारे तु मदनः॥ रू-जीवीवेशकरः॥ नागरीनी स्वर्णहिसदृशरूपकारी वा॥ सूचकः पिशुनः॥ सूत्राघातस्थानं तेन जीवत्य
 सौ सौनिकः॥ अत्रापि कोशीलयाद्यर्जितधन त्यागः॥ अथ विद्वद्दिष्टेषु॥ विद्वुः॥ समुल्लस्यन्ते गुरोश्चालीकनिर्वधे तदाहा
 रणे च मासं पयसा वर्जयेत्॥ इदं च प्रतिपूर्वा॥ आहारणं यमि चारमिश्रपः॥ शोबः॥ ज्ञानावशुचिद्वयं तदेवां प्रसिमानवः॥ मास
 मेकं तत्रं कुर्यादुपाक्रम्य तया गुरुमुपमुं तुः॥ देवर्षिब्राह्मणचार्यमाह पितृनरं शरणं प्रतिष्ठीयने॥ आकोशने चोत्सुकं न जिहो र
 हे द्विरणपदघात॥ अमतिरर्धे गुरो निर्वधे तु॥ वसिष्ठः॥ गुरो रलीकनिर्वधे कृच्छ्राद्वा दशात्रकी॥ चरित्वा सचैल्ल्हातो गुरुप

साक्षरत्वोपवर्ति॥ याज्ञवल्क्यः गुरुं हं कृत्यं कृत्यं विप्रं निजित्य वा हतः॥ बद्धावाचाससाक्षिर्हस्तात्वाचोपवसेदिनं॥ इह सति
तामृतार्धं ताडयित्वा तरोनापि प्रसाद्येव विष्णुर्ध्यातीति पठितं॥ इह मकामतः॥ कामतस्तु शिखलिखिलैः॥ आक्रोशान्तवारे
करं त्रिगणं चोपवास इति॥ यत्तु वसिष्ठः॥ आचार्यमातृपितृहं तारस्तत्प्रसादादपवा इति॥ तदप्यज्ञानतः॥ हं तारेत्यतरदुःखत
ए॥ यत्पापलंबः॥ अनाक्रोशमाक्रोशत्रिगणमक्षरलवणभोजनं शूद्रसप्तगणत्रयमभोजनं स्त्रीणां च॥ तदपि ज्ञानतः॥ अत्रानु
क्तविशेषप्रायश्चित्तेषु वार्धुष्यलवणक्रियादिषु उक्तविशेषप्रायश्चित्तेषु च गोवधादिषु उपपातकसामान्यप्रायश्चित्तानि जा
तिशक्त्या घषेत्पापौ ज्ञानितत्रोत्तममानवं वृषभेकादशपुत्रं वै मासिकं॥ ततो नूनं मासं यवाग्रपानमिति॥ एतानि कामतः॥
अकामतस्तु उपपातकशुद्धिस्पादेवं च॥ द्वायरोनवा॥ पपसावापि मासेन पगकेणाथ बापुनरितियाज्ञवल्क्योक्तानि॥॥
इत्युपपातकप्रायश्चित्तानि समाप्तानि॥ अथ जातिभ्रंशकरणमाहमनुः॥ ब्राह्मणसहजः कृत्वा घातिरघ्रेयमघयोः जैस्य
पुंसि च मैथुनं जातिभ्रंशकरं स्मृतमिति॥ विदुः कृत्यं मधुनमपि पपाट॥ तेषु प्रायश्चित्तमाहमनुः॥ जातिभ्रंशकरं कर्म एव
कृत्वा न तमपि ह्या॥ चरेत्संतपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया॥ एतच्चाभ्यास इति श्रुतपाणिः॥ संकरीकरणमाहमनुः॥ ख १०६

एवोष्टमगेभानामताविकवधस्तथा॥ संकरीकरणं ज्ञेयं मानाहिमहिषस्य चेति॥ विदुः आप्पारणापश्रुतौ हिंसनं संकरीकर
णमिति॥ अपात्रीकरणमाहमनुः॥ निर्दितेभ्यो धनादानं वाणिशूद्रसेवनं॥ अपात्रीकरणं ज्ञेयं असम्भ्यस्य च भाषणमिति उ
पपातके शुश्रूक्षसेवनापदि॥ इह तु सत्तु शूद्रस्याघरिसेवनमिति मेदः॥ एवममत्र॥ मलिनीकरणमाहमनुः॥ कृमिकीटवयो हत्वा
मघानुहंतमभोजनं॥ फलेधः कुरुपलेयमधैर्यं च मलावहमिति॥ विदुः॥ पक्षिणां जलजानीं स्थलजानीं च धातनं मलावहमिति॥
अत्र जातिभ्रंशकरत्वादिसंज्ञा कृती न यो गिरः॥ अद्येयाद्यारोपि जातिभ्रंशोपनैः॥ त्रिविद्यादीनां पात्रत्वाभावात्ताम्रपात्रीक
रणसंवाधाच्च॥ त्रिषु प्रायश्चित्तमाहमनुः॥ संकरीकरणं कृत्वा समासः शोधनमैर्द्वः॥ मलिनीकरणीयेषु तत्र प्रसाद्यावकस्मृमहि
ति॥ विदुः॥ संकरीकरणं कृत्वा समासमग्रीतयावक॥ कृच्छ्रातिरुद्धमथ वा प्रायश्चित्तं तु कारयेत्॥ अत्राज्ञानात्संकरीकरणमुच्य
तेमासीयावकाशनं॥ ज्ञानात्कृच्छ्रातिरुद्धं॥ अज्ञानाभ्यासं चोद्वायणं॥ ज्ञानाभ्यासे तु चाश्रयणद्वयं कल्पं॥ विदुः॥ अपात्रीकर
णं कृत्वा तत्र कृच्छ्रेण शुध्यति शीतकृच्छ्रेण वा भूयो महासंतपनेन वा॥ अज्ञानादपात्रीकरणे तत्र कृच्छ्रं शीतकृच्छ्रं वा॥ ज्ञाना
नुमहासंतपनं॥ चांशपरीपर्ववत्॥ विदुः॥ मलिनीकरणीये तु तत्र कृच्छ्रं विशेषेण॥ कृच्छ्रातिरुद्धमथ वा प्रायश्चित्तं विशेषे

मा.मा.
१०७

धनं॥ अज्ञानान्मलिनीकरणानुष्ठानेन हंयावर्कं॥ ज्ञानात्तप्तकृच्छ्रः॥ अज्ञानतोभ्यासेन कृच्छ्रातिकृच्छ्रं॥ एतानि च जातिभ्रंशकरादिषु सा-
मान्यमायश्चित्तानि त्राहणारुजः करणदिमध्ये यत्र प्रातिस्विकं प्रायश्चित्तं न्योक्तं तत्र यत्र चोक्तं तत्रापि जातिशक्तिगुणद्यपेक्षया यो-
ग्यानि॥ विशेषतः प्रायश्चित्तमुक्तं प्राक्॥ इति जातिभ्रंशकरादिप्रायश्चित्तं॥ अथ प्रकीर्णकप्रायश्चित्तानि॥ तत्स्वरूपमाह-
विष्णुः॥ यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकमिति महापातकादिमलितकरणांतेषु यत्र परिणितं तत्प्रकीर्णकमित्यर्थः॥ मनुः शरणागतं
परित्यज्य वेदं विज्ञाय च द्विजः॥ संवत्सरं यवाहारस्तस्याद्मुपसेधतीति॥ वेदं विज्ञावर्नं चांडालादिश्रुतिपद्ये अनध्यायेषु च पाठः
॥ वासिष्ठः॥ पतितं चांडालशवश्चावलो निराश्रं वा गप्यत अनश्रं तज्जासीरन्॥ पावभागश्चंडालादिभिः श्रुतः॥ तावन्भागं सहस्रकृ-
त्वः न पेदित्यर्थः॥ यत्तु षड्विंशन्मते॥ चंडालश्चोत्रावकाशेश्रुतिस्मृतिपाठ एक एव मभोजनमिति तदबुद्धिपूर्वकं॥ सहस्रकृ-
वलो॥ नित्याकरणो सामान्यप्रायश्चित्तं मनु एह॥ वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे॥ स्नातकव्रतलोपेदित्यर्थः॥ यत्तु
षड्विंशन्मते॥ चंडालश्चोत्रावकाशेश्रुतिस्मृतिपाठ एक एव मभोजनमिति तदबुद्धिपूर्वकं॥ सहस्रकृवलो॥ नित्याकरणो सा- एम-
मान्यप्रायश्चित्तं मनु एह॥ वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे॥ स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनमिति॥ नित्य १०७

यज्ञाद्यकरणेतु ज्ञावा रमाधवीये॥ प्रज्ञापतिः॥ दर्शं च पूर्णमासं च लुप्ता यो नयमेव वा॥ एकस्मिन् कृच्छ्रपादेन द्वयोरर्धं
न शोधनं॥ हविर्यज्ञे ह्यसक्तस्य लुप्तमप्येकमादितः॥ प्राज्ञापतेन श्रुध्येतपाकसंस्थारूचे वै वहि॥ संध्योपासनहानौ तु नित्य
स्नानं तु लोप्स्य च॥ होमं च नैत्यकं श्रुध्मेगप्राष्टसहस्रकृतं॥ समो ते स्तोमयज्ञानौ हानौ चोद्यायणं चरेत्॥ अहत्यान्यतमं यज्ञं यज्ञा-
नामधिकारतः॥ उपवासेन श्रुध्येतपाकसंस्थारूचे वै हीति॥ कात्यायनः॥ पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवात्ययेपि च॥ अनिहानवयज्ञं
न नवान्नप्राश्नेतथा॥ भोजने पतितान्नस्य च तु वैश्वानरे भवेत्॥ इति॥ विहितदृष्टिणा पर्याप्तद्वयालाभे नित्यं तलोपयेत्॥ तद्वा
हवौ धायनः॥ पस्य नित्या निलुप्तानि तथेवागंतुकानि च॥ विषयपिनसस्वर्गं गच्छेत्पति तो हिसः॥ तस्मात्कंदैः फलैः मूलेर्मधुना
मरसेन वा॥ नित्यं नित्या निलोपयेदिति॥ पंचमहायज्ञाकरणेतु ह्यस्तिः॥ अनिर्वर्त्य महायज्ञा न्यो मुंक्ते प्रत्यहं गृही अनातुरः
सति धने कृच्छ्रार्थेन सश्रुधति॥ एतच्च त्रिदिनातिपातक इति केचित्॥ तथा॥ आहिताग्निहपस्थानं न कुर्याद्यत्कपर्वणि॥ ऋ-
तौ न गच्छेद्वार्या वा सोषि कृच्छ्रार्धमाचरेत्॥ विष्णुः॥ पर्वणा एष वर्जं ऋतावगच्छन्पत्नी त्रि एव मुपवसेत् ऋतुरत्र स्ना-
नदिनादारभ्य द्वादशदिना नि॥ पत्तु संवर्तः॥ ऋतौ नोपैति मोभार्या नियतां व्रतचारिणी॥ नियमाति क्रमात्रस्य प्राणाया

मा. मा.
१०८

मशतंस्मृतं॥ इति तदकाशतः॥ एतच्च समानदेशविषयं॥ ऋक्तुरत्र तां तु यो भाष्यं संनिधानोपगच्छति धो एयां भूण ह त्याया
पितृभिः सह मज्जतीति प्रिताह एव च नाह॥ एतदेव च प्रायश्चित्तं॥ स्त्रिया अपि ऋतौ भर्तु रनुपसर्पणे भवति॥ तस्या अपि ना
रहीये दोषदर्शनात्॥ आहूनाया तु वैभर्त्री नोपपातित्व ए न्विता॥ साध्यां हा जायते पुत्रिदश वर्षाणि पंच चेति॥ तामुत्पत्तीत्वाद्
र्थं॥ हारीतः॥ बहूक्तमंडलुरिक्तमस्तोशंश्च भोजनं॥ अहो एत्रेण शुद्धसादि न जप्ये न चैव हि॥ अत्र च कारेणोपवासदि
न जपयो ममुच्चपः॥ ऋष्यशृंगः॥ इदं चाप्यपलाशानि यद्यस्य प्रदृश्येत्॥ प्रायश्चित्तमहो रत्रंधनुर्दंश्च दृष्टिगोति॥
धनुषोर्दंश्च क्रमं एतान्हा तय्यं॥ अंगिरः॥ अनापदिनापदि चरे घस्तु सिद्धो भिहांग हेव स न॥ दश एव पिबेद्भजं
आपत्काले अहं हि जइति॥ वज्रं॥ वज्रं कृत्वा संबंधिद्वयं॥ एकस्यापत्तौ विषमहाने तु पमः॥ न पत्तौ विषमं दद्यान्नया
चेतन रापयेत्॥ याचको रापको हातान वै स्वर्गस्य गमिनः॥ प्राजापत्येन हृत्तेणामुच्यते कर्मणस्ततः॥ स एव॥ नदी संक्रम
हं तुश्च कन्या विघ्न करस्य च समे विषम कर्तुंश्च निष्कृति नोपपद्यते॥ त्रयाणां पितृ चैतेषां प्रत्यायति तु मार्गतां॥ भैरव एव
ब्रह्मचारेन हि जः श्चो प्रायश्चरेत्॥ संक्रम उदकाव तरण मार्गः॥ समे विषम कर्तौ ए जादे॥ शंखः॥ एक पत्तुप विधानो

एव
१०८

विषमपः प्रपठति॥ यश्च याच त्सोप संकुप्य हृत्सहस्रव्रतं॥ वसिष्ठः॥ इदो त्सर्ग ए जैकारत्रमुपवसे त्रि एव पुणे हितः॥ कृ
क्षुमं इदं नैपुणे हितः॥ हवित्रा घभिवा दने होरात्रमुपवसे ह्ये श्यस्य शुद्धसा भिव प्रने त्रि एत्रमुपवास इति॥ समितुष्य
हस्ता भिवा दने प्यवमिते कचित्॥ तथा॥ श्या रूटपादुकोपान राणे पितपा रो छिष्टा धकारस्य द्वा द्वा जप देव प्रजाभि
रता भिवा दने त्रि एत्रमुपवांसः॥ स्या दत्र निमंत्रिते नात्र भोजने पि त्रि एत्रमिति देवादीनामा भिमुखेन वीवना दौ तु मुमं
तुः देवर्षिगो ब्राह्मण चार्या माह पित न रं द्राणं प्रतिष्ठी वन आकोशने जिह्वां हरे हिरण्यं दद्यादिति॥ हा होजा वनाविरो
धे नमंडयो घान देवता गा एदिभेदे॥ काश्यपः॥ वापी कृपा एमसे तुल तातडा॥ गवप्र देव ता य तन भे दने प्रायश्चित्तं ब्राह्म
णे भो निवेद्य च तल आजा कुतीर्जु कृपादि दं विष्णुरिति प्रथमा मान लो क इति द्वितीयां विष्णोः कर्माणीति तृतीयां॥ पा
रो स्तां त्यामिति च तुर्थायां देवता मुक्ते इति तस्यै देवतायै ब्राह्मण भोजयेदिति॥ एतच्चा लोपघाते॥ प्रह तोपघाते भा
से प्राजापत्यादिकल्पनीयं॥ देवता चात्र मन्मयी प्रजितो डि ता च आद्या॥ प्रायश्चित्तस्य ल्पत्वा दस्य त्रतुं डगौ रव दर्शने न
प्रायश्चित्तं कल्प्यं॥ इदं वत्प्रायश्चित्तं भवतीति वचनात्॥ तथा त्रदं डगौ रव माह कात्यायनः॥ हरे छिद्यो देहापि देवानो

प्रतिमायदि॥ तद्गुहं चैव योमिं धात्मा प्रुपात्तुर्वसाहसं॥ विष्करपि॥ अमत्स्यसाविक्रियस्य विक्रयी प्रतिमाभेदकश्च॥ उत्र
मसाहसं दंडुनीयः॥ अत्र भग्नोद्ग्राहिकमप्याह तुः॥ शंखलिखितौ॥ प्रतिमा एमकूपसंक्रमणधनसेतुनिपातनभंगेषु
तदुत्थापनं प्रति संस्कारोष्ट्रान्तं चेति॥ मनु॥ संक्रमधनपट्टीनां प्रतिमानां च भेदकः॥ प्रतिकुर्पाच्च तत्सर्वं पंचरघाद्यता
निवेति॥ अत्र च प्रतिमानारतमेन तदेतारतमेन दंडुप्रापश्चित्रयोयवस्थोन्नया॥ राशिद्रादिनाभर्तुरतिक्रमे आ
पस्तंबः॥ भर्तुरतिक्रमे कृच्छ्र इति॥ अतिक्रमो राशिद्रा क्रोधमात्सर्यादिनावमाननं॥ पर्वणि मेधुने॥ विष्कपुणो॥ नि
राश्रवणं॥ चनुर्दृश्यष्टमी चैव अमावास्या पूर्णिमा॥ पर्वण्येता निराश्रं द्रवि संक्रांतिरेव च॥ त्रैलोक्यं ससंभोगी पर्व
स्तेतेषु पो नरः॥ विरामूत्रभोजनं नाम प्रयाति नरकं मृतः प्रिताहृण्य सूर्यतरे॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यो दिवा पर्वणि मेधु
ने॥ कृत्वा संचैलं स्नात्वा च वारुणी भिक्षुमार्जयेदिति॥ आहूदिन मेधुने स्नात कत्र तलो पे चैत्यनेनोपवास एव॥ वमने
शातातपः॥ विच्छेदने द्विजातीनां भिन्नभांडे च भोजनं॥ पंचगव्येन श्रद्धिः स्यादिति शातातपो ब्रवीत्॥

धनिर्हाण्यं ब्रह्मचारी कृच्छ्रयं चरेत्॥ महाव्याहृति होमं च कुर्पात्॥ प्रथमव्यस्तसमस्तव्याहृतमिश्च तस आज्याहुती हुंत्वा
भूरग्नये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा॥ भुवो वाप वेदां त्रिराद्य च मह ते च स्वाहा भुव एदि सा पचदिवे च मह ते च स्वाहा॥ भू
र्भुवः सुवश्चंद्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च मह ते च स्वाहा॥ ॐ पाहि नो अग्न एन से स्वाहा॥ ॐ पाहि नो अग्ने विश्व वेद से स्वाहा
॥ ॐ यज्ञं पाहि विभाव सो स्वाहा॥ सहरण्या निवर्त्तस्वामेपि न स्वधारया॥ विश्वस्त्रिया विश्वतस्य रिस्वाहा पुनर्मातृतिभिर्जुहुया
दिति॥ एतद्व्यधर्मलोपो वाकुल्ये प्रापश्चित्तविशेषमाह सविधाने शौनकः॥ तंबो धिया जपेन्मंत्रं तल्लं चैते शिवालये॥ ब्र
ह्मचारिणो धर्मचश्रूयं चैत्यं मेव हीति॥ इति ब्रह्मचारि धर्मलोपप्रापश्चित्तं॥ ॥ हृत्त्रिपस्वरणोष्ट्रदृशौ ने शीखः॥ हृत्त्रिपस्वर
णोष्ट्रदृशौ प्राणपणपराः॥ संवत्सरं हंतं कुर्पास्त्रिहृत्फलमदं॥ एतच्च कामती भासे॥ अस्य त्वद्वादि पो ज्यं॥ गृही
तव्रतभंगे॥ वायुपुण्ये॥ लोभान्मोहाप्रमादाद्वा ब्रतभंगो यस्य भवेत्॥ उपवासत्रयं कुर्पात्कुर्याद्वा के शमुंडनं॥ प्रायश्चित्त
तमिदं कृत्वा पुनरेव ब्रती भवेत्॥ वाशष्टः समुच्यते॥ मिथ्याश्रयधेयमः॥ विप्रस्य बधसं युक्तं कृत्वा तु शपथं मया॥ ब्रह्म
हापावकां नेन व्रतं चांशपरां चरेत्॥ एतच्च शपथांतरस्याप्युपलक्षकं॥ मुहुतं ये प्रयच्छंति पावज्जीवकृतं तन्नः॥ तेपि व्यंते

प्रा-मा:

शिलापेधेयद्येतेपायकारिणइतिमार्कंडेयपुराणावाक्यात्॥पञ्चोक्तं पत्रवानोक्तमत्योशनसवाक्यान्त्रप्राज्ञापत्यः कल्पनी
यः॥ब्राह्मणस्पृष्टत्रिपादिहसाधनार्जनेप्रचेताः॥ब्राह्मणस्यापत्कालेपितमातवद्रुह्यस्यानंस्तत्रसोपनिवेशः॥तत्रसंवत्सर
मर्थप्राज्ञोचोद्रायणं चरेदिति वैतयहत्रिजीवनेतत्रवर्षीयं तरेमासहिमासादौचोद्रायणभागहारः॥कल्पनीयः॥संवत्सरइ
धं द्वैगुणपत्रैगुणादिवकल्पनीयं॥श्रुद्रहृत्यार्जनेमनुः॥नकथंचनकुर्वीतब्राह्मणः कर्मवार्धलं॥हृषलः कर्मवाब्राह्मणपत
नीयेहितेतयोः॥वार्धलंकर्मसेवा॥एवमुपक्रमपुनरुपनयनसहितरुद्राद्यानुद्वहोसएव॥प्रायश्चित्तं प्रकुर्वति विक
र्मस्मात्कंयेद्विजाः॥ब्राह्मणश्चपरित्यक्तातेषामप्येतमादिशेत्॥एवंश्रुद्रस्यापिदिज्ञकर्मकरणेप्येतरेव॥तस्यापित
दिज्ञकर्मत्वात्॥अर्जितधनस्यागपूर्वकंचेतत्॥पद्रुह्मिनेतिनार्जयंती॥मनुक्तैः॥स्त्रीधनोपजीवनेतुचोद्रायणोनेच
केनसर्वपापपक्षोभवेत्॥इत्यापस्तंबोक्तंचोद्रायणंस्त्रिपेतद्रनंदत्वाकार्यं॥भार्ग्यामुरवमेधुनेतूशानाशयस्तु॥ब्रा
ह्मणधर्मपत्नीमुदमेधुनेसेवेतसदुष्यतीतिवैवस्वतः॥प्राज्ञापत्येनमुध्यतीतिहारीतइति॥गोपुक्तयानस्यसमे
धुनेयमः॥यदिगोभिःसमापुक्तयानमाहृत्यवेद्विजःमेधुनेसेवतेचैवमनुःस्वायंभुवोत्रवीत्॥त्रिअत्रंरूपणंकृत्वा

एव-

सचैलंस्नानमाचरेत्॥गोभ्योयवाठकंदद्याद्यत्तंप्राश्नविमुध्यतीति॥यत्तुस्मरणं॥मेधुनेतुसमासाद्यपुंसियोषितिवादि
जः॥गोपानेषुदिवाचैवसवासाःस्नानमाचरेत्इतिनंदकामतः॥मरुत्करणेये॥कोधाद्र्यायात्वंमेमात्रासइशीअगमेत्यु
क्तापुनरुपभोगेप्रायश्चित्तमाहपरशरः॥यत्तुक्रुद्रःपुमान्ब्रूयात्तजायायास्तुअगमतां॥पुनरिद्वितीभार्याचविप्रमंध्येतु
वाचयेत्॥आर्तः क्रुद्रस्मोधीवाकृतिपासाभपादिजः॥दानं पुण्यमकृत्वावाप्रायश्चित्तंदिनत्रयी॥उपस्यशेत्त्रिषवर्गंमहो
नंधुपसंगमं॥चीणांतैचैवगंदद्यात्ब्राह्मणभोजयेद्विशेषाचयेत्त्वस्यप्रायश्चित्तोपदेशंकारयेत्॥पुण्यपागादिसक
ल्पितदानपागाद्यकृत्वेत्यर्थः॥वह्निकर्मणिपमः॥वह्निकर्मणिहृष्टेप्रच्छेदनिरेचने-शिशुकृच्छ्रेणमुध्येचतस्मात्पा
पान्नसंशयः॥प्रच्छेदनिरेचनयोभासएवशिशुकृच्छ्रेः॥अन्यत्रतुस्नानमात्रं॥तथाचसएव॥अजीर्णेषुदिनेवांतेरम
श्रकर्मणिमेधुनेः॥दुःखप्रेतुर्जनस्यश्लानमात्रंविधीयतइति॥देवागारशिलादिमास्यहकरणंनिरुतिरयमः॥इष्ट
काकाष्टाश्मलोहान्देवालयसमन्वितान्गृहीत्वातदहयेतुलोभादैर्योजयंतिचाएकाकिनस्तथोद्विग्ना॥दुष्टपाप
रिपीडिताः॥बंधनेतेतुतिष्ठंतिपावसापस्यसंत्यः॥अत्रप्राज्ञापत्यश्चोद्रायणादिकल्प्यं॥वानप्रस्थपत्न्योत्रतमंगे॥

वानप्रस्थोरीक्षाभेदेरुद्धं द्वाद्वादश एतच्चरित्वाप्रहाकृतं वर्धयन्। मित्कर्त्तव्यमस्य बल्लोमदृष्टिर्वर्जितं लशास्त्रसंस्कारश्चे
ति। रीक्षाभेदोयमनियमातिक्रमः। प्रहाकृतमौषधवनप्रदेशे उदकसेचनदिनावर्द्धयेत्। सोमरात्रे नौषधिसा
मास्यं लक्षते॥ तद्दृष्टिः परं भित्तो निवर्त्तते। परं तु सर्वं सममित्यर्थः। लशास्त्रसंस्कारः। प्राणायामाभ्यासः। हारीतः। अ
नन्तपि श्रुतवचनेभिर्हृत्पातप्रहृष्टः। कोधाहंकारपि श्रुतेषु च॥ व्यागलेयः। ब्रतानियमानिभिर्हृत्पातद्येवोपब्रतानि
च॥ एकैकातिक्रमेतेषां प्रापश्चित्तं विधीयते। अहोरात्रोषितो भूत्वा रुद्धं चोपयणं चरेत्। रुद्धपदं चाप्रायणविशे
षणं॥ ब्रतोपब्रताभ्याहवौ धायनः॥ अथमो निव्रतानि। अहिसासत्यवचनमलेयं मेषु न सच वर्जनं॥ अथोपब्रतानि
॥ अक्रोधो गुरुश्रुषामसादृशौ च माहारश्रुद्धिश्चेति। जले प्रतिबिम्बदर्शनादौ घ्रातवल्क्यः॥ मपि तेज इति व्याया
स्वां दृष्ट्वा बुनिर्वैजयेत्। सावित्रीमश्रुचौ दृष्टे चापलेवान्तेपि च। मयि तेज इति तेजो वा जसनेपि प्रसिद्धः। अश्रुचौ
मूत्रपुरीषादौ। चापले दृष्ट्या चेष्टायां॥ प्रतिश्रुत्या भूतं ब्रूयामि श्रुत्या सत्यमथापि वास
तमरुद्धसहितं चरेत्। चापलाव्रतमिति। गुरु वल्क्यविषयक प्रतिश्रुता करणपरमेतत्॥ प्रापश्चित्तं स्य गुरुत्वात्

एत.

भोजनकालीनमौनत्यागे पराशरः॥ मौनव्रतं समाश्रित्य ज्ञासीनो न वरे हि ज्ञः॥ भुञ्जानो हि वरेद्यस्तदन्तं परिवर्जयेदिति अ
र्धभुक्तान्नपत्रेण जलपाने स एव॥ अर्धभुक्ते तु पोविप्रस्तस्मिन्प्रात्रे जलं पिबेत्। हृतं देवं च पितृभ्यं च आत्मानं चोपघातयेत्।
पशुवन्मुखेन जलपाने पुनः स एव॥ विद्यमानेषु हलेषु ब्राह्मणे ज्ञानदुर्बलः। तोषः पिबति वक्त्रेण श्वपीनो ज्ञायते ध्रुवमि
ति। अत्रोपवासः प्रापश्चित्तं॥ असपिंडे सहोदने परास्करः॥ मत्संबाधवैः सार्धं कृत्वा तु परिदेवनं। वर्जयेत्तद्दहो गत्रं
दानं आहारिकर्म चेत्यनेनैकाहः॥ एतच्च कामतः। अकामतस्तत्स्नानमेव॥ प्रेतालंकरणं शौखः। रुद्धपदोः सपिंडे सप्र
तालंकरणो हते। अज्ञानादुपवासस्यादृशकौ स्नानमिष्यति इति कामतो ह्यगुणं॥ यन्तु तमरुद्धानुदृत्तावंगिराः। आत्मन्या
गिर्नाच संस्तुते। तद्दृष्ट्वा पातकारिचेति॥ तद्भ्यासे समानीकृत्य ज्ञानि प्रेतानुगमने मनुः॥ अनुगम्येष्टपात्रे तं शान्तिमज्ञाति
मेव च॥ स्नात्वा सचैलस्य द्वाग्निं घृतं प्राशयद्विभुध्यतीति। अत्रेष्टयेति ग्रहणादेन तत्कामतः। अकामतस्तत्स्नानमेव॥ यन्तु
याज्ञवल्क्यः॥ ब्राह्मणेनानुगंतव्यो न श्रुतेन हि ज्ञः कश्चित्॥ अनुगम्यां भसि स्नात्वा स्य द्वाग्निं घृतं भुक्नुवितिति॥ ब्राह्म
णेनासपिंडेन हि ज्ञो विप्रादिः। अस्य च घृतं प्राशनं स भोजनकार्ये विधाने प्रमाणाभावात् न भोजनमिति इति मित्ताह

पा०॥ तन्मानवसमानविषयं॥ वस्तुतोद्यतप्राशनस्यभोजनकार्ये विधाने प्रमाणाभावात्तन्मोजननिवृत्तिरिति तोदयामा
तन्मानवसमानविषयं॥ वस्तुतोद्यतप्राशनस्य प्रायश्चित्तार्थत्वात्॥ अभोजनमेव युक्तं॥ अतएव वसिष्ठेन मानुषास्थिस्थि
र्धिस्यद्वात्रिंशत्प्रसिद्धे त्वहोरात्रं॥ श्वानुगमने चैव प्रिति अनुगमने एकाहस्योक्तत्वात्॥ हविष्यवैश्यानुगमने त्वधि
कं कल्प्यं॥ ब्राह्मणस्य श्वानुगमने पराशरः॥ प्रेतीभूतं तु यः श्रद्धं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः॥ अनुगच्छेन्नीपमानं स त्रिंश
त्रेण शुध्यति॥ त्रिंशत्रे ततश्चीर्त्तनीं गत्वा समुद्री॥ प्राणमशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यतीति॥ अत्र घृतप्राशनस्य
शुद्ध्यर्थत्वाभिधानात्तन्मोजननिवृत्तिः॥ एतच्च कामतः॥ अकामतस्त्वर्थः॥ एवं हविष्यवैश्यानुगमने वैश्यास्य
च श्वानुगमने कल्प्यं॥ इत्याहर्त्तुशुभाशुभमहाकर्मस्वनुपहतानामपि ऋत्विगाचार्यादीनां कृत्वातिरुद्धं चांश
पणारत्नं सर्वप्रायश्चित्तं॥ तत्स्थाने द्वादशप्राजापत्यान्वातर्द्धं वा वदंतीति स्मृत्यर्थसा रे॥ कस्याया विवाहात्पू
र्व्वजो दर्शने प्रायश्चित्तमाह॥ प्रयोगपारिजाते आचार्यः॥ कस्यामनुमती श्रद्धां कृत्वा निष्कृतिमात्मवान्॥ तथा च
कारयित्वा तौ उद्धृतान्नीमुधीः॥ पिता ऋतून्स्वपुत्र्यास्तुल्येणैराहितः सुधीः॥ रानावधिगृह्येयत्वात्पालयेराहितः

सुधीः॥ दद्यात्तदनुसंख्यायाः शक्तः क्तः कस्यापि तादृशः॥ इतयेकापि निस्तेन राने तस्यापथाविधिः॥ दद्याद्वा ब्राह्मणो ह्येव स्वेति निःस्वः
सदृशित्वा॥ तस्यातीतं तु संख्येयं वराय प्रतिपादयेत्॥ उपोष्य त्रिदिनं कस्यापि त्रीणां वा गोपयः॥ अष्टद्वयं स दद्यात्कस्यायै तत्र भू
वरा॥ तामुद्धृतं नवरश्मापि कृत्वा डेर्जुं कृपा हृतमिति॥ आहोपवासदिने दंतधावने विस्तुरहस्ये॥ आहोपवासदिवसे खादित्वा
दंतधावनं॥ गायत्र्यो शतसं पूतं बुभ्राश्य विशुध्यतीति॥ इति प्रकीर्णप्रायश्चित्तानि॥ अथ पतितत्वागविधिः॥ स च महां
पातकिन एवेति केचित्॥ पुनर्ननु पतितस्य बहिः कुर्युरित्यादौ पतितमात्रोपादानात्संकोचे मानाभावात्॥ उपपायादिना पतितस्या
पि भवतीति प्रतीपः॥ तथा यदि बंधुभिः प्रेर्यमाणोऽपि प्रायश्चित्तं न करोति तदा कार्यः॥ श्रावः तस्य गुरोर्बंधवानां गुरुश्च समस्तं
दोषान् विव्याप्य पुनः पुनराचारं लेभस्विति स यद्येव मनवस्थितमतिः॥ स्वात्मात्रं विपर्य्यसेत्॥ अत्र कालमाह मनुः॥ पतितस्योद्
नं कार्यं सपिंडैर्बंधवैः सह निर्दिष्टे हतिसायाङ्गे ज्ञात्य त्विगुरुसंनिधौ॥ निर्दिष्टे हनि रिक्तादिति द्यौर्दे शमाह योगीश्वरः॥ प
तितस्य बहिः कुर्युः सर्वकार्येषु चैव तं॥ रासीकुंभं बहिर्यामान्निनयेत्स्वबंधवाः॥ निनयनविधिमाह गौतमः॥ तस्य विद्या
गुरुयोनि संबंधाः सर्वा एषु दहारीनि प्रेतकर्मणि कुर्युः॥ पात्रं चास्य विपर्य्यसेत्पुनर्दे सः सकर्म एव बकाहत्यात्र मानीय द

प्रा. मा.

सीद्वयत्नरयित्वाविपर्ययेदमुमनुरकं करोमीतिनामग्राहं ते सर्वे नालभेरन् प्राचीनावीतिनो मुक्तशिखाविद्यागुरवो यो
 नि संवधाश्च वीक्षेरन् ॥ अप उपस्य स्वग्रामं प्रविशेयुः ॥ यो नि संवधाः पित्रा दयः ॥ उदकरानादीनीत्यजलिप्राग्भाविदा
 हादिनिवृत्तिः ॥ प्रेतकर्मलीति सपिंडीकरणं ताना मेव प्राप्स्यथ ॥ हासो गर्भहासः ॥ कर्म करो वेतन संपादितः ॥ दीसी घटा हा
 स्यात्तद्यत्नलेन ॥ नामग्राहममुमित्यस्य स्थाने पतितनामग्रहीत्वा ॥ स्मृत्यर्थसारे त्वस्माकी त्वं मत्त इत्युक्त्वा निनयेत्यु
 क्तैः ॥ हास्ये ववानिनयेत् ॥ यथा मनुः ॥ हासी घटमपां पूर्णं पर्यस्येत्येव तत्सदा ॥ अहो एवमुपासी रन् आशौचं बांधवैः स
 ह ॥ प्रेतवदित्यपसम्यदक्षिणमुखत्वाद्यतिदेशार्थः ॥ ततः सनमवहार्यः ॥ यथा मनुः ॥ निवर्त्तेत तत्सस्मात्संभाषणस
 हासने ॥ हापाद्यस्य ग्रहानंच यात्रामेव च लोकि की ॥ स्त्रीत्यागे वि ॥ शेषमाह योगीश्वरः ॥ पतितानामेष एव विधिः ॥ स्त्रीणां
 प्रकीर्तितः ॥ वासो गृहीति के देयं अन्नं वासः सरस्वती ॥ अन्नं जीवनमात्रं सप्तमं ॥ वस्त्रं मलिनं ॥ यन्तुवसिष्टः ॥ चतस्रस्तप
 रित्याज्याः शिष्यगणगुरुणा च या ॥ पतिघ्नी च विशेषेण जुं गितो पगताचयेति ॥ तत्सर्वं वदेवासा मन्त्रवस्त्राद्याद्यादि एव
 त्यागार्थं ॥ अस्यासां तु पतितानामन्नवस्त्रादिदेयमिति विज्ञाने श्वरः ॥ जुं गितः प्रतिलोमजः ॥ संभाषणे प्रायश्चित्तं मितान्त

एयां ॥ अत ऊर्ध्वं तेन संभाष्यति चेदेक एव जपनुसा वित्री मज्ञान पूर्वज्ञान पूर्वच वि एवमिति त्यागोत्तरमनुतापादिना प्रायश्चि
 त्ने ह त्वसमायाते विशेषमाह मनुः ॥ प्रायश्चित्ते तु चरिते पूर्णकुं भ्रमतां नवं ॥ तेने वसाधं प्राप्स्येयुः क्त्वात्वा पुण्ये जलाशये ॥
 गोतमोपि ॥ यस्तु प्रायश्चित्ते न शुध्येत् ॥ तस्मिन् शुध्ये ज्ञात कुं भ्रमपां नवं ॥ तेने वसाधं प्राप्स्येयुः क्त्वात्वा पुण्ये जलाशये ॥ गोत
 मेपि ॥ यस्तु प्रायश्चित्ते न शुध्येत् ॥ तस्मिन् शुध्ये ज्ञात कुं भ्रमयीयात्रं पुण्यतमात् ऊहात्पूरयित्वा स्ववंतीषो वा तत एनम
 प उपस्य त्रिपेयुरास्येत तत्तत्रैतत्प्रातिगृह्यजपेक्षां ताद्योः शोताष्टविंशती शोतं शिवमं तरिं हं यो ए च न लमिरगृह्य
 तीत्येते र्यनुभिः पावमानी भिस्तत्समं ही भिक्तुं ॥ डैश्यायेन जुहुयात् ॥ हिरण्यब्राह्मणयद्घातं चाचार्यो य ॥ पस्य तु
 प्राणोत्तिकं प्रायश्चित्तं समतः शुध्येत् ॥ एतदेव शोतुरकी सर्वेषूपपातकेषु ॥ तत एनं कृतप्रायश्चित्तेनैव कुत्सयेयुः ॥ त
 या सर्वकार्येषु कृतयविक्रयारिषु तेन सह संभवहरे मुरिति उपस्य श्रीपेयु ए च मन्त्रकारयेयुः ॥ उपपातकेषु भासेन
 महापापतौल्येन पातित्यापादकेषु ॥ अत्र विशेषमाह हा रितः ॥ स्वशिरसा प्रवसमा रापगोभो दघाघदिताः प्रतिगृ
 ह्णीयुरथैनं प्रवर्त्तयेयुरितरथानेत्यभिप्रेतं ॥ प्रतिग्रहो भ्रष्टा ॥ इतरथा भ्रष्टा भास्यप्रत्युद्धारः ॥ पुत्रजननात्वा

प्रा-मा:

तइति अभिषिक्तस्पर्शेति रीत्यात्मा तस्य। प्रत्युद्धारः संप्रहः। सचपुत्रजन्मना व्याख्यातः। सप्रहोत्रं जातकर्मादिना सं
 स्फुर्यदित्यर्थः। क्वचित्प्रायश्चित्तोत्तरमपि संभवराण्यवाहमाह योगीश्वरः। शरणगतबालस्त्री हिंसकान् संविशेन्ना
 तु। चीर्णव्रतानपि सतः कृतघ्नसहितानिमानुसंधिष्येद्यवहरत्॥ इति पतितत्यागविधिः॥ अथ रहस्यप्रायश्चित्तं॥
 ॥ रहस्यं कर्त्तव्यं रीतिरिक्तेनाज्ञातं॥ अगम्यागमने च द्वयोः कर्त्तव्यत्वे व्यासमतस्तत्र तदिति रीक्तेनाज्ञाते रहस्यत्वेनेन पाप
 मात्रे तत्तीयेनाज्ञाते रहस्यत्वमिति वदंतः प्राच्याः पराक्षाः॥ अत्र प्रायश्चित्तमपि रहस्यमेव कुर्यात्। तथा च हारीतः। रह
 से रहस्यं प्रकाशे प्रकाशमिति॥ अत्र पर्यदुपस्थानमपि नास्ति॥ तथा पात्रवल्सः। विख्यातरोषः कुर्वीत पर्यदोनुम
 तं त्रतं॥ अनभिख्यातरोषस्तु रहस्यं त्रतमाचरेत्। तत्र यद्यनभिज्ञः कर्त्तुं तदा अमुकस्मिन् रहस्यपापे किं प्रायश्चि
 त्तमिति॥ याज्ञोत्रेण शृणु कुर्यात्॥ तत्र साधारणप्रायश्चित्तानि॥ मनुः एतैः हि ज्ञातयः शोध्याव्रतैरविष्कृतैर्न सः
 ॥ अनाविष्कृतपापं कर्म त्रैहर्मिष्वशोधयेत्॥ संवर्त्तः दानैर्हर्मिष्वेति त्वंप्राणपापैर्हि ज्ञातयः॥ पातकेभ्यः प्रमुच्य एष-
 ते वेदाभ्यासात्तसंशयः। वसिष्ठः। जपिनां होमिनां चैव ध्यायिनां तीर्थसेविनां॥ निवसति न पापानि ये च स्नाहाः शिरो ब्र

तेः मनुः वेदाभ्यासेन ह शक्तामहायज्ञक्रियाहमा। नाशयेत्पाशुपापानि गृहापातकजासपि॥ यथै धांते जसावक्रि
 प्राप्तां विरहति स्मृतात्। तथा ज्ञानरूतं पापं तथा रहति वेदविता॥ स व्याहृतिकाः प्रणवाः प्राणायामास्तु उडाश॥ अपि भूराह
 नं मासासु न्यहरहः कृताः॥ अन्वहमित्यत्र पिकालाको द्वायो मासादित्यन्वेति। माधवी ये मः॥ सहस्रपरमो देवी शतमध्या
 रशावराणापत्री स जपेन्नित्यं महापातकनाशिनी। विरजं दिगुणं जह्या तदङ्गे व विभु धति वामदेवं दि एव तत्पदं॥ पौरुषं
 सक्तमावर्त्य मुच्यते सर्वकिल्बिषात्। हवर्त्तनात् शो जह्या तदं॥ विरमेकगुणं कृत्वा तदङ्गे व विभु धति॥ रुद्रैकादशकज
 स्नादः। चतुर्विंशति मते॥ पावमानो लयाकोत्सं पौरुषं सक्तमेव च॥ जज्ञापापैः प्रमुच्येत स पुत्रं मधुर्धंसं॥ विडालब्रा
 हाणं रुद्रं शुक्रियोमोक्तकलया॥ वामदेवं हृहस्तामजज्ञापापैः प्रमुच्यते॥ यज्ञाय शीयमादित्यं स्पृष्टसामचराजं॥ पा
 रुष्टे पंचसामानि जज्ञामुच्येत किल्बिषात्॥ अथर्वशिरो सं चैव पुरुषसक्तं तथैव च॥ नीलरुद्रालक्ष्ये वै इंजज्ञापापैः
 प्रमुच्यते॥ अथर्वणश्च ये केचि मंत्राः कामविर्वर्जिताः॥ ते सर्वे पापं हतारे पात्रवल्सवचो यथा॥ ऋग्वेदमध्यचैव
 सक्तपुनः सामा यथापि॥ सामानि सरहस्यानि अथर्वणि रसलया॥ ब्राह्मणानि च कल्पं श्रवणं गानि तथैव च॥ आ

ख्यानानितप्यान्यानिजज्ञापयैः प्रमुच्यते॥ इतिहासपुराणानिदेवतासुवनानिच॥ जज्ञापयैः प्रमुच्येतधर्मस्थानैलया
परेति॥ बोधापनः॥ विधिनाशास्त्रदृष्टेनप्राणायामानुसमाचरेत्॥ यदुपस्थं कृतं पापं पद्मोवायत्कृतं भवेत्॥ बाहुभ्या
मनसावाचाश्रोत्रत्वक्प्राणरूपावेति॥ प्राणायामाः मासपर्यंतं शोडश॥ पूर्वोक्तमनुवाक्यात्॥ चतुर्विंशतिप्रते॥ प्रगा
रेष्टिः पवित्रेष्टिहविः पावमान्यपि॥ इष्टयः पापनाशिनो वैश्चानर्पासमन्विताः॥ कोर्मैः जपस्तपस्तीर्थसेवादेव ब्राह्म
णसूजनं॥ ग्रहणादिषुकालेषु महापातकशोधनं॥ पुण्यहेतुभिर्गमनं सर्वपापप्रणाशने॥ देवताभ्यर्चनं प्रसादश्रीया
घविनाशनं॥ अमावास्यातिथिप्राप्त्यमासमाधयेद्ब्रह्म॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ कृत्वाष्टम्यं महा
देवतथा कृत्वा चतुर्दशी॥ संप्रसृज्या ब्राह्मणमुखे सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ त्रयोदशोत्था एतौ सौ पहारं त्रिलोचनं॥ दृष्ट्वैशं
प्रथमेयामेमुच्यते सर्वपातकैः॥ एकादशोत्तिगहारः समभ्यर्च्य जनाईनी॥ द्वादशोत्थुक्तपक्षस्य सर्वपापैः प्रमुच्य
ते॥ उपोषितश्चतुर्दशीं कृत्वा ह्यपस्ते समाहितः॥ यमायधर्मराजा यमस्यैवांतकापचवैवस्वताय काला सर्व एम.
भूते ह्ययाय चाप्रत्येकं तिलसंयुक्तान् दद्यात्सौंदकांजलीन्॥ क्त्वात्वा न धांतु सर्वास्ते प्रमुच्यते सर्वपातकैः॥ तत्रैव॥ ना

न्यत्रप्राप्तिजंतुनां मुक्तावाणसौपुरी॥ सर्वपापप्रशमनं प्रापश्चिन्नं कलौ पुगे॥ पमः॥ जपेक्षाप्यसवाभीयं पावमानी
रथापिवा॥ कुंतापं बालद्वित्योश्च निबिन्नेषां वृष्यान्कपिं॥ होतृन्रुद्रां सहज्जज्ञा मुच्यते सर्वपातकैः॥ मनुः॥ एनसां
स्थूलसूक्ष्माणोऽक्षिर्धर्मपुनोदनं॥ अवेत्तत्वेजयेदहं यत्किंचेदस्मितीतिव॥ अवेत्तृकृत् अवतेहेदीवरुणनमोभिरित्या
दिका॥ जपस्त्वर्थांतरावरुद्धेकाले॥ शातातपः॥ मघं पीत्वा गुरुहारं श्रग्वत्यालेयं कृत्वा ब्रह्महत्यां च कृत्वा॥ मस्रस्त्रो मस्र
शष्पाशायानो हश्मयायी मुच्यते सर्वपापैः॥ इदमका मतः सहत्करणे॥ अभ्यासे तु यद्विश्रमते॥ महाबाहो हिभिर्हो
मस्तिलैः कार्ये द्विजन्मना॥ उपपातकशुध्यर्थं सहस्रपरिसंख्यया॥ महापातकसंयुक्तो लक्ष्मो मेन शुध्यति॥ हारीतः॥
पातकातिपातकोपपातकमहापातकानेकतमसंतिपातेवाद्यमर्षणमेव विजिपेत्॥ पमः॥ दशप्रणवसंयुक्तैः प्रा
णायामैश्चतुर्दशैः॥ मुच्यते ब्रह्महत्यापाः किंपुनः शेषपातकैः॥ अत्र महापापोपपापेषु क्रमाच्चतुस्त्रिंशोक्तशतं प्राणा
पामाः॥ संकरीकरणाद्यैः प्रकीर्णकेषु क्रुसः कल्प्यात इति प्रितासरायां॥ अत्रिः ब्रह्महत्या - त्यागगम्यागमातयेव
च॥ सुवर्णस्तेपश्चौरश्च गोघ्नो विस्वासेघातकः॥ शरणगतघातोचकूटसाक्षीत्वकार्यकृतः॥ एवमादिषु चामेषु पापे

बुनिरताः सरा॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा कल्पीकल्पी समाहितः॥ अहो एव कृतात्पापात्तृणां देवमुच्यते॥ इति सामान्यतोरह
 स्प्रायश्चित्तानि॥ ॥ अथ विशेषतः॥ तत्र योगीश्वरः॥ त्रिगोपयोगितो ज्ञा ब्रह्मसहस्रधर्मर्षी॥ अंतर्जले विबुधे ततर्गां च
 दत्तापपत्तिनी॥ जपश्चांतर्निमयेन त्रिगोपवर्त्तनीयः॥ देवदत्तगुरुहंता॥ अथ धर्मर्षी त्रिगोपवर्त्तयेदिति॥ मनूक्तेः॥ इदमकाम
 तः सहस्रद्वये॥ यत्तु मनुः स आरुतिप्रणवकाः प्राणायामास्तु बीडशे॥ अपिभूराहर्गमासापुनं ह्यहरहः कृता इति॥ ॥ रश्मि
 नेव विषये गोशानाशक्ताविति विशिष्टे श्वरः॥ उपवासत्रयाशक्तावित्यपरे॥ यच्च गोतमेनमासव्रतमुत्कीर्त्त॥ एतद्व्रतएव
 ब्रह्मसहस्रमुपानुसुवर्णलेपगुरुतल्पेषु प्राणायामैः श्रौतो धर्मर्षी जपेदिति॥ तद्व्रतमाभासे॥ योगीश्वरः॥ लोभमस्वा
 हेत्यथवा दिवसं माहताशनः॥ जले जहाभिजुक्रपाच्चत्वारिंशद्वा कृती॥ ॥ इदमप्यकामतः सहस्रध्वविषयं॥ पनुमनुः
 ॥ अरण्ये वा त्रिभ्यस्त्रयतो वेदसंस्मितां॥ मुच्यते पातकैः सर्वैरपराकैः शोधितस्त्रिभि रिति॥ तत्कामतोभासविष
 यं॥ कामतः श्रोत्रियादिव ध्वविषयवा॥ यच्च बोधायनः॥ प्रामात्मा चीवोरीचीवादिशमुपनिष्क्रमत्वातः शुचिः शुचिवा एम॥
 साउदकांते स्थंडिलमुपलिप्ससहस्रं त्विन्नवासाः सहस्रं तेन पाणिनादित्याभिमुखोर्ध्वमर्षीं स्वाध्यापमधीयीत प्रातः

शतं मध्याह्ने शतमपराह्णे॥ शतमपरिमितं वोदितेषु नक्षत्रेषु प्रसूतिपावकं प्राप्नोति॥ शानकृते भोजनकृते भयश्चोपपात
 केभ्यः सरा एवात्ममुच्यते॥ संप्रपन्नमहापातकेभ्यः ब्रह्मसहस्री सुवर्णलेपं सुपानमिति वर्जयित्वा एकविंशतिरात्रेण तास्य पि
 तरतीति॥ तत्कामतः सहस्रध्वविषयं॥ पनुमनुः सहस्रं दृष्ट्वा ब्रह्मसहस्रं कृत्वा त्रयमात्मा चापुनरीचीवादिशमुपनिष्क्रम्य प्रभूतं धनेना
 म्निं प्रज्वाल्य धर्मयोजनाद्यसहस्रमाद्रुतीर्जुक्रपातरेतस्मात्प्रतो भवति तदनुयाहकविषयं॥ यदपि मनुः॥ अहं तूपवसेषु
 क्त्वा त्रिगोपुपयत्रयः॥ मुच्यते पातकैः सर्वैः त्रिजहावा धर्मर्षी इति तद्व्रतिनिगुणविषयं॥ पञ्चहारीतः॥ मरुपातको
 तिपातकोपपातको एकव्रतसंनिपाते वा धर्मर्षी मेव त्रिजपेदिति तद्व्रतिनिगुणविषयं॥ पञ्चहारीतः॥ मरुपातको
 त्रयेण भीष्मपविशानगर्भवधेप्येतामेव प्रायश्चित्तानि पादो नाभिपो ज्ञानि॥ इति ब्रह्मसहस्रं प्रायश्चित्तं॥ अथ सुपाननेयमः॥ ब्रह्
 म्पति सवेनेषु सुपानेषु ब्राह्मणः पुनः॥ समत्वं ब्राह्मणं छेदित्येवावेदिकी श्रुतिः॥ यमः॥ सुपानः कंठमात्रमुदकमवतीर्य सु
 तसोमात्मसतिमाद्ययोकारेणाभिर्मन्त्रिष्येत्॥ इदमोषधार्थपाने॥ पानवल्क्यः॥ त्रिगोपयोगितो ज्ञा ब्रह्मसहस्रं धीभि र्छ
 तं बुचिः॥ पूर्वलिखितै तत्सर्वं स्थित्वा रिंशदित्यनुवर्त्तते॥ कूर्माग्रोपदेवारेव हेतुनमित्याद्याः॥ इदमकामतः सहस्रं

ने एतद्वशात्कौमुदुः। मासं जपित्वा अपनो वासिष्ठं च त्वचं प्रति। माहित्रं शुद्धवत्यश्चरुणयोपिविशुध्यति। अपनः शो शुच
 रघमिति सप्त च वासिष्ठं॥ प्रतिलोभेति रुयसवसिष्ठ इति त्वचं॥ माहित्रं महित्रीणां प्रबोद्धित्वं च शुद्धवत्य एतो न्विं ईल
 वामे त्याद्याः॥ एतेषां च जपो मासं प्रत्यहं चोडशवारमिति विज्ञाने श्वरः कामतः सुखाने तु मनुः। मंत्रैः शाकलहोमीये
 र हं कृत्वा घते द्विज॥ सुगुर्वप्यहं ले नो जज्ञा वामन इत्यवदेव कृतस्ये तस्य इत्यष्टौ शाकलहोमीपां मंत्राः। नम इदुग्रं न
 म आदिवास इत्यस्या ऋचो जपः। प्रत्यहं संवत्सरपर्यंतं तप इति स एव॥ महापातकसंयुक्तो नुगच्छेद्वाः समाहितः अ
 भ्यस्यार्ष्टपावमानीभिर्ह्याहारे विशुध्यति। इति तत्कामतोऽभासविषयं॥ अनेकमहातकविषयं॥ इति स्मरणे पाप
 यश्चित्रं॥॥ अथ सुवर्णलेखे॥ तत्र पाज्ञवल्क्यः। ब्राह्मण सुवर्णहारी नुरुड्जापी जले स्थितः। पूर्वलिखिते तत्सर्व
 र्धस्थे त्रिणेत्रो यो स्थित इति विशुध्यति। इति चात्राप्यनुष्यते॥ अत्रिः। एकादशगुणान्वापिरुद्राणां वर्यधर्मवित्। महापा
 पे रपि स्रष्टो मुच्यते नात्र संशयः॥ निर्गुणास्त्वामिका परहरेण सुवर्णन्यून परिमाण हरणे च मनूक्तं॥ सकृज्ज्ञास्य वामीपंशि राम
 वसंकल्पमेव च॥ सुवर्णमपहृत्यापि सकृद्वति निर्मलः। अस्य वामीपमस्य वामस्य पलितस्य हे। तुरिति द्वापंचाशट्कं सूक्तं।

पञ्चाग्रतो दूरमुदै नुदै वमिति वद्विशिवसंकल्पमंत्राः। पनुमाधवाये। शातातप ब्राह्मणः सुवर्णलेखं कृत्वा हिरण्य २ पलापां प्र
 सिष्णामुनिस्त्वातो हिरण्यवर्णमिष्वतस्य भिरत्मानमभ्युस्य जपत्वा लाया मानत्वा तदेह स्मात्पापात् ततो भवतीति तदुणवतीति
 गुणास्त्वामिका स्सुवर्णनपरिमाण हेमहरणप्रयोजकत्वे इष्टं॥॥ इति लेखमायश्चित्रं॥ अथ गुरुतत्पगमने॥ मनुः। हविष्या
 तीयमभ्यस्य न तमं ह इतीति च॥ जज्ञा वामीपं र्वसूक्तं मुच्यते गुरुतत्पग इति। हविष्यां तमजं र्वविदमिति। न तम हो न दुरितमिति
 न तमं ह इति॥ इति वा इति मे मन इति यौर्यस हस्त शीर्षेति॥ एतद्व्यतमस्य मासं चोडश कृत्यो जप इति मिताक्षरायां॥ इदम
 कामतः सकृदमने कामतस्त्वया ज्ञवल्क्यः। सहस्र शीर्षे ज्ञापी तु मुच्यते गुरुतत्पगः। गौर्देवा कर्मणो स्तोते एध गोभिः पयस्विनी॥ ज्ञा
 पीति ताढीत्यप्रत्ययादृतिः॥ अत्र पुरुषसूक्तकरं होममुपवासवयं वा हृद्विष्णुः॥ त्रिणेत्रो यो स्थितः पुरुषसूक्तजप
 होमाभ्यां गुरुतत्पगः शुद्धेति॥ आहृती होमे च संख्यापेक्षायां पूर्वज्ञो कगता च त्वारिशत्॥ घृताकृती रित्यत्रापि संबध्यते। इति
 विज्ञाने श्वरः॥ अभिरिति बद्धवचने सु एपले न गुरुतत्पग गच्छते। ते नैतैः स्वस्वमायश्चित्रं ते एकाधे नुदैया॥ गुरुतत्पसमेतदि
 ति देशविषये चार्धणो नं चक्रमेण योऽं॥ महापातकिसंसर्गिणस्त्वमेन सह संसर्गसदीयमेव मायश्चित्रं॥ एकांशमापश्चि

नामाजोरहस्यसंसर्गनुरहस्यमेवव्रतं॥संसर्गाख्यनिमित्तस्परहस्यत्वात्॥केचित्पुरहस्यप्रायश्चित्तभाजःप्रकाशसंसर्गप्र
काशप्रायश्चित्तमाहुः॥तत्रसंसर्गस्यहिप्रकाशत्वममुकपापवत्संसर्गोयमितिपरस्मानेभवतिस्वचपरेणज्ञानेप्रका
शपापवत्संसर्गत्वमेवतस्यभवतिननुरहस्यपापवत्संसर्गत्वं॥ननुयोन्याध्यापनादिसंसर्गस्यानेककर्तृत्वात्तनुरहस्यमिति
चेन्न॥तत्रानेककर्तृत्वस्यासक्तत्वात्॥तत्रद्यहिरिक्तेनाज्ञातेभवत्येवरहस्यत्वं॥त-तिपातकादिसंसर्गिणस्तदाय
मेवव्रतं॥इतिरहस्यमहापापप्रायश्चित्तं॥अथोपपादादिषुयाज्ञवल्क्यः॥प्राणायामशतकार्यसर्वपापापनुत्रये॥उप
पातकजातानामनादिष्वस्यचैवहि॥बोधायनोपि॥अपिवाकूचस्तुश्रोत्रत्वक्छाणमनोमयक्रमेषुत्रिभिःप्राणायामैःशु
ध्यति॥शुद्धस्त्रीगमनान्नभोजनेष्टयकृष्टकसप्तप्राणायामानुधारयेत्॥अभ्यासोऽप्यामेध्यप्राशनं तथाचा
पणविक्रयेषुमधुमांसघृततैललाहलवणान्नवर्जेषु॥यज्ञान्नदम्येवंयुक्तंद्वादशाहंद्वादशप्राणायामानुधारयेत्॥अ
थपातकस्यतयैवर्जयज्ञान्नदम्येवंयुक्तंमासंमासंद्वादशद्वादशप्राणायामानुधारयेद्द्वयपातकवर्जयज्ञान्नदम्येवंयुक्तंद्वाद
शमासंद्वादशप्राणायामानुधारयेदिति॥अत्रप्राणायामत्रयंप्रकीर्णकेषुसप्ताहोद्वादशाहश्चमणितेषूपपातकविशे

प्र०

षेयुः॥अर्धमासोजातिभ्रंशकरदिषु॥मासोवधाद्युपपातकेषु॥षणमासाअतिपापानुपापेषु॥संवत्सरेमहापापेषुत
त्रसप्ताहप्राणायामाः॥४७॥द्वादशाहं॥४४॥अर्धमासं॥१०॥मासं॥३६॥षणमासिकं॥२१६०॥संवत्सर॥४३२०॥एतानिचप्राणा
यामत्रयसप्ताहादित्रयानिपूर्वोक्तेषुप्रकीर्णकोपपातकादिषुविषयेषुप्रवर्तयितुमिताहण्योक्तमनोमयमहापापेषु
तुःरेतोदिएमूत्राशनंरुत्वालभुनपलादुष्टंजनकुंतीकादीनामन्येषांभक्षणंभक्षणंरुत्वाततःकंठमात्रमुदकमवतीर्ष
मुद्रवतीभिःप्राणायामत्रयंरुत्वाप्रहयाहतिभिरुगममुद्रकपीत्वातरेतस्मात्प्रतोभवतीति॥अकाप्रतोयाज्ञवल्क्यः॥
३॥कार्गमिष्टतंसोमसलिलंपावनंपिबेत्॥रुत्वातुरेतोदिएमूत्रप्राशनंरिद्विजोत्तमः॥दुष्टप्रतिग्रहेमनुः॥प्रतिग्रहा
प्रतिग्रहंभुत्कान्तंनुविगर्हिती॥जपंस्तुत्समंदीयश्यतेमानवस्त्रहरति॥एतदभ्यासविषयसएव॥अप्रशस्तंरुत्वा
सुमासमासीतुभेदंभुक्॥इदंकाप्रतोत्संताभ्यासविषयं॥अज्ञानरुतेप्रकीर्णकवाचिकमानसोपपातकेषु॥आहयो
गीस्वरः॥निशायोवादिवापियदज्ञानरुतंभवत्॥त्रैसंध्याकरणात्सर्वप्रविराजति॥मनुरपि॥यद्भ्राकुरुतेपापं
कर्मणामतसाति॥आसीनःपश्चिमांसांध्यप्राणायामैर्विहिततत्॥ज्ञातपः॥अनृतंमद्यगंधं चरिवाभेयुनमेवच॥

पुनातिदृक्लान्नचवहः संध्याउपासिता। शंखः। शतं जज्ञानुसावित्री सर्वपापप्रणाशिनी। सहस्रजज्ञाचमहापातकेभ्यः
 प्रा. मा. प्रमोचनोद्देशाहस्रजाप्येन सर्वकल्मषः नाशिनी॥ सुवर्णलेयकृद्दिपोद्गसहागुरुतत्पगः॥ सुएषश्च विष्णुध्वंतिः
 सजप्यान्नसंशयः॥ इति सर्वपापानि प्रकीर्णकानि। महापातकानुपपातकानि। सर्वकल्मषाण्यतिपातकान्यनुपात
 कानि चेति विज्ञाने श्वरः। सर्वपापेषु रहस्यप्रापश्चित्तप्रकारमाह प्रापश्चित्तविवेके विश्वामित्रः॥ प्रकाशउक्तं पतकिं
 चिद्विशङ्गागोरहस्यं कंविं शङ्गागः षष्टिभागः। कलोज्ञासाधयेत्तया॥ आदिशब्देन शक्तिगुणकामाकामासानप्रासादि
 गत्यने इति शूलपाणिः॥ अत्र द्वादशस्य विंशं शमाजापत्याः त्रिंशं शः षड्विंशः। ६०॥ चतुर्विंशत्ये एतद्दिगुणा श्रीशः
 षड्विंशत्ये तद्वर्ध॥ यत्तु शूलपाणिः। पत्रप्रकाशे मरणान्तिकः प्रापश्चित्तं तत्र रहस्ये मरणान्तिकमेव॥ मरणोद्भासा संभवादित्या
 ह॥ तन्न। यद्यपि मरणोद्भासं भवति तथापि॥ तदेकस्मिके चतुर्विंशत्ये दो संभवत्येव॥ तेन चतुर्विंशत्ये षष्टि किं
 शक्तिं शं शङ्काद्दशचतुर्विंशतिषड्विंशतिः॥ प्राजापत्याजात्याधयेत्तया कर्तव्याः॥ मरणान्तिकस्य तु तद्विधिना प्र एम.
 क्तापापविषयत्वेनोक्तत्वात् एहस्यप्रापकप्रमाणभावात्। प्राप्तिरेव दूएपा लेति सर्वे शिवं॥ इति श्रीमोक्षकशोक

११०
 प्रा. मा. रभहात्मजेन भट्टनीलकण्ठेन कृतभास्करे प्रायश्चित्तमूलखः॥ संवत् १८ ६० मिति जठ सुदि १५ ॥

